

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
KONSTITUCINĖS TEISĖS KATEDRA

UGNĖ DAUNORAVIČIENĖ
(TEISĖS IR VALDYMO STUDIJŲ PROGRAMA)

POLITINIAI REŽIMAI: SĄVOKA IR KLASIFIKACIJA

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
doc. dr. Milda Vainiutė

Vilnius, 2011

TURINYS

IVADAS	3
1. VALSTYBĖS FORMOS SAMPRATA	6
1.1. Valstybės valdymo forma – pirmasis valstybės formos elementas	8
1.2. Valstybės santvarkos forma – antrasis valstybės formos elementas	13
2. POLITINIS REŽIMAS KAIP TREČIASIS VALSTYBĖS FORMOS ELEMENTAS ..	16
2.1. Politinio režimo samprata	16
2.2. Politinių režimų klasifikacija	18
2.2.1. Demokratinio politinio režimo charakteristika	22
2.2.2. Nedemokratinų politinių režimų charakteristika ir jų klasifikacija	27
2.2.2.1. Autoritarinis režimas	28
2.2.2.2. Totalitarinis režimas	32
3. POLITINIŲ REŽIMŲ KAITA LIETUVOJE	34
3.1. Demokratijos aspektai: pirmieji Lietuvos Respublikos konstituciniai aktai ir 1922 m. Konstitucija	35
3.2. Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: Lietuvos Respublikos 1928 m. ir 1938 m. Konstitucijos	42
3.3. Politinis valdymas šiandieninėje Lietuvoje	50
4. POLITINIAI REŽIMAI UŽSIENIO ŠALYSE	63
4.1. JAV politinis režimas	63
4.2. Baltarusijos politinis režimas	68
4.3. Šiaurės Korėjos politinis režimas	76
IŠVADOS	81
NAUDOTA LITERATŪRA	83
SANTRAUKA	88
SUMMARY	90

IVADAS

Kiekvienos valstybės politinis režimas - pamatinis pagrindas tos valstybės politikos formavimui ir įgyvendinimui. Politinės valdžios organizavimo būdas – politinė sistema – neapriboja politinės valdžios vykdymo būdo. Politinio režimo pasirinkimas valstybėje suponuoja pagrindinių režimo idėjų perkėlimą į teisinę sistemą ir teisės aktus, kuriais nustatomas režimo veikimas.

Temos aktualumas

Politinio režimo apibrėžimas ir nustatymas bei pritaikymas bet kokiai valstybei yra svarbus savaime reiškiny. Egzistuojančio režimo analizė gali padėti suprasti valstybėje vykstančius procesus ir įsigilinti į tai, kokiomis pagrindinėmis teisėmis disponuoja tiek valdžios vykdymo institucijos, tiek ir pagrindinė valstybės varomoji jėga – piliečiai. Tinkamai teorizuoti politinį režimą ir išanalizuoti jo veikimo būdus, nustatyti, kokiais teisės aktais režimas yra įgyvendinamas ir kokias pagrindines normas nustato – aktualu visais laikais. Todėl nagrinėjamos temos aktualumas pasireiškia per galiojančio politinio – teisinio režimo analizės svarbą istorinio formavimosi kontekste ir palyginimą su kardinaliai besiskiriančiais režimais kitose valstybėse.

Temos problema

Politinio teisinio režimo analizė neįmanoma neįsigilinus į egzistuojančio režimo formavimosi etapus ir prielaidas. Politinio režimo terminas buvo pradėtas vartoti vėliau, nei terminas politikos sistema, todėl dažnai šios dvi sąvokos tapatinamos. Todėl pagrindinė darbo problema – politikos sistemos atsiejimas nuo politinio režimo, ir pastarojo identifikavimas kaip savarankiškos politiką apibūdinančios sąvokos.

Temos ištirimo lygis

Politinių teisinių režimų temą, tiek kai kalbama apie politinių režimų sampratą, tiek, kai tai liečia minimų režimų analizę valstybėse, gana plačiai nagrinėja daugelis šiuolaikinių politologų (Braslauskas J., 2006; Keciorytė V., 2005; Koch H., 1997; Krupavičius A., Lukošaitis A., 2004; Laurėnas V., 2001; Lopata R., 1998; Matakas J., 2001; Novagrockienė J., 2001; Toliušis Z., 1990; Vitkus G., Pugačiauskas V., 2004; Laurėnas V., Šerpetis K., 2010 ir kiti). Kontitucionalizmo prasme valstybės valdymas taip pat nagrinėtas ne kartą (Bacevičius V. ir kt., 2006; Birmontienė T., 2002, 2007; Katuoka S., 1997; Maksimaitis M., 2005; Mesonis G., 2003; Vaišvila A., 2000; Vaitiekienė E., Vidrinskaitė S., 2001; Valančius K. L., 2001, 2008; Jarašiūnas E., 2010, 2011; ir kiti). Tačiau politinių režimų samprata teisėje nėra taip plačiai nagrinėta, todėl šiame darbe būtent teisiniam politinių režimų suvokimui ir jų reglamentavimui pagrindiniuose valstybinio valdymo dokumentuose bus skiriamas didžiausias dėmesys.

Temos objektas – politiniai teisiniai režimai.

Darbo tikslas – išanalizuoti egzistuojančius politinius teisinius režimus.

Tikslui pasiekti, suformuluoti **darbo uždaviniai**:

1. Išanalizuoti, susisteminti ir pateikti valstybinio valdymo formas.
2. Išanalizuoti ir susisteminti politinių režimų sampratą, pateikti jų diferencijacijas ir formas.
3. Atlikti du empirinius tyrimus: išanalizuoti politinio režimo kaitą Lietuvoje, lyginant XX amžiaus konstitucijų kaitą, bei palyginti trijų užsienio valstybių (JAV, Baltarusijos ir Š. Korėjos) politinius režimus.

Darbe naudoti metodai

Darbo teorinėje dalyje naudoti aprašomieji (referuojantys) metodai, dokumentų analizė.

Darbo praktinėje dalyje naudoti lyginamasis metodas – lyginant Lietuvos Konstitucijas, kuriose suponuoti politinių režimų pagrindai, aprašomasis metodas – padedantis perkelti pagrindines Konstitucines nuostatas bei aprašant trijų pasirinktų užsienio valstybių politinius režimus. Dokumentų analizės ir istorinis metodai naudoti analizuojant Lietuvos ir užsienio valstybių Konstitucijas.

Taip pat darbe naudoti sisteminės analizės ir deduktyvus samprotavimo metodai viso darbo metu.

Darbo struktūra

Darbas sudarytas iš įvado, keturių dalių, išvadų ir naudotos literatūros sąrašo bei santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.

Įvade pateikiama darbo problematika bei aktualumas, suformuluoti objektas ir tikslas, apibrėžti darbo uždaviniai.

Pirmojoje darbo dalyje pateikiama teorinė valstybinio valdymo formų analizė. Išanalizuotos valstybinio valdymo ir valstybinės santvarkos sampratos. Antrojoje dalyje pateikta politinio režimo definicija: apibrėžta politinio režimo sąvoka, išanalizuota režimų tipologija, klasifikacija, būdingi bruožai. Trečiojoje dalyje pateikiama Lietuvos politinio teisinio režimo analizė: istorinio lyginimo metodu palygintos XX amžiaus konstitucijos, taip išanalizuojant, kaip keitėsi ir formavosi politinis režimas iki šių dienų Lietuvoje. Ketvirtojoje darbo dalyje pateikiama trijų užsienio valstybių taikomų politinių režimų analizė: diskutuojami JAV, Baltarusijoje ir Š. Korėjoje taikomų politinių režimų pagrindiniai elementai. Minėtos valstybės pasirinktos dėl tos priežasties, kad kiekvienoje iš jų pasireiškia labai skirtingų politinių režimų sistemos, kurios leidžia pagrįsti darbe pateiktus teorinius teiginius: JAV pavyzdys nagrinėjamas kaip demokratijos etalono šaltinis, Baltarusija – autoritarinio valdymo, o Š. Korėja – totalitarinio valdymo pavyzdžiui, kurių šių dienų politiniame pasaulyje, nėra labai daug, o minėtose

valstybėse egzistuojančios politinės santvarkos padeda labai gerai atskleisti pagrindinius tokių režimų elementus.

Darbas baigiamas išvadomis, padarytomis teoriškai ir praktiškai išanalizavus temą. Taip pat pateikiamas naudotos literatūros sąrašas ir trumpai aptarta darbo esmė santraukoje lietuvių ir anglų kalbomis.

1. VALSTYBĖS FORMOS SAMPRATA

Dabartinis pasaulis yra valstybių pasaulis, nors iki pat XIX amžiaus valstybė tokios reikšmės, kokią turi dabar, neturėjo.

Nagrinėdami pasirinktą temą matome, kad vienodo ir visaapimančio valstybės apibrėžimo nėra. Literatūroje valstybės kategorija apibrėžiama labai įvairiai – kaip teritorinis darinys, aukščiausiųjų valdžios institutų visuma, prievartos ir priespaudos instrumentas, filosofinė idėja, ypatinga žmonių bendrija.

Valstybės sąvoka yra palyginti nauja. Terminas *valstybė*¹ bendrąja reikšme atsirado vėliau (tik XV a.) negu pati organizacija, kurią ji reiškė. Valstybės terminą bendrąja prasme pradėjo vartoti italų mąstytojas Nikolas Makiavelis (Niccolo Machiavelli). Vakarų Europoje dabartinei valstybės sąvokai apibūdinti buvo pasirinktas lotyniškas žodis „status“ - tiesiog statusas, padėtis, būklė, būseną – kuris tapo pagrindu sudarant XVI a. išvestinius terminus kitose naujosiose kalbose². Tačiau galutinai valstybės (status) sąvokos prasmė nusistovėjo tik XVII a.

Šiuolaikinės (modernios) valstybės idėja atsirado reformacijos³ laikotarpiu, kuri gerokai susilpnino popiežiaus autoritetą ir jurisdikciją. Modernios valstybės idėja radikaliai keitė tradicinę teisės, visuomenės ir politikos supratimą. Valstybė pradėta apibūdinti tokiomis sąvokomis, kaip suverenitetas, nepriklausomybė, atstovavimas, legitimumas.

Valstybė yra suprantama ir aiškinama plačiąja ir siaurąja prasme. Plačiąja prasme valstybė – „visų politiškai organizuotų piliečių, gyvenančių tam tikroje apibrėžtoje teritorijoje, bendrija“⁴, siaurąja prasme – „valdymo arba vyriausybės institutų visuma“⁵. Jeigu valstybė netenka savo valdžios institucijų, tai apskritai nustoja gyvuoti kaip valstybė. Šiuolaikinis politikos mokslas apibūdina valstybę kaip organizuotą socialinę grupę, kuri nuo kitų socialinių

¹Valstybei pavadinti graikai vartojo terminą *polis*, romėnai, kol gyveno mieste valstybėje – *civitas, respublica*, o vėliau ir *imperija*. Viduramžiais europietiškuose kraštuose organizacijos, valdančios tam tikrą teritoriją, buvo vadinamos *karalystėmis, kunigaikštystėmis, žemėmis*. Žr. Prazauskas A., Unikaitė I. Politologijos pagrindai. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 2007. P. 111.

²Iš jo kilęs ir prancūzų „l'etat“, vokiečių „der Staat“ ar anglų „a state“. Kiti žodžiai, pavyzdžiui, „karalystė“ ar „respublika“, jau nereiškė valstybės bendrąja prasme, buvo vartojami tik kalbant apie konkrečias valstybės formas. Lenkijoje, panašiai kaip ir kitose slavų kultūrose, neprigijo itališkas terminas *lo stato*, tačiau nuo XIX a. žodis „panstwo“ buvo pradėtas vartoti bendrąja reikšme, panašia į reikšmę tų žodžių, kurie Vakaruose buvo kilę iš *lo stato*, t.y. apskritai valstybė. Žr. Lamentowicz W. Šių laikų valstybė. Vilnius: Leidykla „Alma littera“. 1998. P. 7-8.

³Reformacija skatino kitokių politinių pareigų ir paklusnumo supratimą. Politinės teisės, pareigos ir prievolės pradėjo atsiskirti nuo religinės tradicijos ir nuosavybės teisių. Pradėjo įsigalėti suverenios nepersonalizuotos politinės tvarkos idėjos. Šios tvarkos pagrindas – teisiškai apibrėžta politinė valdžia. Žr. Rakučevičius R. Politologija. Vilnius: Romaldas Rakučevičius. 2003. P. 101.

⁴Novagrockienė J. Politikos mokslo pagrindai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 2001. P. 82.

⁵Ten pat.

organizacijų skiriasi „savo tikslais, priemonėmis, kurias naudoja tiems tikslams pasiekti, teritorinėmis ribomis, suverenitetu ir institucijų visuma“⁶.

Teorijoje pačias įvairiausias valstybes bandoma suskirstyti į kategorijas pagal joms būdingus panašius bruožus. Manytume, kad sunkumai čia atsiranda, kai bandoma atskirti, kokius valstybių skirtumus ir bendrus bruožus reikėtų pripažinti pakankamai svarbiais ir turinčiais aiškią vietą, kad jie galėtų būti valstybių klasifikacijos kriterijai. Bandyta siūlyti įvairius kriterijus, tačiau vidaus politinė santvarka vertintina kaip svarbiausias šių laikų valstybių klasifikavimo kriterijus, kurį aptariant labai svarbi valstybės formos sąvoka.

Valstybės forma laikoma „sistema organizacinių ir teisinių priemonių, kuriomis yra sudaroma, organizuojama, teritoriškai išdėstoma ir įgyvendinama valstybės valdžia“⁷. Valstybės forma yra kompleksinis konstitucinės teisės institutas, „išreiškiantis normų, kurios reguliuoja pagrindinių valstybės institucijų (parlamento, vyriausybės, prezidento) struktūrą, jų tarpusavio sąveiką, valstybės sandaros formą, politinį režimą, pagrindinius valstybės aparato veiklos metodus bei ryšį su visuomene, sistemą“⁸.

Istoriškai valstybės forma nuolat kito ir tobulėjo. Istorija žino daug valstybių klasifikacijų, tačiau ir dabar nėra galutinai susitarta, kaip skirstyti valstybes. Valstybės formos gali būti lyginamos valdymo ar valdžios, teritorinės ir teisinės santvarkos bei valdymo stiliaus požiūriu.

Valstybės forma yra valstybės teorijos sąvoka. Valstybės formą apibūdina: aukščiausiųjų valdžios organų sudarymo tvarka; teritorinis valstybės sutvarkymo būdas ir santykių tarp centrinės bei vietinės valdžios pobūdis; valstybės valdžios įgyvendinimo būdai ir priemonės. Greta valdymo formos ir valstybinės santvarkos formos valstybės režimas suprantamas kaip valstybinės valdžios reiškimosi forma, kurios esmė – taikymas tam tikrų valstybinio vadovavimo visuomenei metodų, sudarančių atitinkamą politinį režimą.

Konstitucinės teisės doktrinoje nusistovėjęs ir plačiai vartojamas valstybės formos terminas, galintis atsiskleisti per tris pagrindinius elementus:

1. Valstybės valdymo formą;
2. Valstybės santvarkos/ sandaros formą;
3. Valstybės režimo arba politinio režimo (kartais literatūroje įvardijamu kaip „valdymo stilius“⁹) formą¹⁰.

⁶Rakucevičius R. Politologija. Vilnius: Romaldas Rakucevičius. 2003. P. 99.

⁷Vaitiekienė E., Vidrinskaitė S. Lietuvos konstitucinės teisės įvadas. Vilnius: Justitia, 2001. P. 144.

⁸Mesonis G. Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste – Monografija. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2003. P. 19.

⁹Lamentowicz W. Šių laikų valstybė. Vilnius: Leidykla „Alma littera“. 1998. P. 89.

¹⁰Vaitiekienė E., Vidrinskaitė S. Lietuvos konstitucinės teisės įvadas. Vilnius: Justitia, 2001. P. 144.

Galime teigti, kad aukščiau minėtų valstybės formos kompleksinių kategorijų egzistavimo būdas priklauso ne tik nuo visuomenės socialinės – ekonominės bazės, bet ir nuo konkrečių ją sąlygojančių politinių, socialinių, dvasinių ir kitų aplinkybių, suteikiančių joms tam tikrą specifiką. Norint tiksliau atskirti demokratijas ir diktatūras bei daugybę jų apraiškų, manytume, verta taikyti trimatę valstybės formos sąvoką, tinkamą lyginamajam tyrimui.

Toliau, siekdami apibrėžti valstybės formos sampratą, šioje dalyje išsamiau panagrinėsime pirmuosius du valstybės valdymo formų elementus, t. y. valstybės valdymo ir santvarkos formas. Apie trečiąjį elementą - politinį režimą - plačiau bus kalbama kitose mūsų darbo dalyse.

1.1. Valstybės valdymo forma – pirmasis valstybės formos elementas

Jau nuo antikos laikų keliama klausimai: kokios valstybės valdymo formos egzistuoja ir kokia iš žinomų valstybės valdymo formų geriausiai tinka tam tikrai šaliai tam tikru jos raidos etapu. Neretai rašoma, kad valstybės formos paieškos – tai „efektyviausio, esant tam tikroms sąlygoms, valdžios modelio paieškos“¹¹. Ypač karštai diskutuojama valstybės valdymo formos klausimais, kai pasikeičia visuomenės gyvenimo sąlygos ir visuomenei tenka rinktis, koks valstybės organizacijos modelis turi būti įtvirtintas. Lietuva XX a. pabaigoje vėl atgavusi nepriklausomybę nebuvo išimtis, kai konstitucijos kūrimo proceso istorijoje diskusijos dėl valstybės formos (tiksliau – valdymo formos – parlamentinė, pusiau prezidentinė ar prezidentinė respublika) buvo pačios audringiausios.

Sąvoka „valdymo forma“ yra teisinė kategorija, išreikšta konstitucijose bei kituose norminiuose aktuose. Gana skirtingi teisinės minties šaltiniai formuluoja panašius valdymo formos apibrėžimus, nors tai ir nevienareikšmiškai suprantama kategorija. Anot Valančiaus, valdymo forma tai „teisinė valstybės charakteristika, nustatanti aukščiausių valdžios institucijų įsteigimo sąlygas, jų struktūrą, įgaliojimų tarp jų pasidalijimą“¹². Arba valdymo forma – tai „aukščiausiosios valdžios organizacija, kuria nusakomas valdžios šaltinis, taip pat valdžios institucijų tarpusavio santykių principai“¹³. Priklausomai nuo to, kas yra valdžios šaltinis (tauta ar valdovas), sprendžiamas ir piliečių dalyvavimas sudarant aukščiausias valstybės valdžios institucijas (šiuliakinėse demokratinėse valstybėse piliečiai renka savo atstovus). Atskleidžiant valstybės valdymo formą, „svarbu išsiaiškinti aukščiausiųjų valstybės valdžios institucijų

¹¹Birmontienė T. ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. Antrasis leidimas. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2002. P. 525.

¹²Valančius K. L. Teisės pagrindai: konstitucionalistinis aspektas: mokomoji knyga. Vilnius: Technika. 2008. P. 40-41.

¹³Katuoka S. Valstybės ir teisės teorijos pagrindinės kategorijos. Vilnius: Lietuvos teisės akademija. 1997. P. 19.

struktūrų, kiekvienos iš jų teisinę padėtį, jų tarpusavio santykių pagrindus“¹⁴. Taip pat nurodoma, kad valdžios forma¹⁵ – tai „struktūra, kompetencijos pasidalijimas bei aukščiausių valstybės organų, ypač valstybės vadovo, parlamento bei vyriausybės teisiniai ir faktiški tarpusavio santykiai“¹⁶.

Taigi galime teigti, kad valstybės valdymo forma parodo, kaip steigiamos aukščiausios valstybės institucijos (kokia jų struktūra), kas yra valstybės valdžios šaltinis, kokiais principais grindžiami aukščiausios ir kitų valstybės institucijų tarpusavio santykiai bei kokie santykiai tarp aukščiausios valstybės valdžios bei valstybės piliečių.

Pagal aukščiau aptartus požymius yra skiriamos dvi pagrindinės valstybės valdymo formos: *monarchija* ir *respublika*.

Monarchija – tai tokia valdymo forma, kai „valstybei vadovaujantis asmuo savo postą ir titulą (karalius, imperatorius, caras) gauna ir perleidžia paveldėjimo keliu“¹⁷ arba kai kada išrenkamas ligi gyvos galvos. Formalus monarchijos valdžios šaltinis – monarchas, o valdžia formuojama paveldėjimo būdu. Kadangi pasirinktų valstybių, kurių politinius režimus nagrinėsime tolimesniuose darbo skyriuose, nacionalinė valdymo forma yra respublika, darbe visą dėmesį skirsime išimtinai respublikai.

Respublika – tokia valdymo forma, kai „aukščiausioji valstybinė valdžia suteikta tam tikram laikui išrinktam renkamajam organui“¹⁸. Tai valstybės valdymo forma, kurioje visos aukščiausiosios valstybės valdžios institucijos įgaliojimus gauna tiesiogiai arba netiesiogiai iš tautos ir formaliais atsakomybės ryšiais yra susietos su tauta, t. y. „aksioma laikoma nuostata, kad valdžios šaltinis yra tik tauta“¹⁹, kuri yra „vienintelis suvereniteto subjektas“²⁰. Valstybę ir asmenį sieja politinis-teisinis ryšys, lemiantis asmens teisę dalyvauti politiniame gyvenime.

¹⁴Jarašiūnas E. Valstybės forma // Lietuvos konstitucinė teisė. Antrasis leidimas. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2002. P. 525.

¹⁵Teisinėje, taip pat politologinėje literatūroje, be termino „valdymo forma“, tą patį reiškinį apibūdinant vartojamas „valdymo modelio“, „valdymo sistemos“ ar „režimo“, „politinės sistemos modelio“ bei kitos sąvokos, tačiau „valdymo forma“ lietuviškoje teisinėje literatūroje labiausiai įsitvirtinusi. Teigiama, jog „valdymo formos“ sąvoka labiau tikta viešojo administravimo nei konstitucinės teisės disciplinai. Todėl nacionalinėje doktrinoje vartojamas ir kitas atitikmuo – „valdžių struktūra“. Žr. Vaišvila. A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo. 2000. P. 554.

¹⁶Lamentowicz W. Šių laikų valstybė. Vilnius: Leidykla „Alma littera“. 1998. P. 89.

¹⁷Matakas J. Šiuolaikinė valstybė. Kaunas: Technologija. 1999. P. 19.

¹⁸Braslauskas J. Politologija. Paskaitų ir seminarų konspektai/ mokomoji knyga. Vilnius: Biznio mašinų kompanija. 2006. P. 86.

¹⁹Birmontienė T. ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. Antrasis leidimas. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2002. P. 529.

²⁰Mesonis G. Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste – Monografija. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2003. P. 24.

Ši valdymo forma sietina tik su demokratiniu politiniu režimu. Nedemokratinio politinio režimo sąlygomis neteikiama dėmesio valdžios legitimumo²¹ problematikai, todėl tokioje valstybėje egzistuojanti valdymo forma negali būti priskirta demokratinėms valdymo formoms. Esant nedemokratiniam politiniam režimui netenka prasmės diskusijos apie valdymo formą (taip pat ir valstybės santvarką), nes toks režimas nesusiduria su „valdžių padalijimo problema kaip principu, garantuojančiu žmogaus teisių ir laisvių apsaugą“²². Nedemokratinio režimo sąlygomis dažnai formaliai įgaliojimai padalijami, kurie dažniausiai yra sietini „su tikslu patobulinti nedemokratinio valdymo kokybę, o ne poreikiu apsaugoti žmogaus teises ir laisves“²³.

Respublikos gali būti skiriamos į *reprezentacinę/atstovaujamąją* (praktikuojama daugelyje šalių) ir *tiesioginės demokratijos*, nors praktiškai tokia tiesioginės demokratijos respublika niekada nebuvo sukurta (gal tik Šveicarijos²⁴ ryškiausias tiesioginio valdymo požymių pasireiškimas). Visgi žinomi įvairūs tiesioginės demokratijos institutai (tautos įstatymų leidybos iniciatyva, referendumai,²⁵ plebiscitai²⁶, tautos veto teisė, kt.), kurie kaip būdas išgirsti tautos valią dažnai naudojami demokratinėse reprezentaciniuose valstybių, kurių valdymo forma yra respublika.

Konstitucinėje teisinėje ir politikos moksluose respublikinė valdymo forma yra skirstoma į *parlamentinę* ir *prezidentinę* valdymo formas. Pastaruoju laiku kai kurių šalių konstitucijose atsirado teisės normų, kurios nevisai atitinka šių minėtų respublikinės valstybės valdymo formų požymių, todėl imta vartoti sąvoka *pusiau prezidentinė* arba „mišri“ respublika, jungianti tiek

²¹Legitimumas (lot. legitimus – teisėtas, įteisintas) – valdžios teisėtumas, kuris remiasi valstybės piliečių pasitikėjimu ir sutikimu dėl vienokių ar kitokių priežasčių paklusti valdžiai. Šiuolaikinėje valstybėje skiriami legitimumo įtvirtinimo būdai: tradicinė vyriausybės valdžia (šios tradicijos, kaip valdžios įtvirtinimo būdo, įtaka pradeda reikštis, kai vienos vyriausybės valdžia išsilaiko valstybėje ilgesnį laikotarpį ir žmonės prisitaiko prie vyriausybės vykdomos politikos, nors daugelio ji ir netenkina.), charizmatinių lyderių iškilimas (būdingas naujai besikuriančioms valstybėms), vyriausybės valdžia, besiremianti teisinėmis procedūromis (legitimumo įtvirtinimas teisinėmis procedūromis vyksta, kai valstybėje visas valdžios institucijas formuojant pagal iš anksto numatytas ir suderintas normas ir taisykles, kurios įtvirtintos valstybių konstitucijose ir atitinkamais pokonstituciniais įstatymais). Žr. Rakučevičius R. Politologija. Vilnius: Romaldas Rakučevičius. 2003. P. 79-82.

²²Mesonis G. Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste – Monografija. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2003. P. 24.

²³Ten pat.

²⁴Šveicarija tiesioginės demokratijos principu šiandien gana dažnai vadovaujasi, tačiau tiesioginės demokratijos institutas šioje šalyje nepakeičia atstovaujamosios institucijos, o tik nuosekliai ją papildo. Šveicarijoje nenumatytas dalyvaujančiųjų referendume piliečių skaičius, kuris lemtų referendumo pripažinimą teisėtu, taip pat, Šveicarijos valstybė yra nedidelė, todėl tiesioginė demokratija yra įmanoma. Žr. Mesonis G. Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste – Monografija. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2003. P. 25.

²⁵Referendumas [lot. referendum — tai, kas turi būti pranešta], piliečių visumos atsiklausimo forma — piliečių visuotinis balsavimas konstitucijos arba kt. įstatymo priėmimo, vidaus ir užsienio politikos klausimais. *Tarptautinių žodžių žodynas*. <http://www.terminai.lt/?s=referendumas>, [žiūrėta 2011-01-15].

²⁶Plebiscitas [lot. plebiscitum — liaudies nutarimas], liaudinis balsavimas labai svarbiu politiniu valstybiniu klausimu. *Tarptautinių žodžių žodynas*. <http://www.terminai.lt/?s=referendumas>, [žiūrėta 2011-01-15]. Dažniausiai plebiscitas daromas, vykdam tautos apsisprendimo teisę, pvz., dėl atsiskyrimo nuo valstybės, kuriai priklauso, ir nepriklausomos valstybės sukūrimo, dėl sąjungos su kita valstybe, tam tikros teritorijos priklausomumo valstybei ir jo pakeitimo, valstybės valdymo formos, valstybės santvarkos pagrindų.

parlamentinės, tiek prezidentinės sistemos požymius, sukelianti aibę diskusijų dėl šios valdymo formos atpažinimo kriterijų.

Parlamentinėje respublikoje yra pabrėžiamas ypatingas parlamento vaidmuo įgyvendinant valstybės valdžią ir formuojant kitas valstybės valdžios institucijas. Reali valdžia priklauso parlamentui, kuris turi įstatymų leidimo įgaliojimus (galutinė įstatymų priėmimo instancija yra tiktai parlamentinio valdymo sistemoje) ir valdžios viršenybę prieš vyriausybę. Absoliuti dauguma autorių (Lietuvos ir užsienio) laikosi nuomonės, kad pagrindinis parlamentinės respublikos požymis – vyriausybės politinė atsakomybė parlamentui. Parlamentinės respublikos vadovas, pažymėtina, yra „tik valstybės, bet ne vyriausybės vadovas“²⁷. Prezidento valdžia yra gana ribota - atlieka tiktai „reprezentacinę valstybės, vyriausybės autoriteto įkūnijimo, atstovavimo jai vidaus politikoje ir santykiuose su užsienio valstybėmis funkcijas,<...> išreiškia ne vieną ar kitą politinę poziciją, politinę liniją, pirmiausia simbolizuoja valstybės tęstinumą ir pastovumą“²⁸. Nors kai kurių valstybių konstitucijos suteikia svarbių įgaliojimų (pavyzdžiui, skelbia įstatymus, leidžia dekretus, turi teisę paleisti parlamentą, kt.), tačiau realizuoti savo įgaliojimus ir panaudoti juos praktikoje valstybės vadovas paprastai gali tik vyriausybei sutikus.

Prezidentinė respublika yra tokia valdymo forma, kurioje galioja griežtai nustatytas vadinamasis valdžios suskirstymo principas, t. y. įstatymų leidimo organas (parlamentas), vykdomoji valdžia ir teismo valdžia yra formaliai vienas nuo kito nepriklausomi ir kiekvienas veikia pagal konstitucijos nustatytą kompetenciją. Šiai valdymo formai būdinga tai, kad prezidentas vykdo ne tik valstybės vadovo funkcijas, bet ir savo nuožiūra formuoja vyriausybę (parlamentas to padaryti negali) ir jai vadovauja, ir tokia vyriausybė nėra politiškai atsakinga parlamentui. Vyriausybės kaip kolegialios institucijos paprastai nėra, kiekvienas ministras atsakingas prezidentui. Nepriklausomai nuo partinių frakcijų vietų pasiskirstymo parlamente, nuo susidariusių daugumų ir mažumų santykio, prezidentas vykdo savarankišką politiką, o paskirti ministrai, kurie negali tuo pačiu metu būti ir parlamento nariai, išlieka savo postuose visą konstitucijoje nustatytą kadencijos laiką.

Prezidentinėje respublikoje valstybės vadovas turi kur kas didesnių įgaliojimų²⁹ nei parlamentinėje respublikoje, o parlamento, kuriam suteikta įstatymų leidžiamoji valdžia, ir jo politinių grupių galimybės vykdomosios valdžios atžvilgiu yra gerokai sumažintos. Parlamentas gali apriboti prezidento ir vyriausybės veiklą priimtais įstatymais ir tvirtindamas biudžetą, turi

²⁷Keciorytė V. Politologijos įvadas. Vilnius: Technika. 2005. P. 65.

²⁸Rakucevičius R. Politologija. Vilnius: Romaldas Rakucevičius. 2003. P. 115-116.

²⁹Prezidentinėje respublikoje valstybės vadovo įgaliojimus galima suskirstyti į: 1) valstybės valdymo, 2) įstatymų leidimo iniciatyvos, 3) užsienio politikos ir karybos, 4) teisiniai, 5) ypatingi. Žr. Žigaras F. Politologija. I dalis. Vilnius: Lietuvos karo akademija. 1997. P.76.

teisę teisti vyriausybės narius ir patį prezidentą, jeigu šie nusižengia teisėtumui. Ši procedūra yra vadinama *apkalta*³⁰. Dviejų valdžios centrų buvimas šioje valdymo sistemoje nereiškia, kad jie veikia visiškai nepriklausomai ir atskirai vienas nuo kito. Čia egzistuoja „*stabdžių ir atsvarų*“³¹ sistema. Siekdamas ją užtikrinti, respublikos prezidentas turi teisę naudotis įstatymų promulgacijos³² įgaliojimais, kuriuos įveikti parlamentas paprastai gali tik pagal konstitucijos nustatytą procedūrą kvalifikuotos parlamento narių daugumos balsavimu. Kita vertus, parlamentas gali daryti įtaką aukščiausiųjų pareigūnų skyrimui pritardamas ar nepritardamas siūlomoms kandidatūroms bei kontroliuoti valstybės finansus, kuriais remiasi visa vykdomosios valdžios politika.

Apžvelgę dviejų skirtingų valdymo sistemų ypatumus, darytume išvadą, kad parlamentinio valdymo modelis atrodo pakankamai paprasta ir tobula demokratijos įgyvendinimo forma, tačiau rezultatyvi tik tada, kai parlamente yra stabili vienos partijos ar kelių partijų koalicijos dauguma ir ministrų kabinetas bei parlamento dauguma sutaria visais principiniais klausimais. Priešingu atveju, valstybėje esant daug partijų ir nei vienai nelaimint absoliučios parlamentinės daugumos, iškyla būtinybė partijoms jungtis į koalicijas, kurios dažniausiai nebūna ilgalaikės, dėl ko valstybę dažnai gali ištikti vyriausybės krizė. O dažna vyriausybių kaita sunkina valdymą, kartu mažindama piliečių pasitikėjimą valstybine valdžia ir demokratija apskritai. Tuo tarpu esant prezidentiniam valdymui vyriausybės krizės ir dažni ministrų kabineto sudėties pakitimai nėra galimi. Tačiau politikos mokslų literatūroje atkreipiamas dėmesys, kad „prezidento valdymo metu susidariusios krizės dažniausiai baigiasi valstybės politinio režimo pakeitimu“³³.

Nagrinėjant *pusiau prezidentinio (mišraus) valdymo* formos modelį, vis dar nesutariama dėl jo vietos ir svarbos institucinių modelių klasifikacijoje³⁴. Esminis institucinis bruožas, skiriantis pusiau prezidentinį valdymą nuo aukščiau minėtųjų, „dviguba vykdomosios valdžios struktūra: vykdomąja valdžia dalijasi prezidentas ir ministras pirmininkas“³⁵. Kaip ir prezidentinio valdymo atveju, prezidentas paprastai renkamas tiesiogiai arba bent jau ne

³⁰Žigars F. Politologija. I dalis. Vilnius: Lietuvos karo akademija. 1997. P. 77.

³¹Birmontienė T. ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. Antrasis leidimas. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2002. P. 532.

³²Įstatymų promulgacija – prezidento teisė vetuoti parlamento priimtus įstatymus ir grąžinti juos iš naujo svarstyti. Mesonis G. Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste – Monografija. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2003. P. 60.

³³Taghiyev E. A. Measuring Presidential Power In Post-Soviet Countries. CEU Political Science Journal. 2006. <http://leader.viitorul.org/public/125/en/Elgun.Taghiyev.pdf>. [žiūrėta 2011-04-13].

³⁴Nėra sutariama, ar institucinių modelių klasifikacija yra dichotomiška (prezidentizmas versus parlamentarizmas), ar trichotomiška (prezidentizmas versus pusiau prezidentizmas versus parlamentarizmas).

³⁵Pugačiauskas V. Pusiau prezidentinio institucinio modelio įtaka demokratijos stabilumui: Lietuvos ir Lenkijos lyginamoji analizė. 1999. <http://www.oocities.com/Vykintas/lielen.pdf>. [žiūrėta 2010-10-22].

parlamento, jo kadencija faktiškai yra fiksuota, jo įgaliojimai nėra simboliniai. Manytume, kad tai neatitinka parlamentinio modelio kriterijų. Pusiaus prezidentinis valdymas skiriasi ir nuo prezidentinio valdymo: vyriausybei vadovauja realią galią turintis ministras pirmininkas, jos įgaliojimų laikas nėra fiksuotas, ji priklauso nuo parlamento pasitikėjimo, prezidentas paprastai turi galią tam tikromis sąlygomis paleisti parlamentą. Svarbus respublikų modelių skyrimo kriterijus – vyriausybės politinė atsakomybė. Esant pusiaus prezidentiniam valdymui, vyriausybė atsakinga ne tik parlamentui, bet ir prezidentui.

Yra nuomonių, neigiančių tokią valdymą formą, argumentuojant tuo, kad dabar daugely valstybių respublikinė valdymo forma turi ir parlamentinės, ir prezidentinės valdymo formas bruožų, pavyzdžiui, daugelyje parlamentinių valstybių veikia konstituciniai teismai. Tam, kad nustatyti valdymo formą konkrečioje valstybėje, būtina atsižvelgti į tai, kurios valdymo formos požymiai vyrauja.

Apibendrinant galime teigti, kad valstybės valdymo formos, kaip vieno iš valstybės formos elemento, svarbą ir reikšmę parodo jos konstitucinė prigimtis, kuri aukščiausią teisinę galią turinčio įstatymo pavidalu nustato valstybės valdžios šaltinį, nusako valstybinės valdžios organizacijos formą jos aukščiausią valdžios institucijų struktūros ypatumus bei teisinę padėtį. Nors matome, kad įvairiuose teisės šaltiniuose valdymo forma aiškinama panašiai, tačiau vienodo aiškinimo vis tik pasigendama. Aukščiausiųjų valstybės valdžios institucijų organizacinės struktūros ypatumai, jų vaidmuo ir veikimo mastas sąlygoja valstybės valdymo formos aiškinimą ir jos pasirinkimą konkrečioje valstybėje.

1.2. Valstybės santvarkos forma – antrasis valstybės formos elementas

Valstybės santvarkos forma – tai teritorinė valstybinės valdžios organizacija. Valstybės santvarkos (sandaros) forma parodo „kokia yra vidinė valstybės struktūra ir kokios yra valstybės vidinės struktūros dalys, kokia valstybės vidinės struktūros dalių teisinė dalis, koks centrinės valstybės valdžios ir vietos valdžios institucijų santykis“³⁶. Tinkama valstybės sandara yra vienas iš veiksnių, užtikrinančių šalies stabilumą, efektyvią valdžios struktūrų veiklą. Apie valstybės sandaros formą sprendžiama pagal valstybės sudėtį, t. y. ar valstybė yra vienalytė, ar jungtinė.

Teritorinės struktūros požiūriu valstybės skirstomos į *vientisas (unitarines)* ir *jungtines*. Vienos ar kitos santvarkos formos atsiradimas paprastai nėra „susijęs su gyventojų nacionalinės sudėties ypatybėmis“³⁷. Tos formos dažnai charakterizuojamos centralizacijos ir decentralizacijos sąvokomis. Centralizuotose valstybėse „valdžios institucijas, valdančias

³⁶Vaitiekienė E., Vidrinskaitė S. Lietuvos konstitucinės teisės įvadas. Vilnius: Justitia. 2001. P. 153.

³⁷Matakas J. Šiuolaikinė valstybė. Kaunas: Technologija. 1999. P. 21.

valstybės sudėtinės dalis, formuoja valstybės centrinės valdžios institucijos³⁸, tuo tarpu decentralizuotose – „centrinės institucijos nesikiša į valstybės sudėtinių dalių valdymą“³⁹.

Teorijoje yra nurodomos trys valstybės santvarkos formos – tai unitarinė, federacinė ir konfederacinė valstybė. Visas šias valstybės santvarkos formas, kaip antrąją valstybės formos elementą, trumpai aptarsime mūsų darbe.

Unitarinė valstybė – tai tokia valstybės santvarkos forma, kurioje „nė viena jos sudėtinė dalis neturi valstybinio junginio statuso“⁴⁰. Tokioje valstybėje veikia viena centrinė valdžia, yra bendri visai šaliai aukščiausieji valdžios ir valdymo organai, o administraciniai vienetai neturi jokio politinio savarankiškumo. Šiai valstybės formai nepriklausomai nuo to, centralizuota ji ar decentralizuota, demokratinė ar autoritarinė, būdinga viena konstitucija, viena teisės ir teismų sistema, viena pilietybė, vienas teritorijos suskirstymas į administracinius teritorinius vienetus, neturinčius suvereniteto.

Unitarinėje valstybėje pagrindinė kompetencija priklauso centrinei valstybės vyriausybei, kuri kai kurias savo pagrindines kompetencijos funkcijas gali perduoti sau pavaldžioms vietinėms vyriausybėms. Unitarinei valstybei būdingas valstybės aparato centralizmas, centrinių organų vykdoma tiesioginė arba netiesioginė savivaldybių kontrolė. Unitarinei valstybei būdingas principas, pagal kurį visą valdžios struktūrą apibrėžia centrinė valstybės valdžia. Centrinė valdžia turi neribotą suverenitetą visoje šalies teritorijoje.

Federacija – tai valstybės santvarkos forma, kurioje „kelios valstybės ar žemesnio lygio nacionaliniai arba istoriškai susiklostę teritoriniai junginiai yra susivieniję į vieną valstybę“⁴¹. Tokiose valstybėse valstybinio suvereniteto įgyvendinimas padalytas tarp aukščiausiųjų visos šalies valdžios organų (federalinių organų) ir aukščiausiųjų valdžios organų valstybių, įeinančių į federaciją. Federacijoje yra dvi pagrindinės valstybės organų sistemos – federacijos ir į federacijos sudėtį įeinantys pilnateisiai sąjunginės valstybės nariai (federacijos subjektai). Čia yra vieningas centras, turintis didelę kompetencijos dalį. Federacinėje valstybėje kiekvienas subjektas turi apibrėžtą politinį savarankiškumą, t. y. savo įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją valdžią, konstituciją, suderintą su federacijos konstitucija. Federacijos ir jos subjektų santykius nusako bendra konstitucija. Formalus federacijos požymis yra parlamentas, kurį sudaro dveji rūmai: žemutiniai ir viršutiniai.

³⁸Matakas J. Šiuolaikinė valstybė. Kaunas: Technologija. 1999. P. 21.

³⁹Ten pat.

⁴⁰Ten pat.

⁴¹Žigarsas F. Politologija. I dalis. Vilnius: Lietuvos karo akademija. 1997. P. 83.

Konfederacija – tai „valstybių sąjunga arba jungtinė valstybė, susidedanti iš konfederacijos narių ir jų įsteigtos centrinės vyriausybės“⁴². Konfederacija dažniausiai yra kuriama politiniais, ekonominiais tikslais. Centrinė valdžia čia nėra aukštesnė už konfederacijos narių valdžią, o yra skirta tikslai konkrečioms tikslams vykdyti. Čia nėra „bendros centrinės valdžios, diktuojančios savo valią, nėra bendro įstatymų leidimo, bendros konstitucijos ir bendros vyriausybės“⁴³. Konfederacijai deleguoti įgaliojimai įgyvendinami bei juos atitinkantys sprendimai priimami kiekvienoje valstybėje atskirai, remiantis savo valdžios organų sistema ir savais įstatymais. Tuo tikslu šalies įstatymai koreguojami, priderami prie sutarties dėl konfederacijos reikalavimų.

Kompetenciją konfederacijos nariai pasiskirsto taip: centrinė valdžia naudoja išvestinę kompetenciją, konfederacijos nariai – pagrindinę. Istorija liudija, kad paprastai konfederaciniai dariniai yra netvirti, pereinamojo pobūdžio, todėl jie arba išsira, arba transformuojasi į federacijas.

Apibendrinami teigtume, kad valstybės vientisumas yra esminis elementas, užtikrinantis jos stabilumą ir jos vidinės struktūros elementų veiklos efektyvumą. Akivaizdu, kad negali būti visoms valstybėms priimtinos vienos kurios nors santvarkos formos. Tokia forma pasirenkama atsižvelgiant į šalies geopolitinę padėtį, ekonominį pajėgumą bei kitus valstybės vidaus politikos ypatumus ir valstybės valdžios veikimo principus. Valstybės santvarkos forma, kaip teritorinis valstybės formos elementas, nusako aiškias kitų valstybės formos elementų veikimo ribas.

⁴²Žigars F. Politologija. I dalis. Vilnius: Lietuvos karo akademija. 1997. P. 84.

⁴³Matakas J. Šiuolaikinė valstybė. Kaunas: Technologija. 1999. P. 26.

2. POLITINIS REŽIMAS KAIP TREČIASIS VALSTYBĖS FORMOS ELEMENTAS

2.1. Politinio režimo samprata

Valstybės formų įvairovė šiuolaikiniame pasaulyje, jau nekalbant apie ankstyvesnes epochas, yra akivaizdus faktas. Tačiau nelengva nurodyti universalius kriterijus, kuriais naudojantis būtų galima apibūdinti ir klasifikuoti įvairių šalių politines sistemas. Valstybių skirstymas į respublikas ir monarchijas, unitarines ir federacines daugeliu atvejų yra labiau formalus ir neatskleidžia esminių sistemos bruožų. Beveik visų dabartinių valstybių konstitucijose pripažįstama piliečių lygybė, teisė dalyvauti rinkimuose, valdžia yra padalinta į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę, sukurta panaši administracinė sistema, yra parlamentai, ministrų kabinetai, teismai, centriniai ir vietiniai valdžios organai. Tačiau akivaizdu, kad politinės sistemos veikia labai skirtingai. Vienose šalyse dėl valdžios viešai varžosi įvairios partijos, valdžios veikla palyginti skaidri, valdininkai turi laikytis įstatymų, yra žodžio, susivienijimų kūrimo laisvė, žiniasklaida gali kritiškai vertinti bet kokio lygio valdininkų, taip pat valstybės ir vyriausybės vadovų veiksmus. Kitose šalyse, nežiūrint konstitucinių garantijų, politinės laisvės yra labai apribotos, valdžios sudarymas beveik nepriklauso nuo piliečių valios, o valstybinės institucijos neatskaitingos šalies gyventojams.

Funkcinį politinių sistemų aspektą išreiškia politinis režimas⁴⁴. Režimo sąvoka yra taikytina visoms politinėms sistemoms. *Valstybės politinis režimas – tai trečiasis valstybės formos elementas*. Politinio režimo sąvoka įvardijama kaip valstybės aparato metodai piliečiams valdyti, politinės sistemos funkcionavimo būdas. Konstitucinėje teisėje terminas „politinis režimas“ reiškia „valstybinės valdžios įgyvendino būdų ir priemonių (metodų) visumą“⁴⁵. Kitoje definicijoje politiniu režimu vadinama metodų, formų ir būdų visuma, „kuriais valdžios organai valdo visuomenę ir užtikrina savo politinį viešpatavimą“⁴⁶. Politinio režimo charakteristika padeda atsakyti į klausimą, kam realiai priklauso valstybinė valdžia ir kaip ji naudojama. Teigiama, kad „režimai skiriasi vienas nuo kito politinių vadovų rinkimo procedūromis, realios

⁴⁴Teisinėje literatūroje kai kurie autoriai siūlo vietoj sąvokos „politinis režimas“ vartoti sąvoką „valstybinis režimas“. Teigiama, kad sąvoka „politinis režimas“ – žymiai platesnė, apimanti ne tik valstybės, bet ir kitų politinių institutų funkcionavimo praktiką, todėl ši sąvoka labiau tiktų politikos mokslams. Tuo tarpu sąvoka „valstybinis režimas“ apibūdina vien pačios valstybės veiklos formas ir metodus, ir todėl šis terminas labiau tinkamas vartoti teisės moksluose. Tačiau, kadangi nagrinėjant „valstybinį režimą“, iš esmės remiamasi „politiniam režimui“ apibūdinti naudojamais kriterijais, bei valstybės išskyrimas iš politinio konteksto tik kliudytų geriau suprasti valstybinės valdžios įgyvendinimo specifiką, labiau linkstama vartoti valstybės „politinio režimo“ sąvoką. Žr. Birmontienė T. ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. Antrasis leidimas. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2002. P. 556.

⁴⁵Vaitiekienė E., Vidrinskaitė S. Lietuvos konstitucinės teisės įvadas. Vilnius: Justitia, 2001. P. 157.

⁴⁶Čiočys P. Teisės pagrindai. Vilnius: Vilniaus vadybos kolegijos leidykla, 2000. P. 19.

valdžios subjektų paskyrimo būdais, valdžios viršenybės fikcijos transformacija į tikrąją valdžią⁴⁷. Nesunku suvokti, kad politinio elito formavimosi būdai ir valdžios panaudojimo keliai apsprendžia pagrindinių politinių vertybių (teisingumo, lygybės, laisvės, žmogaus teisių) realizavimo galimybes.

Politinis režimas artimas politinės sistemos kategorijai. Kartu su politine sistema dažnai naudojama ir politinio režimo sąvoka. Dažnai sąvokos „politinė sistema“, „politinis režimas“ vartojamos kaip sinonimai. Šie terminai plačiąja prasme yra „politinio gyvenimo fundamentinė organizacija ir išreiškia bendras politinės santvarkos struktūrines charakteristikas“⁴⁸. Faktas, kad vieni autoriai skiria politinės sistemos ir politinio režimo koncepcijas, o kiti regi juose sinonimus, leidžia manyti, kad abu jie yra „sisteminės prigimties, o metodologinėje raiškoje jų, kaip analitinių kategorijų, potencialas iškyla kaip atviras sisteminis, turintis skirtingus taikymo lygius“⁴⁹. Politinis režimas „labiau išryškina procesualumą, politinio proceso vyksmą, jo energetiką, nei struktūriškumą ir stabilumą“⁵⁰, o politinė sistema „pabrėžia ir iškelia politikos vyksmo tęstinumą, jo jungtis, ritmą, nenutrūkstumą per visą to darinio egzistavimo laikotarpį“⁵¹.

Politinis režimas yra „ideologinio, institucinio ir sociologinio pobūdžio elementų visuma, sąlygojanti politinės valdžios formavimą ir veikimą tam tikru šalies raidos etapu“⁵². Režimas yra platesnė ir dinamiškesnė kategorija, palyginti su tradiciškai suprantama valstybės valdymo forma. Valstybės valdymo bei valstybės santvarkos formos neparodo, kokiais būdais įgyvendinama valdžia, kokie santykiai egzistuoja tarp valstybės valdžios ir tautos, kokiomis priemonėmis valdžios institucijos tvarko žmonių reikalus bei koku mastu ir kaip politiniame procese dalyvauja piliečiai ir panašiai. Todėl šiems klausimams atskleisti ir vartojama politinio režimo sąvoka.

Politinis režimas gali būti charakterizuojamas *politine galia ir valdžia*, turint omenyje, kad politinė galia yra gebėjimas ką nors kontroliuoti, nukreipti arba veikti, tuo tarpu valdžia yra įteisinta ir institucionalizuota teisė valdyti. Iš istorijos žinoma, kad dėl konkrečių istorinių sąlygų atskiros valstybės valdymo forma ir politinis režimas ne visada vystosi nuosekliai, dažnai keičiasi ir dažnai vienas kito neatitinka, nes viena politinė klasė ar partija, norėdama išlikti valdžioje, keičia valstybės formą, ypač jos režimą. Todėl esant tai pačiai valstybės valdymo

⁴⁷Prazauskas A., Unikaitė I. Politologijos pagrindai. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 2007. P. 169.

⁴⁸Keciorytė V. Politologijos įvadas. Vilnius: Technika. 2005. P. 74.

⁴⁹Laurėnas V., Šerpetis K. Sąvokų Politinė Sistema ir Politinis Režimas Analitinis Potencialas. 2010. P. 112. <http://www.leidykla.vu.lt/fileadmin/Politologija/58/97-124.pdf>, [žiūrėta 2010 11 21].

⁵⁰Ten pat.

⁵¹Ten pat.

⁵²Novagrockienė J. Politikos mokslo pagrindai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 2001. P. 95.

formai, būna skirtingi politiniai režimai, ir, atvirkščiai, tas pats politinis režimas gali suformuoti valstybes su skirtinga valdymo forma. Bet kuri politinė valdžia visuomet siekia, kad vyrautų nuomonė, kad ji yra demokratinė, nors iš tikrųjų ji gali būti visiškai priešinga, net ir nedemokratinės šalies įstatymai gali skelbti, jog jie įtvirtina demokratinėse šalyse pripažįstamas vertybes.

Norint suprasti politinio režimo esmę vien teisės normų nepakanka, nes ne mažiau svarbi yra ir jų taikymo praktika, dažnai suteikianti teisiniui reguliavimui kitą turinį. Todėl analizuojant politinį režimą, manytume, svarbu suprasti, koks šalyje įtvirtintos santvarkos ideologinis pagrindas, kokiomis idėjomis vadovaujamasi kuriant teisės normas.

Egzistuoja dvi koncepcijos: viena jų grindžiama „valstybės ir teisės kaip savo valios primetimo, kaip visuomenės pajungimo tam tikriems tikslams“, kitai būdingas „valstybės ir teisės kaip socialinio kompromiso, interesų derinimo, priemonių, prigimtinių žmogaus teisių apsaugos supratimas“⁵³. Nagrinėjant įvairių šalių konstitucijas ir įstatymus, kuriuose įtvirtinti politinio režimo norminiai pagrindai, būtina aiškintis, kaip juose „traktuojamas valstybės valdžios šaltinis, kokie nustatyti valstybės valdžios organizacijos ir funkcionavimo pagrindai, <...> kaip suvokiamos ir įtvirtinamos asmens teisės, laisvės ir pareigos, <...> pripažįstamas ar paneigiamas politinis pliuralizmas, <...> pripažįstama ar paneigiama savivalda ir t. t.“⁵⁴.

Apibendrinant galime teigti, kad politinis režimas, kaip trečiasis valstybės formos elementas, parodo šalies politinės sistemos funkcinį pobūdį. Pažymėtina, kad ankstesnieji du aptarti valstybės formos elementai yra labiau teisinės kategorijos, tačiau politinis režimas, iš esmės, nusako praktinį šalies valdymo pobūdį, t. y. parodo tikrąjį valstybinės valdžios šaltinį ir jos naudojimo būdus.

2.2. Politinių režimų klasifikacija

Teisinėje ir politinių mokslų literatūroje siūlomos įvairios politinių režimų klasifikacijos (jas lemia pasirinktas klasifikavimo kriterijus). Reikia pripažinti, kad svarbiausias klausimas yra tipologijos kriterijai. Jie gali būti normatyviniai, ekonominiai, politiniai, kultūriniai, socialiniai arba įvairios jų kombinacijos. Kriterijų pasirinkimą nulemia aspektas, kuriuo tiriama politinė sistema.

Rakucevičius pateikia Almondo politinių sistemų tipologiją, kuri yra „trimatė, apimanti išsivysčiusias ir besivystančias šalis“⁵⁵. Skiriamos politinių sistemų klasės pagal jų išsivystymo

⁵³Birmontienė T. ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. Antrasis leidimas. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2002. P. 556.

⁵⁴Ten pat.

⁵⁵Rakucevičius R. Politologija. Vilnius: Romaldas Rakucevičius. 2003. P. 87.

lygį į industrines (moderniąsias) ir priešindustrines (tradicines). Pagal piliečių dalyvavimo politikoje mastą industrinės politinės sistemos skirstomos į autoritarines ir demokratines. Trečiasis kriterijus – materialinių vertybių produkavimo strategija, arba ekonominė politika. Vadovaujantis ekonominiu kriterijumi, politinės sistemos skirstomis į neotradicines, populistines ir trijų tipų autoritarines: technokratinės, technokratinės paskirstymo ir technokratinės mobilizuojančios. Industrinės politinės sistemos savo ruožtu skirstomos į demokratines ir autoritarines, o pagal ekonominę politiką demokratinės politinės sistemos dar skirstomos į konservatyviasias bei liberaliąsias, o autokratinės – į konservatyviasias ir radikaliasias.

Kitokio pobūdžio politinių sistemų klasifikacijos pavyzdį pateikia Novagrockienė, remdamasi Dahlio politinių sistemų tipologija. Taikomi tik politiniai kriterijai:

1. Vyriausybės legitimumo laipsnis ir lyderių autoritetas,
2. Skaičius asmenų, kurie lemia politinių sprendimų priėmimą,
3. Politinės sistemos subsistemų skaičius ir jų autonomijos laipsnis.⁵⁶

Politiniai režimai klasifikuojami, derinant ir politinius, ir ekonominius, ir kultūrinius kriterijus. Tokiu atveju yra taikomi tokie elementai:

1. Politinio dalyvavimo apimtis;
2. Paklusimo pasiekimo būdas: prievarta ar kompromisais ir derybomis;
3. Stabdžių ir atsvarų sistema;
4. Valdžios įgijimo ir perdavimo būdas;
5. Valstybės ir piliečio santykis, t. y. piliečių teisės ir laisvės ribojamos ar varžomos;
6. Ekonominio išsivystymo lygis;
7. Ekonominio reguliavimo forma – komandinė ekonomika versus laisvosios rinkos principai;
8. Režimo stabilumas, t. y. kiek išsilaiko režimas⁵⁷.

Šios tipologijos pranašumas yra tai, kad ji leidžia politinius režimus skirstyti įprastų pagrindinių kategorijų demokratija ir autoritarizmas viduje.

Lamentowicz pabrėžia, kad valstybės valdžios veiklos principams, kaip valdymo stiliaus daliai, tirti didžiausios reikšmės turi tokių vertybių idealų, kaip demokratija, laisvė, lygybė, socialinis teisingumas, teisėtumas, suvokimo būdai. Tie idealai bei valdančiojoje grupėje vyraujantis jų traktavimas turi įtakos konkretiems operatyviems valdymo principams, kurie apima „valdančiosios grupės ryšio su visuomene, kaip visuma ar su atskiromis gyventojų grupėmis, dažnumą bei formas; visuomenės dalyvavimo, formuojant valdančiosios grupės

⁵⁶Novagrockienė J. Politikos mokslo pagrindai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 2001. P. 105.

⁵⁷Ten pat. P. 105-106.

politiką, sritį bei laipsnį, motyvus, dalyvavimo tikslų suvokimo ir spontaniškumo laipsnį; veikimo laisvės sritį opozicinių ar pavaldžių grupių, mažumų, ar kritiškai nusiteikusių valdančiosios grupės politikos atžvilgiu; valdančiosios grupės reagavimą į savo politines klaidas; valdymo kompromisų taikymo taisykles; moralinius valdymo kokybės kriterijus bei politinį padorumą“.⁵⁸

Minėtieji politiniai principai politiniams režimams apibūdinti išryškina daugybę problemų, iškylančių kalbant apie politinių režimų tipologijos empirinius pagrindus.

Pasak Lamentowicz, svarbiausias yra politinių režimų suskirstymas į autokratinus ir demokratinus, kurių tokio klasifikavimo pagrindas apima du svarbiausius kriterijus – „visuomenės dalyvavimą valdyme bei pavaldžių bei opozicinių grupių veikimo laisvę vienoje kurioje politinėje sistemoje“⁵⁹.

Beneton išskiria Arono politinių režimų klasifikaciją, kurioje „pagrindinis klasifikacijos kriterijus – politinių partijų skaičius“⁶⁰. Pagal šį kriterijų išskiriami du abstraktūs politinių režimų tipai: konstitucinis-pliuralistinis ir vienintelės partijos – monopolistinis – režimas. Atskleidžiant šių režimų ypatybes, daugiapartinius politinius režimus galima apibrėžti taip: „tai režimai, kai egzistuoja konstitucinė sandara, užtikrinanti taikią konkurenciją dėl valdžios realizavimo, kai valdymas yra teisėtas, nuosaikus ir iš esmės laikinas“⁶¹. Antrasis politinių režimų tipas pasižymi vienai partijai priklausančiu teisėtos politinės veiklos monopolium, kuris pakeičia valstybės prigimtį: esant vienpartiniam režimui valstybė būtinai pasidaro vienintelės partijos ir jos ideologijos šalininkė (nebūdingas teisėtas ar nuosaikus valdžios realizavimas). Išskirti skirtingų politinių režimų būdingi požymiai yra susiję su valdymo organizavimo būdu (politinė konkurencija ar monopolis) ir valdžios realizavimo būdu (teisėtas ir nuosaikus ar neteisėtas ir nenuosaikus). Šie požymiai sujungti į vienintelį ir lemiamą kintamąjį – vienpartinę ar daugiapartinę sistemą. Taikant partijų skaičiaus kriterijų į vieną grupę patenka politiniai režimai, kurie labai skiriasi valdžios realizavimu. Beneton nurodo, kad dėl šios priežasties vėliau buvo atsisakyta politinių partijų skaičiaus, kaip esminio kintamojo dydžio politinio režimo atvejams analizuoti, ir išskirti dviejų tipų – vakarietiško ir sovietinio – politiniai režimai pagal du požymius, tokius kaip, „atėjimo į valdžią organizavimo būdas (konkurencinis ar nekonkurencinis) ir valdžios realizavimo būdas (konstitucinis ar nekonstitucinis)“⁶².

⁵⁸Lamentowicz W. Šių laikų valstybė. Vilnius: Leidykla „Alma littera“. 1998. P. 91-92.

⁵⁹Ten pat. P. 92-93.

⁶⁰Beneton P. Politikos mokslo įvadas. Vilnius: Mintis. 2009. P. 149.

⁶¹Ten pat.

⁶²Ten pat. P. 152.

Novagrockienė pabrėžia ir prancūzų teisės atstovo Chaboto teisinę – funkcinę politinių režimų tipologiją, kuri remiasi valdžių padalijimo teorija⁶³. Šios klasifikacijos kriterijus yra konstitucijoje įtvirtinta įstatymų leidžiamosios ir įstatymų vykdomosios valdžios šakų sąveika.

Klasifikacijoje yra skiriami keturi pagrindiniai politinių režimų tipai: prezidentinis, parlamentinis, asamblėjos ir autoritarinis. Režimai, kai aiškūs valdžių atskyrimo tipai, nustatomi pagal dviejų valdžių šakų atskyrimo griežtumą. Prezidentinis režimas yra įvardijamas pagal „griežtą valdžių funkcijų padalijimą, užtikrinantį įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių savitarpio atsvarą“⁶⁴. Jei abi valdžios bendradarbiauja ir jų atskyrimas lankstus – parlamentinis režimas. Pagrindinis mišraus režimo nustatymo kriterijus yra valdžių šakų balansas. Jei įtakingesnė yra įstatymų leidžiamoji valdžia, tai – asamblėjos režimas, jei vykdomoji – autoritarinis.

Valstybių, kurios atsiduria tarp liberalių demokratijų ir atvirų diktatūrų, daugėjimas verčia mokslininkus tiksliau apibrėžti tarpinius – hibridinius (jungiančius demokratinis ir autoritarinius elementus) politinius režimus. Vartojamas „prieblandos zonos“⁶⁵ terminas valstybėms, kurios sukūrė elektoralinę demokratiją, bet išlieka ir toliau užsitęsios demokratijos legitimacijos ar institucionalizacijos zonoje. Šios valstybės turi tam tikrus demokratinio politinio gyvenimo atributus ir net ribotą erdvę veikti opozicijos partijoms, reguliarius rinkimus ir demokratiškas konstitucijas. Tačiau tokiose valstybėse demokratijos stoka pasireiškia dėl menko ir neadekvataus piliečių interesų atstovavimo, menko politinio dalyvavimo kitose politinės veiklos formose (išskyrus balsavimą), valdžios pareigūnų dažno įstatymų pažeidinėjimo, piliečių nepasitikėjimo valstybės institucijomis bei šių institucijų neefektyvumo sprendžiant visuomenės problemas.

Manytume, kad aukščiau nurodytų autorių nuomonės ir politinių režimų klasifikacijos yra pernelyg smulkios ir sunkiai pritaikomos konkrečiai valstybei, nes savyje sukaupia daugybę aplinkybių, kurios sąlygoja tam tikro politinio režimo pasirinkimą. Visgi aiškiausiai politinius režimus būtų klasifikuoti pagal konstitucinės teisės doktriną.

Konstitucinėje teisėje priklausomai nuo valstybės valdymo metodų ir priemonių labiausiai paplitęs valstybių politinio režimo skirstymas į *demokratinį* ir *nedemokratinį*. Nedemokratinis režimas paprastai skirstomas į autoritarinį ir totalitarinį. Totalitarinį (fašistinį, komunistinį) režimą vieni tyrinėtojai laiko esant kraštutine autoritarinio režimo forma, kiti – atskiru tipu. Kaip autoritarizmo sinonimas neretai vartojamas terminas diktatūra.

⁶³Novagrockienė J. Politikos mokslo pagrindai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 2001. P. 132.

⁶⁴Ten pat.

⁶⁵Krupavičius A, Lukošaitis A. Lietuvos politinė sąranga ir raida. Kaunas: Poligrafija ir informatika. 2004. P. 33.

Taigi politinis bet kurios šalies vystymasis daugeliu atvejų priklauso ne tiktai nuo politinės sistemos tipo, bet ir nuo jos funkcionavimo, kurį išreiškia politinis režimas. Politinis režimas, kaip jau išanalizavome, suvokiamas kaip valstybinės valdžios formavimo ir funkcionavimo priemonių ir metodų visuma ir išreiškia valstybės ir visuomenės tarpusavio santykį. Politinio režimo tipą lemia ir valstybės valdymo forma. Į politinio režimo sąvoką įeina ir politinės partijos, visuomeninės organizacijos, ideologiniai ir socialiniai politinio gyvenimo elementai. Didelę įtaką politiniam režimui turi valstybinės valdžios įgaliojimai ir jos veiklos teisinės normos, visuomeninių-politinių jėgų santykis, istorinės šalies tradicijos, tarptautinė padėtis.

Nagrinėdami politinių režimų klasifikaciją matome, kad yra daugybė įvairių politinių režimų klasifikavimo būdų, kurie vienu ar kitu būdu nusako praktinį valstybės valdymo mechanizmą. Tačiau daugumos autorių nurodomos politinių režimų klasifikacijos plačiąja prasme gali būti skirstomos į demokratinį ir nedemokratinį politinių režimų požymių turinčias sistemas. Būtent tokį skirstymą įprastai pateikia konstitucinės teisės doktrina, kuri, mūsų nuomone, aiškiausiai nusako politinės sistemos funkcionavimo ypatumus.

2.2.1. Demokratinio politinio režimo charakteristika

Sąvoka „demokratija“ nuo antikos laikų laikoma mokslinės kalbos sąvoka. Demokratija buvo suprantama nevienareikšmiškai⁶⁶. Mokslininkai sukūrė daugybę demokratijos apibrėžimų, standartų ir matavimo instrumentų. Tačiau bendro demokratijos apibrėžimo nėra: skirtingai ji suprantama išsivysčiusiose demokratijose, Rytų ir Vidurio Europos šalyse, Afrikos, Azijos žemynuose. Nevienodai ji aiškinama ir įvairiais istoriniais laikotarpiais.

Šiuolaikine prasme suprantama demokratija yra Naujųjų ir netgi Naujausiųjų laikų kūrinys. Ilgą laiką demokratija buvo tiesiog idėja – tyrinėjama, svarstoma, tačiau nebandoma įgyvendinti praktiškai.

Demokratija šiandien – visuotinė pasaulėžiūra, „mentalitetas, kurį reikia perduoti būsimai kartai“⁶⁷. Demokratija niekada negali būti saugi – pirmiausia todėl, kad ji „nėra sistema, kurią reikia įgyvendinti, o gyvensena, kurios reikia išmokyti“⁶⁸. Į demokratiją galima žvelgti dviem

⁶⁶Platonas demokratiją kartu su monarchija ir aristokratija laikė gerosiomis valstybės formomis, taip demokratiją aiškiai atskirdamas nuo daugumos diktato; Aristotelis demokratiją suprato kaip daugumos diktatūrą ir priskyrė ją išsigimusiai valstybės formai, o įprastam tautos valdymui apibrėžti vartojo „politijos“ sąvoką. Polibijus ir Ciceronas laikė demokratiją mišria valstybės forma. Žr. Vaišvila. A. Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990-2007 m.): kolektyvinė monografija. - Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras. 2009. P. 20-21.

⁶⁷Koch H. Kas yra demokratija?. Vilnius: Agora. 1997. P. 14.

⁶⁸Beinoravičius D. Demokratijos kliūtys ir jų įveikimo teise galimybės // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2007, Nr. 10(100), p. 7-14. – ISSN 1392-6195.

aspektais: visuomeniniu ir politiniu. Pagal pirmąją demokratija – „veiklus ir sąmoningas piliečių dalyvavimas visuomeniniame gyvenime“⁶⁹, taip pat ir sistema, nustatanti esmines valstybės visuomenės elgesio taisykles, o pagal antrąją – tai „valdymo forma, grindžiama aktyviu piliečių dalyvavimu šalies politiniame gyvenime“⁷⁰, valstybės tvarka, kai valdžia priklauso liaudžiai.

Žmogaus teisės, jų apsaugos ir įgyvendinimo laipsnis yra tikrasis demokratijos tapatumo ir demokratinio politinio režimo išsiplėtojimo, pakankamumo kriterijus. Apie demokratijos buvimo ar nebuvimo, jos išsiplėtojimo laipsnį konkrečioje šalyje gali spręsti tik tos šalies žmonės, „tiesiogiai patiriantys valstybinės ir apskritai socialinės veiklos padarinius ir juos vertinantys savo teisių įgyvendinimo požiūriu“⁷¹. Demokratinis valdžios vykdymo būdas yra įgyvendinimas bendrais tautos interesais ir leidžia valdyti taip, kad piliečių laisvės ir teisės nebūtų pažeidžiamos realizuojant valdžios sprendimus. Jei atsiranda kitas, „už žmonių socialinę savijautą svarbesnis kriterijus demokratijos išsiplėtojimo laipsniui pamatuoti“⁷², tai tokią politinę sistemą galima vadinti bet kaip, tik ne demokratine. Demokratinėje visuomenėje pirmiausia tikslinga tai, kas „tarnauja realiai žmogaus teisių apsaugai, nepažeidžiant lygiateisiškumo principo“⁷³. Jei finansinės ekonominės išlaidos ar kitokie sumetimai tampa „pagrindiniu tikslingumo kriterijumi“⁷⁴, demokratija ima prarasti savo patrauklumą ar net pranašumą prieš kitas valdymo formas. Manytume, kad tokia valstybė negali būti paprastai paskelbta. Reikia laiko išmokti disciplinos, kurios reikalauja demokratija, ir aparato, pagal kurį disciplina yra įtvirtinama. Demokratija tegali atsirasti ilgoje visuomenės raidoje ir reikalauja atitinkamos visuomenės moralės, besiremiančios pagrindiniais demokratijos principais (laisvės, lygybės, solidarumo⁷⁵), kuri realizuojama tiek politiniame, tiek ūkiniame bei kultūriniame gyvenime.

Pliuralistinės demokratijos valstybei būdingas konstitucinis valstybės valdžios ribojimas. Tai reiškia, kad valstybinė valdžia turi griežtai laikytis konstitucijoje užfiksuotų principų, o pati konstitucija turi būti teisinga, nesuteikianti privilegijų ar ypatingų teisių nė vienai grupei ir užtikrinanti atstovaujantį ir atsakingą valdymą, pagrindines politines ir pilietines teises. Valstybės valdžia, nors ir būdama atsakinga už visuomenės bendruosius reikalus, neturi teisės kištis į visas be išimties žmogaus gyvenimo sritis ir jų reglamentuoti. Teigtume, kad demokratiniam režimui būtinas mišrus valdymas, besiremiantis dviem svarbiausiais demokratijos

⁶⁹Keciorytė V. Politologijos įvadas. Vilnius: Technika. 2005. P. 77.

⁷⁰Ten pat.

⁷¹Vaišvila A. Demokratija ir teisė tapatumo požiūriu // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2007, Nr. 11(101), p. 22-32. – ISSN 1392-6195.

⁷²Ten pat.

⁷³Ten pat.

⁷⁴Ten pat.

⁷⁵Šis principas literatūroje dar kartais vadinamas „brolybės“ principu. Žr. Toliušis Z. Demokratija ir jos priešai arba Demokrato katekizmas. Vilnius: Lituanus. 1990. P. 12.

ramsčiais: „demokratinėmis atstovų rinkimų, vėliau atstovaujamojo balsavimo parlamente procedūromis; suteikiant teises teismams ir savireguliacijos būdu pačiai visuomenei praplėsti teisinį reguliavimą, jį detalizuoti racionaliai nustatant konkrečias elgesio taisykles remiantis bendromis parlamento priimamomis taisyklėmis“⁷⁶. Darytume išvadą, kad tuo požiūriu demokratija yra principinis valstybės absoliutizmo paneigimas.

Siekiant atskirti šiuolaikinę demokratiją nuo nedemokratinų sistemų, vieningai sutariama dėl trijų esminių jos elementų:

- 1) plati konkurencija tarp valstybinių pareigų, teisingi ir laisvi rinkimai vyksta reguliariai, nevartojant prievartos ir nedarant jokių apribojimų nė vienai socialinei grupei;
- 2) piliečiai nevaržomi dalyvauja lyderių ir politikos atrankos procese;
- 3) egzistuojantis pilietinių ir politinių laisvių lygis yra pakankamas užtikrinti politinės konkurencijos ir dalyvavimo integralumą⁷⁷.

Demokratija siekia aukščiausio laisvės laipsnio vienodai visiems žmonėms. Demokratija teikia piliečiams tiek laisvės, kad vieno asmens laisvė būtų suderinama su kito žmogaus laisve ir neprieštarautų jo teisėms, savitarpiskai gerbiant kiekvieno laisvę. Tai įmanoma tik teisiškai nustatant valstybės galios ribas ir asmens teisių sritis. Galime įžvelgti, kad „pagrindiniu naujų, demokratijos keliamų grėsmių žmogaus teisėms šaltiniu“⁷⁸ dabar galima laikyti ir pačias žmogaus teises, ypač individualistiškai suvokiamas, nes pagrindiniu tų teisių pažeidėju dabar tampa ne valstybė, o tas pats išlaisvintas individas, besinaudojantis tomis pačiomis žmogaus teisėmis. Demokratijos problemą inspiruoja ir faktas, kad žmogaus teisių samprata nemažų laipsniu praradusi aiškų ryšį su pareiga ir dėl to susipainiojusi tarp teisės ir privilegijos, tarp pareigos ir prievolės. Pareigos čia dažnai traktuojamos ne kaip „būtina žmogaus teisių riba, ne kaip asmens socializavimo priemonė, o asmenį žlugdanti prievarta, kaip jo laisvės neigimas“⁷⁹. Laisvės apsaugai būtina, kad valstybė laikytųsi nustatytų įstatymų, kitaip sakant, demokratijai būtina teisinė valstybė, kurioje valdymas pagrįstas teise bei atitinka teisės turinį, teisė čia – „ne tik konstitucinis principas ar vertybė, išreikšta kitais teisiniais potvarkiais, bet ir faktinė padėtis“⁸⁰. Teisinė valstybė yra ta, kurioje „valstybės organai kuriami ir kontroliuojami remiantis įstatymais, <...> valdymo metodai atitinka įstatymus, kurie nieko nediskriminuoja ir nesuteikia

⁷⁶ Beinoravičius D. Demokratijos kliūtys ir jų įveikimo teise galimybės // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2007, Nr. 10(100), p. 7-14. – ISSN 1392-6195.

⁷⁷ Novagrockienė J. Politikos mokslo pagrindai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 2001. P. 107.

⁷⁸ Vaišvila A. Demokratija ir teisė tapatumo požiūriu // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2007, Nr. 11(101), p. 22-32. – ISSN 1392-6195.

⁷⁹ Ten pat.

⁸⁰ Lamentowicz W. Šių laikų valstybė. Vilnius: Leidykla „Alma littera“. 1998. P. 72.

privilegijų, <...> piktnaudžiavimas valdžia ar neteisėti valstybės veiksmai yra palyginti reti, <...> įstatymai yra vieši, skelbiami laiku, kad visi turėtų vienodas galimybes su jais susipažinti⁸¹.

Skirtingų laikmečių ir skirtingų valstybių teisinės valstybės modeliai nėra tapatūs, tačiau jų esmė lieka panaši – „teisinės valstybės formavimas ir įgyvendinimas siejamas su žmogaus teisių ir laisvių suteikimu, valstybės atsakomybe piliečiui ir piliečio valstybei, ne tik piliečių, bet ir valstybės institucijų griežtu įstatymų laikymusi, efektyviu teisėsaugos darbu“⁸². Teisinės valstybės idėja, siekdama palenkti valstybę teisei, visadaėjo ir tebeeina kartu su laisvės, demokratijos ir žmogaus teisių ginties idėjomis, nes demokratija „negali niekuo kitu konkretizuotis kaip tik teisės viešpatavimu“⁸³. Demokratinė valstybinės valdžios kilmė, demokratinis įstatymų kūrimo būdas – „svarbiausia teisinės valstybės legitimacijos prielaida“⁸⁴.

Būtina teisinės valstybės egzistavimo sąlyga – brandi pilietinė visuomenė. Atvira visuomenė yra „civilizacijos ir teisinės valstybės gyvavimo ir tolesnės raidos garantas“⁸⁵. Visuomenei, kad ji sugebėtų kažką nuveikti ir pademonstruotų savo pilietiškumą, būtina galia. Ši galia suvokiama dviem aspektais: „sąmoninga valstybinės valdžios kontrolė“⁸⁶ ir „gebėjimas veikti savarankiškai siekiant bendrai suvokiamo gėrio“⁸⁷. Įgalinta pilietinė visuomenė jaučiasi atsakinga už save bei savo aplinką ir yra pajėgi mobilizuotis, kai aplinkybės netenkina, ir kažką keisti. Ši veikimo arena bendriems tikslams siekti, esanti tarp privačios ir valstybės viešosios valdžios erdvių, yra kartu ir „šių dviejų erdvių jungiamoji grandis, kaip tik ir neleidžianti susidaryti elito ir masių atskirčiai“⁸⁸.

Minėtina, kad demokratijos politinės kultūros principas – pliuralizmas, reiškiantis, kad turi būti daug valdžios siekiančių partijų, daug idėjinių frakcijų partijose, parlamentuose, vietos savivaldoje bei daug interesų grupių, papildančių teritorinį atstovavimą. Visiškas politinis pliuralizmas yra tik valstybėse, kurios laikosi šių sąlygų:

1. Legaliai veikia daug partijų,
2. Jos yra nepriklausomos nuo valstybinės valdžios bei viena nuo kitos,
3. Skirtingas jų idėjinis identitetas atspindi programose,

⁸¹Lamentowicz W. Šių laikų valstybė. Vilnius: Leidykla „Alma littera“. 1998. P. 72.

⁸²Miliauskaitė K., Šapoka G. Pilietinė visuomenė kaip teisinės valstybės egzistavimo garantas: Lietuvos patirtis 1918-1940 metais // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, Nr. 1(115), p.183-198. – ISSN 1392-6195.

⁸³Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo. 2000. P. 67.

⁸⁴Ten pat. P. 69.

⁸⁵Miliauskaitė K., Šapoka G. Pilietinė visuomenė kaip teisinės valstybės egzistavimo garantas: Lietuvos patirtis 1918-1940 metais // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, Nr. 1(115), p.183-198. – ISSN 1392-6195.

⁸⁶Jakniūnaitė D. Kad demokratija veiktų: pilietinės galios beiėskant. Politologija. Vilnius: VU TSPMI. 2007. Nr. 3 (47), p. 135-140. – ISSN 1392-1681.

⁸⁷Ten pat.

⁸⁸Ten pat.

4. Gali nevaržomos konkuruoti, siekdamas rinkėjų pritarimo⁸⁹.

Teorijoje taip pat pabrėžiama, kad šiuolaikiniai demokratiniai režimai turi atitikti mažiausiai keturis kriterijus: vykdomoji ir įstatymų leidžiamoji valdžia renkama atviru, laisvų ir sąžiningų rinkimų būdu; faktiškai visi suaugusieji turi teisę balsuoti; politinės teisės ir pilietinės teisės, tame tarpe, spaudos, asociacijų laisvė bei teisė kritikuoti valdžią išvengiant represijų; išrinkti valstybės valdžios atstovai turi realius įgaliojimus valdyti šalį, nekontroliuojami kariuomenės ar bažnyčios vadovų⁹⁰.

Dalis autorių laikosi nuostatos, kad ekonominis išsivystymas taip pat laikomas „svarbia demokratijos stabilumo sąlyga“⁹¹. Nepaneigiamas faktas, kad demokratija labiau paplitusi ir stabilesnė labiau išsivysčiusiose, turtingesnėse šalyse. Paprastai manoma, kad nepasitenkinimas režimo veikimu tiesiogiai susijęs su socialine-ekonominė šalies situacija. Jei valdžios veiklos ekonominiai rezultatai netenkina šalies gyventojų, jų parama valdžiai ir režimui bus maža. Bendroji parama režimui trumpuoju laikotarpiu neturėtų priklausyti nuo veiklos rezultatų. Ji yra tarsi „geros valios rezervuaras, užtikrinantis šalies stabilumą net kilus ekonominėms ar politinėms krizėms“⁹².

Kai kurie autoriai gina procedūrinę demokratijos apibrėžimą, kuris nurodo, kad „demokratija reikalauja ne tik laisvų, sąžiningų ir konkurencinių rinkimų, bet taip pat laisvių (saviraiškos ir organizacijų laisvės), alternatyvių informacijos šaltinių ir institucijų, užtikrinančių, kad valdžios politika priklausytų nuo piliečių balsų ir preferencijų“⁹³. Kad demokratija veiktų šiuolaikinėse bendruomenėse, ji turi turėti tokias garantijas: a) laisvė kurti organizacijas ir į jas įstoti, b) saviraiškos laisvė, c) balsavimo teisė, d) teisė būti išrinktam į valstybines įstaigas, e) politinių lyderių teisė konkuruoti dėl paramos, f) alternatyviniai informacijos šaltiniai, g) laisvi ir teisingi rinkimai, h) valstybės politikos formavimo institucijos, priklausančios nuo rinkimų ir kitų preferencijų pateikimo formų⁹⁴.

Manytume, kad modernios liberalios demokratijos prestižas šiandien yra toks, jog net nedemokratinų režimų lyderiai „yra priversti organizuoti rinkimus ir manipuluoti žiniasklaida, kad legitimuotų valdžią“⁹⁵. Vieną demokratinio politinio režimo sąvoką rasti sunku. Visais

⁸⁹Lamentowicz W. Šių laikų valstybė. Vilnius: Leidykla „Alma littera“. 1998. P. 95.

⁹⁰Levitsky St., Way L. A. The Rise of Competitive Authoritarianism. 2002. Journal of Democracy. http://scholar.harvard.edu/levitsky/files/SL_elections.pdf. [žiūrėta 2011-02-23].

⁹¹Maniokas K. Pasitenkinimas demokratija, gerovė ir viešoji politika: gerovės valstybės kūrimo perspektyvos Lietuvoje. Politologija. Vilnius: VU TSPMI. 2005. Nr.2 (38), p. 46-68. – ISSN 1392-1681.

⁹²Ramonaitė A. Gerovė ir parama demokratijai Lietuvoje. Politologija. Vilnius: VU TSPMI. 2005. Nr.2 (38), p. 69-90. – ISSN 1392-1681.

⁹³Krupavičius A, Lukošaitis A. Lietuvos politinė sąranga ir raida. Kaunas: Poligrafija ir informatika. 2004. P. 24.

⁹⁴Zeigler H. Politinė bendruomenė. Kaunas: Litera. 1993. P. 75.

⁹⁵Fukuyama F. Ar demokratijos amžius baigėsi? 2010.

http://www.politika.lt/index.php?cid=9316&new_id=2386479, [žiūrėta 2011-03-15].

atvejais nagrinėjant demokratinį režimą, iš esmės remiamasi tais pačiais kriterijais. Kalbant apie demokratiją, vien tik remtis procedūrine prasme yra labai sudėtinga. Kitais žodžiais tariant, nors ir egzistuoja laisvi rinkimai, partinė konkurencija, valdžios postai, įvairios pilietinės konstitucijos, tai toli gražu dar nereiškia, kad pats režimas yra demokratiškas. Visi aukščiau išreikšti principai, idėjos išreiškia valstybės pajungimą pilietinei visuomenei. Demokratija tik tada tvirta, kai valstybė yra pajungta pilietinei visuomenei. Visa tai rodo visuomenės orientaciją į politinę demokratiją – siekti, kad valstybė taptų visuomenę aptarnaujančiu aparatu. Jei šalyje vienas ar kitas iš nurodytų požymių pažeidžiami, galime kalbėti tik apie pusiau demokratinį arba ribotos demokratijos režimą.

Apibendrinant aptartas demokratinį politinių režimų sampratą matyti, kad yra labai daug visuomenės ir valdžios galios pasiskirstymo teorijų vertinimų. Atsižvelgus į tai, galime teigti, kad istoriškai supratimas, kas yra demokratija, nuolat kito. Mažumos dominavimo koncepcija evoliucionavo nuo griežto valdančiojo elito ir valdomosios daugumos priešinimo, netgi visiško demokratijos galimybės neigimo, iki kur kas sudėtingesnio modelio, kuriame elitų konkurencijos kontekste atsiranda daugiau galimybių pasireikšti daugumos valiai. Apžvelgus darbe pateiktą demokratijos sampratų įvairovę, darytina išvada, jog demokratija turėtų būti vertinama kaip piliečių įtakos didėjimo procesas.

2.2.2. Nedemokratinų politinių režimų charakteristika ir jų klasifikacija

Dėl įvairių priežasčių demokratinis valdymas nėra visaapimantis reiškinys. Demokratinio politinio režimo priešingybė yra nedemokratinis politinis režimas, kitaip dar vadinamas diktatūra. Jį irgi reiktų analizuoti atsižvelgiant į kriterijus, kuriais apibūdinamas demokratinis politinis režimas, tačiau analizės rezultatai būtų skirtingi. Dabarties pasaulyje egzistuoja įvairūs nedemokratiniai režimai, kurie remiasi neišbalansuota valdžios ir jos institutų struktūra (valstybės valdžia telkiama vienoje rankose), niekina demokratines ir konstitucines vertybes, reglamentuoja ir kontroliuoja visuomenės, atskirų individų veiklą, naudoja savivalės ir prievartos metodus, kai nesilaikoma įstatymų.

Autokratija – valstybės valdymo forma – „neribota ir nekontroliuojama absoliuti vieno asmens, besiremiančio kariuomene ir valdininkų aparatu, valdžia“⁹⁶ – egzistavo vergvaldinėse senovės Rytų valstybėse. Vėliau autokratijos apraiškų randama Senovės Graikijos tironijose, Romos ir Bizantijos imperijose, taip pat absoliutinėse vėlyvųjų viduramžių Europos monarchijose – Prancūzijoje, Rusijoje. XX a. šis valdymo būdas, realizavęsis gimininguose militaristinio, nacistinio ir stalinistinio pobūdžio režimuose, reiškėsi autoritarizmo ir

⁹⁶Rakucevičius R. Politologija. Vilnius: Romaldas Rakucevičius. 2003. P. 92.

totalitarizmo tipais. Šiandienai politologijos ir teisės literatūroje skiriamos dvi pagrindinės nedemokratinio režimo formos: *autoritarinis* ir *totalitarinis* režimas. Autoritariniai politiniai režimai yra patys gausiausi ir įvairiausi, paremti vienvaldyste, diktatūra.

Naujaisiais laikais autoritarinių tendencijų sustiprėjimas ir atitinkamų autoritarinių režimų atsiradimas susijęs su ypatingomis istorinėmis sąlygomis ir dažniausiai – su demokratinų režimų krizėmis arba jų žlugimu. Autoritariniai režimai mūsų laikais ypač būdingi susiskaldžiusioms visuomenėms, neturinčioms išvystytos socialinės ir politinės struktūros, netolimoje praeityje taip pat šalims, kurių saugumui nuolat grėsė pavojus. XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmėčiuose tai buvo ypač akivaizdu Europoje. Parlamentarizmo krizės sąlygomis Rytų ir Vidurio Europoje, tame tarpe Lietuvoje, demokratinis valdymo metodus nugalejo autoritariniai režimai, susiformavo ir įsitvirtino vienokie ir kitokie „tvirtos rankos“ režimai.

Taigi vieno ar kito politinio režimo įsitvirtinimą lemia kiekvienos konkrečios šalies istorinė raida, tradicijos, vertybinės orientacijos, geopolitinė padėtis ir netgi politinio lyderio asmeninės savybės. Toliau darbe aptarsime minėtas dvi pagrindines nedemokratinės politinio režimo formas – autoritarinį ir totalitarinį politinius režimus.

2.2.2.1. Autoritarinis režimas

Tarp dviejų kraštutinumų – demokratinio valdymo ir totalitarinio – centrinę vietą užima autoritarinis valdymas. Demokratinis valdymas yra santykinai nauja idėja, totalitarinis valdymas – esminiai šiuolaikinis išradimas. O autoritarinės valstybės gyvuoja nuo seniausių laikų. Šiuolaikinio autoritarizmo skalė gana plati. Ir nors autoritariniai režimai gana įvairūs, vieni labiau artėja prie demokratinų, kiti – prie totalitarinių režimų, jie turi bendrų bruožų, kurie juos skiria tiek nuo demokratinų, tiek nuo totalitarinių režimų.

Autoritarinis valdymas apibūdinamas „nuolatinėmis represijomis, išskirtiniu armijos vaidmeniu tikslui pasiekti, naudojamomis tokiomis priemonėmis kaip kankinimai, įkalinimai be kaltinimo pateikimo ir neatidėliojamos anoniminės egzekucijos⁹⁷. Tačiau tuo pat metu autoritarinės vyriausybės valdžia yra natūraliai apribota iš esmės laisvų institutų – šeima, giminė, bažnyčia, socialinė klasė, susivienijimas, - dažniausiai gaunančių juridines autonomijos teises. Žmogui autoritarinio režimo sąlygomis paliekama tam tikro elgesio, intelektualinės veiklos laisvė ir jeigu jis aktyviai neveikia prieš režimą, prievarta jo atžvilgiu paprastai nenaudojama.

Autoritarinė santvarka pasižymi „pilietinių laisvių ir teisių suvaržymu, valdžios sutelkimu vienos institucijos rankose, savavališku sprendimų priėmimu, kurio procesas nėra

⁹⁷Zeigler H. Politinė bendruomenė. Kaunas: Litera. 1993. P. 178.

saistomas visuotinai pripažįstamos konstitucinės dvasios kaip demokratinėje sistemoje, o remiasi vieno asmens diskrecijos teise⁹⁸. Autoritarizmas siejasi su valdžios koncentracija viename centre, t. y. valdžią turi individualus diktatorius ar grupė valdžios turėtojų, tokių kaip partijos lyderiai. Šis centras siekia „jėga užgniaužti opoziciją ir apriboti socialinį vystymąsi, kuris gali baigtis opozicijos susiformavimu“⁹⁹. Bet koks pasipriešinimas valdžiai užgniaužiamas panaudojant represinį aparatą (policiją, specialiąsias tarnybas, armiją), daugeliu atvejų politiniai oponentai yra sunaikinami fiziškai. Autoritariniame režime valstybės interesai iškeliami aukščiau už piliečių interesus, draudžiama opozicinių partijų veikla, t. y. politiniame gyvenime leidžiama veikti toms politinėms partijoms, kurios „palaiko egzistuojantį politinį režimą“¹⁰⁰, likviduojamos profsąjungos, valdančiosios politinės partijos ir kitų reakcinių organizacijų valdymo aparatas susilieja su valstybiniu aparatu. Parlamentas (jeigu jo visiškai neatsisakoma), faktiškai nustoja buvęs „aukščiausiu valdžios ir valstybės politikos kontrolės organu“¹⁰¹. Iš to seka, kad parlamento teisės įstatymų leidybos srityje ypač susiaurėja, kartais įstatymų leidybos įgalinimus pasisavina pats valstybės prezidentas, o valdžia koncentruojama vyriausybės arba valstybės vadovo rankose, praktiškai atsisakoma nuo valdžių padalijimo principo, nors šis principas konstitucijoje nepanaikinamas (šalies prezidentas ar vyriausybė įsibrauna į įstatymų leidybą, jų teisės aktai tampa faktiškai svarbesni nei įstatymai, o teismų veiklą kontroliuoja vykdomoji valdžia). Rinkimų sistema taip pat pritaikoma prie asmens valdžios poreikių (neribojamos kadencijos, nekeliamos alternatyvios kandidatūros ir pan.). Kuo stipresnis autoritarinis režimas, tuo mažesnis vietinių valdžios organų atstovaujamas pobūdis ir kompetencijos ribos. Jie tampa „klusniu centrinės valdžios priedėliu“¹⁰².

Bendras visų autoritarinių režimų bruožas yra tas, kad jie neturi bendros ideologijos¹⁰³ ir nėra ideologiniai režimai.

Autoritariniams režimams būdingas „valdžios elitas“, kuris „nėra atsakingas savo piliečiams už vykdomą politiką, <...> nevyksta reguliarūs ir laisvi rinkimai, nors ir nesikišama į žmonių pilietines teises, ekonomines laisves ir asmeninį gyvenimą“¹⁰⁴.

⁹⁸Šabasevičiūtė G. Demokratijos likimas saugumo politikos kontekste. 2009. <http://www.geopolitika.lt/?artc=3222>, [žiūrėta 2010-11-21].

⁹⁹Prazauskas A., Unikaitė I. Politologijos pagrindai. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 2007. P. 197.

¹⁰⁰Rakucevičius R. Politologija. Vilnius: Romaldas Rakucevičius. 2003. P. 93.

¹⁰¹Ten pat. P. 41.

¹⁰²Matakas J. Šiuolaikinė valstybė. Kaunas: Technologija. 1999. P. 41.

¹⁰³Autoritarinių režimų ideologija dažniausiai yra karingas, kraštutinis nacionalizmas (akcentuojamos išorinės grėsmės ir kova prieš potencialius agresorius) arba revoliucinis mesianizmas (akcentuojama pasaulinė ar bent regioninė režimo misija). Žr. Prazauskas A., Unikaitė I. Politologijos pagrindai. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 2007. P. 187.

¹⁰⁴Čiočys P. Teisės pagrindai. Vilnius: Vilniaus vadybos kolegijos leidykla, 2000. P. 19.

Autoritariniai režimai nuo demokratinio politinio režimo skiriasi tuo, kad esant autoritarizmui nėra teisinės valstybės bei atsisakoma konstitucionalizmo principų arba jie tampa tik deklaratyvūs ta prasme, kad „vykdomoji valdžia savo sprendimu gali apriboti ar net panaikinti piliečių konstitucines teises ir laisves“¹⁰⁵. Pirmieji atsisako demokratijos principų, laisvos rinkimų konkurencijos ir rizikos, kad rinkėjai valdančiuosius gali pašalinti: „jie arba atsisako rinkimų, arba juos atideda, arba organizuoja tariamus rinkimus, kurių rezultatai iš anksto nustatyti“¹⁰⁶. Autoritarinis režimas nepripažįsta natūralios valdžių kaitos. Politiniai lyderiai daugiau remiasi jėga ir prievarta, o ne parama per rinkimus. Piliečiai daugiau ar mažiau nušalinami nuo valstybės ir visuomenės reikalų tvarkymo, valstybės mechanizmo formavimo ir jos kontrolės. Visuomenė nesaugoma nuo valdžios savivalės. Piliečiams dažniau priskiriamas pasyvus paklusnumas, „lojalumas režimui, kuris sutapatinamas su valstybe ir tauta“¹⁰⁷, ir nors politinė valdžia tiesiogiai nepriklauso nuo piliečių, valdantieji dažnai pabrėžia, kad „jie valdo tam, kad būtų užtikrinti visų arba daugumos interesai ir apgintos jų teisės“¹⁰⁸. Autoritarinis režimas apriboja visuomenės politines teises ir laisves, tačiau siekia užpildyti susidarantį vakuumą, keldamas valdžios lyderio autoritetą. Charizmatinis tautos tėvo, nacijos išgelbėtojo įvaizdis skirtas „formuoti visuomenės nuomonę apie išskirtinį valdytojo sugebėjimą garantuoti visos tautos gerovę, klestėjimą ir pagarbą tarptautinėje arenoje“¹⁰⁹. Autoritarinis režimas nekursto populistinių aistrų ir nesiekia mobilizuoti „masės entuziastingai remti vadų elitą“¹¹⁰, pasikliaudamas savo paties ir lyderio, kaip nacijos simbolio, valdančiosios partijos vadovo ir pan. autoritetu ir įtaka, formuojama demagogijos ir reklamos metodais.

Esant autoritariniam režimui, politinis pliuralizmas yra ribotas autoritarinėje visuomenėje, kadangi toleruojamos tik tos idėjos, kurios yra priimtinos valdžiai, o skirtingos nuomonės slopinamos. Taip pat cenzūruojama spauda ir kitos visuomenės informavimo priemonės. Egzistuoja korupcija (rinkimų klastotės), oficialių partijų organizavimas. Visuose autoritariniuose režimuose labai svarbus vaidmuo priklauso kariams. Armija kartu su policija, kaip svarbios valstybės mechanizmo dalys, sudaro materialinį bet kokio autoritarizmo pagrindą.

Kaip minėjome, autoritarinis režimas pažeidžia vieną pagrindinių demokratijos principų – valdžia nėra atsakinga savo valstybės piliečiams. Tačiau autoritarizmo sąlygomis išlieka kai kurių demokratijos elementų pasireiškimo galimybė. Visų pirma, autoritarinė valdžia vadovaujasi įstatymais. Įstatymai gali būti nedemokratiškai priimti, tačiau jie nekeičiami

¹⁰⁵ Matakas J. Šiuolaikinė valstybė. Kaunas: Technologija. 1999. P. 41.

¹⁰⁶ Beneton P. Politikos mokslo įvadas. Vilnius: Mintis. 2009. P. 174.

¹⁰⁷ Rakučevičius R. Politologija. Vilnius: Romaldas Rakučevičius. 2003. P. 198.

¹⁰⁸ Keciorytė V. Politologijos įvadas. Vilnius: Technika. 2005. P. 83.

¹⁰⁹ Žigaras F. Politologija. I dalis. Vilnius: Lietuvos karo akademija. 1997. P. 99.

¹¹⁰ Lamentowicz W. Šių laikų valstybė. Vilnius: Leidykla „Alma littera“. 1998. P. 108.

neteisėtu vieno asmens sprendimu. Vienintelis teisės šaltinis – valstybės valia. Teisė tėra „valstybės sukurtas produktas, kuris neturi realios galios“¹¹¹. Čia veikia ne teisė, o įteisinusi savo veiksmus valstybė, kuriai nerūpi tobulos teisinės sistemos kūrimas ir egzistavimas. Esant autoritariniam režimui, politiniai sprendimai visada yra valingi sprendimai, nesusiję su kokiomis nors normomis, pateikiami miglotai, šūkais ir apibendrinimais, kad „visada būtų galima priimti kitokį sprendimą ir išvengti atsakomybės už klaidas“¹¹².

Manytume, kad autoritariniam valdymui įvesti parankesnė yra prezidentinė sistema. Vien dėl to, kad autoritarizmas atmeta parlamentarizmo principus, jis neįmanomas parlamentinėje respublikoje. Autoritarizmas įtvirtina stiprią mažumos valdžią politinėje srityje, nesuvalstybina ekonomikos, socialinės ir kultūrinės sferos, pilnai nesunaikina pilietinės visuomenės struktūros. Autoritarinis valdymas susijęs su atitinkama socialine – psichologine visuomenės būkle, vyrauja socialinė ir politinė apatija, valdžios baimės ir bejėgiškumo, besąlygiško paklusnumo nuotaikos, vyrauja nepakantumas kitokią nuomonę nei valdžios propaguojamai turintiems asmenims.

Autoritarizmas nėra kokia nors ypatinga politinės sistemos rūšis, besiremianti specialiomis politinėmis institucijomis, o veikiau „skirtingas būdas toms pačioms demokratinėms institucijoms organizuoti“¹¹³. Šiuolaikiniai autoritariniai režimai pripažįsta konstitucijas, stropiai jų laikosi, propaguoja demokratines vertybes, tačiau jiems būdingas „politisinis uždarumas, rinkimų klastojimas, institucijų autonomijos ribojimas ir milžiniško prievartos aparato išplėtojimas bei naudojimas užtikrinti visuomenės laisvei, kuriai pavojų kelia tikri ar tariami, vidaus ar išorės priešai, nors visuomenės galimybės naudotis ta laisve tokiaime „saugumo“ kontekste sumažėja iki nulio“¹¹⁴.

Žinomos įvairios autoritarinio valdymo rūšys, atmainos ir formos. Manytume, kad įvertinti autoritarinių režimų įvairovę nėra lengva, kadangi režimų teisėtumo principai nėra identiški, prievartos dalis, brutalumo mastas labai įvairūs, tikslai skirtingo pobūdžio. Be to, šie režimai labai skiriasi anomalijos lygiu. Teorijoje autoritarinių režimų tipologija rodo, kad būdingiausi yra įvairūs kariniai ir vienpartiniai režimai.

Apžvelgę autoritarinio režimo sampratą matome, kad iš esmės, jo pasireiškimo formos ir būdai nuo seno nedaug pasikeitė. Pagrindine autoritarinio režimo įtvirtinimo forma lieka prievarta, piliečiai čia eliminuojami iš valdžios formavimo mechanizmo, jiems ribojamos visuomenės reikalų tvarkymo galimybės, visiškai pašalinama pilietinės valdžios kontrolės

¹¹¹Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. Vilnius: Justitia, 2009. P. 196.

¹¹²Lamentowicz W. Šių laikų valstybė. Vilnius: Leidykla „Alma littera“. 1998. P. 108.

¹¹³Šabasevičiūtė G. Demokratijos likimas saugumo politikos kontekste. 2009. <http://www.geopolitika.lt/?artc=3222> [žiūrėta 2010-11-21].

¹¹⁴Ten pat.

funkcija. Autoritarinėje valstybėje nėra efektyvios elito konkurencijos, todėl valdžia čia siejama su valdžios koncentracija viename asmenyje ar asmenų grupėje, kuri nėra atskaitinga savo piliečiams, kas iš esmės prieštarauja demokratiniais principams.

2.2.2.2. Totalitarinis režimas

Totalitarizmo fenomenas pasirodė XX a. antrajame ir trečiajame dešimtmečiuose Europoje, kai Italijos fašistai pirmieji pavadino totaliniais savo tikslus ir kuriamą valstybės santvarką. Totalitarinis režimas yra apibrėžiamas kaip „centralizuota diktatoriško valdymo forma, reguliuojanti kiekvieną valstybės ir privataus gyvenimo aspektą“¹¹⁵. Totalitariniai režimai kaip nedemokratinio valdymo tipas kokybiškai skiriasi nuo autoritarinių režimų ir diktatūros būtent totaline visuomeninio ir privataus gyvenimo kontrole. Totalitarinis režimas visiškai atmeta visuomenės autonomiją, nepripažįsta pilietinės visuomenės, būdingas visiškas asmens pajungimas valstybei (šiam tikslui tarnauja sudėtingas prievartos aparatas, naudojami savivalės ir prievartos metodai), egzistuoja visiška (totalinė) visuomenės gyvenimo (socialinio, politinio, kultūrinio) kontrolė, panaikinama riba tarp privačių ir valstybinių reikalų. Totalitarinis režimas grindžiamas įvairiomis koncepcijomis. Tai gali būti rasistinės teorijos, nacionalistinės idėjos, marksistinės proletariato diktatūros valstybės, vedančios visuomenę į „šviesią“ ateitį, idėja ir kitos doktrinos.

Totalitarinis režimas – tokia „nedemokratinio valdymo forma, kai ne tik pažeidžiami, bet apskritai atmetami ir paneigiami demokratijos principai“¹¹⁶. Totalitarizmo sąlygomis valdžia ne tik nėra atsakinga savo tautai, siekia legalizuoti vienos socialinės grupės dominavimą kitų socialinių grupių sąskaita, nesiskaitant su jokiais individo teisėmis, niekinant demokratines ir konstitucines vertybes, bet gali kištis bei reglamentuoti visas visuomenės gyvenimo sritis. Ir nors totalitarinis režimas formaliai leidžia piliečiams aktyviai dalyvauti politiniame procese, tačiau iš tikrųjų žmonės nuo politikos yra visiškai atriboti, o valdžia reikalauja iš tautos vienbalsiškumo ir vienamintiškumo. Totalitarinio režimo sąlygomis imperatyvusis reguliavimas asocijuojamas su siekiu kuo detalčiau ir smulkmeniškiau reguliuoti visuomeninio santykio dalyvių elgesį, numatyti visus galimus žmonių tarpusavio santykius ir jų variacijas. Esant totalitariniam režimui, naudojami skirtingi valstybės pareigūnų ir piliečių elgesio reglamentavimo metodai. Vaišvilos teigimu, „valstybės institucijoms, pareigūnams nustatomas dispozityvus režimas: jiems leidžiama daryti viską, kas neuždrausta įstatymo, o valdomiesiems nustatomas imperatyvus režimas: elkitės tik taip, nes viskas, kas nėra tiesiogiai leista, yra uždrausta“¹¹⁷.

¹¹⁵Prazauskas A., Unikaitė I. Politologijos pagrindai. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 2007. P. 208.

¹¹⁶Vaitiekienė E., Vidrinskaitė S. Lietuvos konstitucinės teisės įvadas. Vilnius: Justitia, 2001. P. 158.

¹¹⁷Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. Vilnius: Justitia, 2009. P. 204.

Pabrėžiama, kad totalitarinis režimas „pasireiškia visos valdžios sutelkimu vieno asmens ar grupės asmenų rankose“¹¹⁸. Iš to seka, kad valstybėje viešpatauja vienos partijos diktatūra. Partija yra socialinės kontrolės instrumentas, „ideologinės indoktrinacijos priemonė ir organizacija, iš kurios valdančioji grupė rekrutuoja savo narius“¹¹⁹. Partija totalitarinėje sistemoje susilieja su valstybe, o pastaroji sutapatinama su visuomene. Neišvengiamai įvyksta visiška valdžios centralizacija, visuomeninės organizacijos ar profesinės sąjungos faktiškai tampa valstybinėmis institucijomis, pajungtomis partijos ir režimo interesams. Įsigali administracinė – komandinė sistema. Įtvirtinamas visiškas asmens valdžiai protu ir jausmais paklusnumas bei pajungimas aukštesnio darinio – visuomenės ar tautos bendriems interesams.

Totalitariniai režimai skiriasi nuo visų kitų nedemokratiškų režimų ir tuo, kad jie yra ideologiniai. Sakytume, kad, tai yra svarbiausia šių režimų ypatybė. Jie yra „sukurti ideologijos ir funkcionuoja jos vardu“¹²⁰. Politinė valdžia pati savaime čia nėra vertybė, o „tik priemonė ideologijai įtvirtinti ir jai maksimaliai plėsti“¹²¹. Totalitariniuose režimuose ideologiją lemia politinis charizmatiškas lyderis, kiekvienu atveju „vaizduojamas kaip mesijas“¹²², kurio skelbiama ideologija tampa visa apimančia ir privaloma visiems valstybės gyventojams. Skelbiama ideologija nurodo, kas gera ir teisinga, kas leidžiama ir draudžiama. Ideologijos, kurias taikė XX a. totalitariniai režimai, išsiskyrė utopiškumu. Kiekviena iš jų siūlė tobulos ateities visuomenės modelį. Komunistinė visuomenė skelbė, „ateities visuomenė būsimi savivaldi, visi gyvens laisvi, turėsią vienodas saviraiškos galimybes“¹²³, lygiai taip pat buvo nerealu sukurti „rasiniu požiūriu gryną visuomenę“¹²⁴, kurią propagavo nacistinė ideologija. Tokio vaidmens ideologija neatlieka jokiuose kituose režimuose. Totalitarinėje visuomenėje ideologijos platinimą organizuoja valdančioji partija, kuri laiko savo rankose visą visuomenės gyvenimo sričių valdymo monopolį. Naudojant griežtą spaudos, kitų masinės informacijos priemonių cenzūrą, panaikinama bet kokia priešiška ar nors kiek režimui nepalanki informacija. Be to, visaapimantis, nepalaujamas vienu ir tų pačių idėjų bei tikslų kartojimas atitinkamai veikia žmogų ir verčia patikėti jų kilnumu bei teisingumu.

Konstitucinės teisės mokslas (be aukščiau aptartų totalitarizmo bruožų) išskiria tokias totalitarinio režimo charakteristikas:

1. Politinis vadovavimas šalyje nėra užtikrinamas laisvais rinkimais;

¹¹⁸Čiočys P. Teisės pagrindai. Vilnius: Vilniaus vadybos kolegijos leidykla, 2000. P. 19.

¹¹⁹Pražauskas A., Unikaitė I. Politologijos pagrindai. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 2007. P. 208.

¹²⁰Matakas J. Šiuolaikinė valstybė. Kaunas: Technologija. 1999. P. 44.

¹²¹Ten pat.

¹²²Pražauskas A., Unikaitė I. Politologijos pagrindai. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 2007. P. 211.

¹²³Matakas J. Šiuolaikinė valstybė. Kaunas: Technologija. 1999. P. 44.

¹²⁴Ten pat. P. 41.

2. Atmetamas valdžių padalijimo ir įtvirtinamas valdžios vienybės valstybėje principas;
3. Teisminė valdžia turi tik formalią laisvę, faktiškai ji yra valdančios partijos represinė struktūra;
4. Reikšmingas „jėgos“ struktūrų vaidmuo, neretai valstybė įgauna nebemaskuojamą militaristinį pobūdį¹²⁵.

Arendt akcentuoja, kad totalitarizmas - tik 20a. reiškinys. Totalitarizmo ištakos susijusios antisemitizmu, „kuris nuolat skatino požiūrį į tam tikrą gyventojų grupę, kaip „svetimuosius“, teisiškai nesaugius, kurių atžvilgiu daug kas keičiasi“.¹²⁶ Tokio tipo sistemose politikos samprata pakinta. Viskas tampa įmanoma, remiamasi ne racionalumu, bet ideologija ir vado valia. Totalitarinė sistema pasižymi radikaliu iki tol egzistavusios tradicijos paneigimu ir sunaikinimu. Totalitarinė utopija neįmanoma įgyvendinti be iki tol egzistavusių politinių, ekonominių, socialinių struktūrų sunaikinimo. Teigiama, kad „totalitarinis valdymas neturi analogų žmonijos istorijoje, kadangi panaikina pačią alternatyvą tarp teisėtos ir neteisėtos valdžios“¹²⁷.

Faulenbachas išskyrė keletą išskirtinių vokiškojo diktatūrinio režimo aspektų: „visiška masinių informavimo priemonių ir akademinės veiklos kontrolė; žmogaus teisių panaikinimas, teroras, eklektiška radikaliųjų nacionalistų, rasistų ir antisemitinė ideologija; valdymo forma paremta pusiau religiniais ritualais ir dideliais masiniais spektakliais surežisuota politika, žmonių mobilizacija“¹²⁸.

Apibendrinant galime teigti, kad totalitarizmas, kaip radikaliausia ideologiniais pagrindais grįsta valdymo forma, yra sunkesnė autoritarinio režimo išraiška. Čia valdžia ne tik riboja kitų socialinių grupių funkcionavimą ar jas pašalina, pamina žmogaus teises, kaip institutą, tokiu būdu paneigdama absoliučiai visus demokratinius principus. Piliečiai totalitarinio režimo sąlygomis iš politinio šalies gyvenimo visiškai atibojami, o jų elgesys yra reguliuojamas iki smulkmenų, nes partija čia suprantama, kaip socialinės kontrolės įgyvendinimo mechanizmas.

3. POLITINIŲ REŽIMŲ KAITA LIETUVOJE

Ankstesnėje darbo dalyje politinius režimus aptarę teoriniu aspektu šioje ir sekančioje darbo dalyse galime pailustruoti pavyzdžiais (pirmiausia – Lietuvos, paskui – pasirinktų užsienio šalių). Rašant konstituciją iškyla dvi esminės problemos – valstybės galių individo

¹²⁵Birmontienė T. ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. Antrasis leidimas. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2002. P. 561-562.

¹²⁶Matakas J. Šiuolaikinė valstybė. Kaunas: Technologija. 1999. P. 44.

¹²⁷Ten pat.

¹²⁸Diktatūriniai ir autoritariniai režimai Vidurio ir Rytų Europoje XX amžiaus pirmojoje pusėje. Ar išmoktos istorijos pamokos. Tarptautinė konferencija. Vilnius: Standartų spaustuvė. 2007. P. 14.

atžvilgiu panaudojimas bei valstybės galių, kaip įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė valdžia, padalijimas tarp valstybės organų ir jų sąveikos taisyklių nustatymas. Būtent pagal šias dvi dimensijas galima atskirti demokratiškas konstitucijas nuo nedemokratiškų konstitucijų. Pagal šiuos du kriterijus vertinsime Lietuvos ir pasirinktų užsienio šalių politinius režimus.

Ypatingą politinių režimų kaitos laikotarpį Lietuvos Respublika išgyveno 1918-1940 metais. Pirmojoje XX a. pusėje atsikūrusios ir du dešimtmečius gyvavusios Lietuvos valstybės konstitucijų istorija yra ne tik turtinga (per šį dvidešimt dviejų metų laikotarpį buvo priimtos net šešios valstybės konstitucijos), bet ir turininga, palikusi demokratinės ir autoritarinių konstitucijų pavyzdžių. Už Lietuvos valstybės konstitucijų raidos ribų negali būti palikta ir Lietuvos Respublikos Laikinasis Pagrindinis Įstatymas (toliau – LPI) ir 1992 m. lapkričio 2 d. įsigaliojusi Lietuvos Respublikos Konstitucija, galiojanti iki šių dienų.

Svarbiausiu XX a. antrajame dešimtmetyje atkurtos Lietuvos valstybės konstitucinę reikšmę turėjusiu aktu, Lietuvos konstitucionalizmo pagrindu ir programa, tapo 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Aktas, kuriuo Lietuvos Taryba paskelbė „atstatanti nepriklausomą, demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis“¹²⁹ bei pabrėžė, kad „Lietuvos valstybės pagrindus ir santykius su kitomis valstybėmis nustatysiąs visų jos gyventojų demokratiškai išrinktas Steigiamasis Seimas“¹³⁰. Būtent šiuo aktu iš esmės grindžiamas ne tik modernios Lietuvos valstybės buvimas, bet rėmėsi visi – laikinieji ir nuolatiniai – jos konstituciniai dokumentai.

Siekdami nagrinėjamos temos visapusiškumo ir loginio vientisumo, manytume svarbu aptarti ir Lietuvos konstitucionalizmo raidą ir skirtingų laikotarpių politinių režimų įtaką jos formavimuisi. Toliau darbe nagrinėsime demokratinio politinio režimo įtvirtinimo aspektus, autoritarinio politinio režimo laikotarpį bei šių dienų politinio režimo ypatumus.

3.1. Demokratijos aspektai: pirmieji Lietuvos Respublikos konstituciniai aktai ir 1922 m. Konstitucija

Demokratinė sistema gali funkcionuoti tik „politinei bendruomenei susitarus, kaip bus sprendžiami svarbiausi bendro gyvenimo klausimai“¹³¹. Tokį susitarimą išreiškia konstitucija. Konstitucija nustato valstybės santvarkos pobūdį, pagrindines institucijas, jų kompetencijas,

¹²⁹Maksimaitis M., Vansevičius S. Lietuvos valstybės ir teisės istorija. Vilnius: Justitia. 1997. P. 123.

¹³⁰Ten pat.

¹³¹Bacevičius V. ir kt. Konstitucinio reguliavimo įvairovė. Kolektyvinė monografija. - Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras. 2006. P. 8.

apibrėžia piliečių teises. Valstybės politinės sistemos veikimas, jos sudėtinių dalių sąveikos galimybės priklauso būtent nuo šio pagrindinio valstybės įstatymo.

Pirmoji Lietuvos Respublikos Konstitucija - Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai¹³² - Lietuvos Valstybės Tarybos buvo priimta 1918 m. lapkričio 2 d. Tai nedidelės apimties teisinis dokumentas, kuriuo Lietuvos valstybės valdymo forma dar nebuvo apspręsta. Pamatinius dėsnius, kuriais buvo įsteigta laikinoji Lietuvos Valstybės Vyriausybė, manytume galima vadinti procedūrine konstitucija, kadangi vykstant valstybės kūrimo darbui ir esant grėsmingai išorinių jėgų įtakai didžiausias dėmesys dokumente buvo skiriamas valstybės institucinei sąrangai suformuoti, aukščiausiųjų valstybės valdžios institucijų kompetencijai ir jų tarpusavio santykiams nustatyti. Pamatinių Dėsnių 1 straipsnis skelbė, kad Valstybės Taryba, Valstybės Tarybos Prezidiumas bei Ministerių Kabinetas laikomi aukščiausiomis valstybės institucijomis, tačiau šiems organams suteikti įgalinimai nebuvo lygiaverčiai. Konstitucija pagrindine valstybės institucija nustatė Valstybės Tarybą ir įtvirtino to laikotarpio įstatymų leidžiamosios institucijos (Valstybės Tarybos) veiklos procedūrinį teisinį sureguliuojimą. Valstybės Taryba buvo paskelbta vienintele įstatymų leidžiamąja institucija, kuri ne tik „svarsto ir sprendžia laikinuosius įstatymus ir sutartis su kitomis valstybėmis“ (5 str.), bet taip pat „turi interpeliacijos ir paklausimų teisę“ (7 str.), kaip ir Ministerių Kabinetas, „naudojasi įstatymų iniciatyvos teise“ (3 str.). Vykdomoji valdžia laikinojoje konstitucijoje pavesta Valstybės Tarybos Prezidiumui, kuris buvo traktuojamas griežtai kolegialia valstybės vadovo institucija, susidedančia iš prezidento ir dviejų viceprezidentų (9 str.), kuris savo valdžią vykdė kartu su Ministerių Kabinetu (10 str.), solidariai atskaitingu Valstybės Tarybai (17 str.) bei turinčiu atsistatydinti šiai pareiškus nepasitikėjimą (18 str.). Pažymėtume, kad, nors šiame konstituciniame akte nebuvo nuspręsta valstybės valdymo forma, tačiau Pamatinių Dėsnių 18 straipsnyje įtvirtinta parlamentinė Valstybės Tarybos kontrolė Vyriausybei, realizuojama per Ministrų Kabinetą, leidžia daryti prielaidą, kad šios konstitucijos kūrėjai Lietuvą jau matė kaip „parlamentinę demokratiją“¹³³.

Konstitucijos V skyriuje buvo deklaruojamos pamatinės piliečių teisės. Įtvirtintas vienas pamatinių demokratijos principų – visų valstybės piliečių lygybė prieš įstatymus (22 str.). Pabrėžtas luomų privilegijų nebuvimas. Taip pat buvo skelbiamas asmens, buto ir nuosavybės neliečiamumas, tikybos, spaudos, žodžio, susirinkimų ir draugijų laisvės, su sąlyga, jei „tik tikslas ir vykdomieji įrankiai nėra priešingi valstybės įstatymams“. Tačiau, negalime nepastebėti,

¹³²Valančius K. L. Pirmosios Lietuvos Respublikos laikinosios konstitucijos // Lietuvos valstybės konstitucijos. Vilnius: Ekonomikos mokymo centras. 2001. P. 17-18.

¹³³Mesonis G. Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste – Monografija. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2003. P. 129.

kad Konstitucijoje reglamentuojamų žmogaus teisių ir laisvių katalogas iškreipiamas nuolatinės nepaprastosios padėties taikymo praktika, t. y. „kilus karui, taip pat valstybei gresiančiam sukilimui ar riaušėms neprileisti“ (25 str.) Konstitucijoje deklaruojamos pamatinės piliečių teisės galėjo būti laikinai suvaržytos.

Siekdama tęsti pradėtą valdžios koncentravimą Vyriausybės rankose, 1919 m. balandžio 4 d. Valstybės Taryba priėmė naujus Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinius Dėsnius¹³⁴. Šiame konstituciniame dokumente pažodžiui buvo atkartota didelė dalis 1918 m. lapkričio 2 d. Pamatinių Dėsnių turinio, tačiau iš esmės buvo pakeista centrinių valstybės organų sistema. Buvo įsteigta Valstybės Prezidento institucija (vietoje kolegialaus Valstybės Tarybos Prezidiumo), renkama Valstybės Tarybos (6 str.). Valstybės taryba ir toliau palikta principinių įstatymų leidėju ir vienintele tarptautinių sutarčių priėmimo institucija. Naujaisiais Pamatiniais Dėsniais prezidentui buvo suteikta veto teisė, kuri pagal Pamatinių Dėsnių 14 straipsnį nesunkiai galėjo būti įveikta Tarybai tą patį įstatymą priėmus antrą kartą. Pagal šio konstitucinio akto nuostatas svarbiausi vykdomosios valdžios organai tapo vienasmenis Valstybės prezidentas bei Ministrų kabinetas (funkcijos ir padėtis valdžios organų sistemoje analogiškai buvo apibrėžta tiek 1918 m., tiek 1919 m. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinių Dėsnių atitinkamai IV ir V skyriuose).

Manytume, kad nauja Laikinosios Konstitucijos Pamatinių Dėsnių redakcija teisės normomis įkūnijo valdžios telkimo darbą vykdomosios valdžios rankose, kadangi to reikalavo valstybės išlikimui grėsminga situacija dėl agresyvių bolševikų ir lenkų veiksmų ir tai užtikrino karo sąlygomis reikalingą valdymo operatyvumą.

Tolesnis Lietuvos konstitucinės raidos etapas žymimas 1920 m. birželio 10 d. Steigiamojo Seimo priimta Laikinąja Lietuvos Valstybės Konstitucija¹³⁵.

Savo apimtimi naujasis konstitucinis aktas nedaug skyrėsi nuo 1918 m. ir 1919 m. priimtų Laikinių Konstitucijų Pamatinių Dėsnių. Šiuo itin glaustu teksto apimtimi konstituciniu aktu nusakant Lietuvos valstybės valdymo formą buvo pasirinkta respublika ir nustatytas demokratinis politinis režimas (1 str.). Konstitucijos 2 straipsnis skelbė, kad Steigiamasis Seimas (su neribota kadencija) yra suverenios Lietuvos¹³⁶ galios reiškėjas, kuriam Konstitucija išimtinė teise suteikė įstatymų leidžiamosios valdžios įgalinimus (4 str.).

¹³⁴Valančius K. L. Pirmosios Lietuvos Respublikos laikinosios konstitucijos // Lietuvos valstybės konstitucijos. Vilnius: Ekonomikos mokymo centras. 2001. P. 19-22.

¹³⁵Ten pat. P. 22-23.

¹³⁶Laikydamas save suverenios Lietuvos, ne vien lietuvių tautos, galios reiškėju, Steigiamasis seimas išplėtė aukščiausiosios valstybės valdžios subjekto sampratą, joje vartojama Lietuvos tautos sąvoka apimdama ir nelietuvius krašto gyventojus. Žr. Maksimaitis M. Lietuvos valstybės konstitucijų istorija: XX a. pirmoji pusė: Monografija. - Vilnius: Justitia. 2005. P. 102.

Pagal Konstitucijos 5 straipsnį vykdomoji valdžia pavesta dviem aukščiausiosioms valstybės institucijoms – Respublikos Prezidentui ir Ministrų Kabinetai, kurie priklausė nuo Steigiamojo Seimo, kadangi Prezidentą renka Steigiamasis Seimas (7 str.), tuo tarpu, Ministrų kabinetas buvo solidariai atsakingas Steigiamajam Seimui ir šiam pareiškus nepasitikėjimą Kabinetu privalėjo atsistatydinti. Pastebime, kad nei šioje, nei pirmosiose ankstesnėse konstitucijose nebuvo reglamentuota viena svarbiausių valdžios grandžių – teisminė valdžia, o be šios institucijos negalime kalbėti apie valdžių padalijimo principą.

Pastebėtume, kad Konstitucija sumažino prezidento institucijos prerogatyvas. Prezidentui buvo palikti tokie įgaliojimai (8 str.): kviesti Ministrą Pirmininką, pavesti jam sudaryti Ministrų kabinetą, tvirtinti jau sudarytą ir priimti Ministrų kabineto atsistatydinimą, skirti valstybės kontrolierių, atstovauti Respublikai, skirti pasiuntinius ir priimti akredituojamus svetimų valstybių pasiuntinius, skirti aukštesnius valstybės valdininkus, skelbti įstatymus, naudotis baudmės dovanojimo teise. Manytume, kad Konstitucija sumažino Respublikos prezidento reikšmę, nepripažindama jo 1919 m. Pamatiniuose Dėsnuose numatytos veto teisės. Prezidento teisės įstatymų leidybos srityje buvo minimalizuotos iki teisės skelbti Steigiamojo Seimo išleistus įstatymus. O visiems Prezidento skelbiamiesiems aktams buvo būtina atitinkamo Ministrų kabineto nario kontrasignacija.

Reglamentuojant asmens teisinį statusą, piliečių demokratinių teisių ir laisvių katalogas šioje Konstitucijoje, palyginus su 1918 m. ir 1919 m. Laikinių Konstitucijų Pamatiniuose Dėsnuose skelbiamomis pamatinėmis piliečių teisėmis, praplėstas, į jį įtraukiant korespondencijos neliečiamybę, sąžinės ir streikų laisvę (16 str.). Atskirai buvo nurodytas mirties baudmės panaikinimas. Tačiau, kaip ir ankstesniuose konstituciniuose teisės aktuose, buvo numatytas esant nepalankioms sąlygoms (kilus karui ar kitiems pavojingiems neramumams) konstitucinių garantijų galimas sustabdymas.

1920 m. Laikinoji Konstitucija buvo priimta tik tam laikui, kol buvo parengta demokratinei respublikai deranti nuolatinė konstitucija. Projektas naujos konstitucijos buvo rengiamas itin kruopščiai. Seimo nariai savajai konstitucijai pavyzdžių ieškojo kitų valstybių konstitucijose. Ypač Lietuvos politikams imponavo Prancūzijos (Prancūzijos demokratija išliko po Pirmojo pasaulinio karo) ir Šveicarijos demokratinių respublikų pavyzdžiai. Konstitucinės kūrybos laikotarpį Lietuvoje gerokai komplikavo ir tarptautinės aplinkybės, svarbiausia iš jų – komunistinė Spalio revoliucija¹³⁷. Buvo siekiama, kad kuriama konstitucija taptų politiniu barjeru komunistinių idėjų ekspansijai iš Rusijos. Lietuvos konstitucijos rengimą veikė ir

¹³⁷Žigaras F. Politologija. I dalis. Vilnius: Lietuvos karo akademija. 1997. P. 111.

socialinė politinė bei ideologinė Steigiamojo Seimo sudėtis¹³⁸. Būtent tokiomis sąlygomis buvo priimta pirmoji nuolatinė 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija¹³⁹.

Šios Konstitucijos preambulėje buvo pažymėta, kad šį konstitucinį aktą per savo įgaliotus atstovus, susirinkusius į Steigiamąjį Seimą, priėmė Lietuvos tauta, siekdama įtvirtinti demokratinės nepriklausomos valstybės pagrindus, sąlygas teisingumui ir teisėtumui plėtotis, užtikrinti visų piliečių lygybę, laisvę, gerovę, žmonių darbui ir dorai tinkamą valstybės apsaugą. Steigiamasis Seimas laikė save Lietuvos tautos, apimančios visus valstybės gyventojus (ne etninės lietuvių tautos), valios reiškėju.

Konstitucijos 1 straipsnyje Lietuvos valstybė buvo skelbiama nepriklausoma demokratine respublika, deklaruojama viena svarbiausių šio akto nuostatų – suverenios valstybės valdžios kilmės šaltinis yra tauta, kuri, vadovaujantis Konstitucijos 103 straipsnio nuostatomis, buvo suprantama kaip turinčių rinkimų teisę piliečių visuma.

Nustatytas formalus teisinis Konstitucijos prioritetas kitų teisės aktų hierarchijoje. Manytume, kad tai apsprendė Konstitucijos 3 straipsnis, nurodęs, kad joks įstatymas, priešingas Konstitucijai, Lietuvos Valstybėje neturi galios, bei ypatinga Konstitucijos keitimo ir papildymo tvarka, nustatyta 102-103 straipsniuose.

Reglamentuodama piliečių teisinę padėtį (tautinių mažumų teisiniam statusui reglamentuoti išskirtas atskiras Konstitucijos VII skyrius), Konstitucija deklaravo plačias piliečių demokratines teises ir laisves, o išdėstydamas jas Konstitucijos pačioje pradžioje, teigtume, taip dar labiau sureikšmino asmens teisinį statusą, traktuodama žmogų kaip „visuomeninio gyvenimo centrą“¹⁴⁰. Skelbiamas demokratinų teisių ir laisvių sąrašas apėmė: asmens ir buto neliečiamybę (11 - 12 str.), tikėjimo ir sąžinės laisvę (13 str.), korespondencijos ir susižinojimo slaptumą (14 str.), žodžio ir spaudos laisvę (15 str.), susirinkimų (be ginklo ir neardant viešosios tvarkos) (16 str.), draugijų ir sąjungų (jų tikslai ir vykdomosios priemonės neturėjo būti priešingos baudžiamiesiems įstatymams) laisves (17 str.), teisę nustatyta tvarka skusti teismui valdininką (18 str.), peticijos (19 str.) ir įstatymų iniciatyvos teises (20 str.), nuosavybės teisę (21 str.).

¹³⁸Stipriausi Seime buvo krikščionys demokratai (dešinioji „Ūkininkų sąjunga“, Centrinė katalikų demokratų, kairioji „Darbo federacijos“ organizacijos), tačiau daugumos Seime neturėjo, sudarė daugumos koaliciją su liaudininkais. Liaudininkai linko į liberalizmą, aukštino žmogaus laisvę, individualizmą, mažai tevertino valdžios autoritetą. Nevienalytė krikščionių demokratų bloko frakcija išreiškė tam tikrą socialinį-ūkinį konservatyvumą, deklaravo autoriteto, socialinės drausmės ir tradicijų gerbimą, pripažino Bažnyčios, bažnytinės drausmės viešpatavimą socialinio bendravimo praktikoje. Žr. Ten pat. P. 112.

¹³⁹Valančius K. L. Nuolatinės Pirmosios Lietuvos Respublikos Konstitucijos // Lietuvos valstybės konstitucijos. Vilnius: Ekonomikos mokymo centras. 2001. P. 25-33.

¹⁴⁰Birmontienė T. ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. Antrasis leidimas. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2002. P. 145.

Be Konstitucijos 19 ir 20 straipsniuose deklaruojamų politinių teisių, Konstitucijoje buvo išskirta ir rinkimų teisė (24 str.), kurią įgyvendinti ir rinkti visuotiniu, lygiu, tiesioginiu ir slaptu balsavimu atstovus į Seimą galėjo ne jaunesni kaip 21 metų amžiaus pilnateisiai Lietuvos piliečiai (tiek moterys, tiek vyrai), o būti renkama – ne jaunesni kaip 24 metų amžiaus. Kituose šios Konstitucijos skyriuose buvo piliečių teisinę padėtį reglamentuojančių socialinių nuostatų: deklaruotas valstybės rūpestis, kad kiekvienas pilietis turėtų darbo (88 str.), darbininkai saugomi ligos, senatvės, nelaimingų atsitikimų, bedarbystės atvejais (97 str.), išsilavinimas būtų visiems lygiai pasiekiamas (100 str.), ir kt.

1922 m. Lietuvos valstybės konstitucijos 8 – 9 straipsniuose pirmą kartą Lietuvos praktikoje buvo įtvirtinta teisė į Lietuvos pilietybės įgijimą ir nustojimą, vadovaujantis atitinkamu pilietybės įstatymu, bei dvigubos pilietybės (Lietuvos ir kitos valstybės) nepripažinimas.

Manytume, kad tiesioginį poveikį aukščiau aptartoms demokratinėms teisėms ir laisvėms įgyvendinti turėjo nepaprastosios padėties veikimas, kuris, kaip jau minėjome, buvo deklaruojamas visose prieš tai galiojusiose Lietuvos konstituciniuose teisės aktuose. Galimybė taikyti nepaprastąją padėtį ir pagrindiniai to taikymo padariniai (nepaprastosios padėties paskelbimas buvo susijęs su piliečių konstitucinių teisių ir laisvių sustabdymu) užfiksuoti Konstitucijos 32 straipsnyje.

Aukščiausiosios valdžios institucijos (2 str.) pagal 1922 m. Konstituciją buvo skelbiami Seimas, Vyriausybė, susidedanti iš Respublikos Prezidento ir Ministrų kabineto, ir Teismai (tik šioje Konstitucijoje buvo paskelbta, kad valstybės valdžią vykdė trys pagrindinės valdžios institucijos). Teigtume, kad tokiu būdu šioje Konstitucijoje formaliai nebuvo atmestas valdžių padalijimo principas (nors tiesiogiai Konstitucijos tekste nebuvo paminėtas), tačiau faktinė valdžia buvo sutelkta Seimo rankose, vykdomosios valdžios funkcijas pajungus parlamentinei kontrolei.

Teisminės valdžios teisinė padėtis buvo įtvirtinta Konstitucijos 64 ir 65 straipsniuose, kuriuose buvo suformuluotos trys svarbios taisyklės: teismas sprendimus priima Respublikos vardu vadovaudamasis tik įstatymu ir keisti ir naikinti teismo sprendimus gali tik teismas. Tuo Konstitucija pabrėžė, kad „savo veikloje teismas tiesiogiai atstovauja valstybei ir kad jokia kita valstybės valdžios institucija negali veikti teismo veiklos rezultatų“¹⁴¹. Manytume, kad Konstitucijos 69 straipsnyje buvo deklaruotas kitas taip pat labai svarbus piliečių teises ginantis principas, kad teismas visiems piliečiams yra lygus, išskyrus šiame straipsnyje nurodytas išimtis.

¹⁴¹ Maksimaitis M. Lietuvos valstybės konstitucijų istorija: XX a. pirmoji pusė: Monografija. - Vilnius: Justitia. 2005. P. 149.

Įstatymų leidžiamosios valdžios (Seimo) teisinis statusas buvo reglamentuotas Konstitucijos III skyriuje. Konstitucijos 27-32 straipsniuose buvo išvardytos Seimo prerogatyvos, tame tarpe, išimtinė teisė leisti įstatymus (svarbiausioji Seimo funkcija), tvirtinti valstybės biudžetą. Vyriausybės veiklos priežiūra turėjo pasireikšti Seimo Vyriausybei paklausimų bei interpeliacijų teikimu bei revizijų skirimu. Nuostatų dėl biudžeto tvirtinimo ir revizijų nebuvo nei viename ankstesniame Lietuvos konstituciniame akte, darytume prielaidą dėl valstybės realios galimybės neturėjimo savarankiškai tvarkyti savo pačios vidinį gyvenimą. Parlamentinės formos bruožus apibrėžė Konstitucijos 59 straipsnis, numatęs, kad Ministrų kabinetas solidariai atsakingas už bendrą Vyriausybės politiką, o kiekvienas ministras – už savo darbą (ši nuostata buvo paminėta pirmą kartą). Ministrai turėjo turėti Seimo pasitikėjimą, šiam pareiškus nepasitikėjimą, turėjo atsistatydinti.

Konstitucija Prezidentui suteikė reikšmingus įgaliojimus, iš jų - reprezentuoti šalį tarptautiniuose santykiuose su kitomis šalimis, dalyvauti Ministrų kabineto posėdžiuose ir juose pirmininkauti, skirti aukštuosius pareigūnus, vadovauti respublikos ginkluotosioms pajėgoms, naudotis atleidimo nuo baudmės teise (46, 48-49, 51, 53-54 str.). Konstitucija taip pat nustatė, kad Prezidentas turi teisę kviešti ministrą pirmininką, pavesti jam sudaryti Ministrų kabinetą, tvirtinti jau sudarytą ir priimti jo atsistatydinimą (47 str.). Tačiau minėtume, kad ministrai galėtų dirbti, buvo būtinas Seimo pasitikėjimas ministrais. Iš to galėtume daryti išvadą, kad prezidento nutarimas dėl ministro pirmininko paskyrimo ir kabineto sudėties patvirtinimo galėjo būti priimtas tik suderinus su pagrindinių Seimo frakcijų vadovybe. Be išvardintų įgalinimų, Prezidentas naudojosi nesunkiai įveikiama veto teise Seimo priimtiems įstatymams (50 str.) bei teise paleisti Seimą nesibaigus jo įgaliojimų laikui (52 str.), tačiau tas pats straipsnis nustatė privalomą reikalavimą susirinkus naujam Seimui perrinkti Respublikos Prezidentą. Manytume, kad Prezidento veiklos mandato gavimu iš Parlamento, kurio įgaliojimų terminas sutapo su Prezidento, buvo ribojamas Prezidento savarankiškumas, prezidentas tapo priklausomu nuo Seimo ir įsigalėjo taip vadinamoji seimokratija¹⁴².

Taigi XX a. pirmos pusės nepriklausomos Lietuvos valstybės gyvavimo laikotarpiu buvo priimta viena po kitos net keturios konstitucijos, kuriomis buvo siekta įtvirtinti Lietuvos valstybingumą ir bandyta tobulinti į demokratiją orientuotos šalies politinės sistemos pagrindus. Teigtume, kad pirmosiose Lietuvos konstitucijose daugiausia dėmesio buvo skiriama valstybės valdžios organizavimui ir veiklai, o apie žmogaus kai kurias asmenines ir politines teises ir laisves tik glaustai užsimenama. Lietuvos to meto konstitucijų nuostatose atsispindėjo politinių

¹⁴²Valančius K. L. Lietuvos valstybės konstitucijos. Vilnius: Ekonomikos mokymo centras. 2001. P. 6.

partijų skelbtos programos, tuometinė socialinė ir politinė aplinka, tarptautinė padėtis, aiškus siekis tapti nepriklausoma konstitucine demokratine valstybe.

Pabrėžtinai ypatinga Lietuvos konstitucionalizmo istorijoje tapo 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija. Jos esminiai parametrai – plataus pagrindinių piliečio teisių ir laisvių katalogo įtvirtinimas ir jų apsaugos teisinių garantijų nustatymas, politinių partijų ir visuomeninių organizacijų veiklos laisvė, politinis pliuralizmas, demokratiški valdžios institucijų organizavimo būdai – leidžia konstatuoti Konstitucijos demokratiškumą. Tuo pat metu, stengdamiesi apsaugoti tautos suverenumą, Konstitucijos kūrėjai akivaizdžią pirmenybę aukščiausių valstybės valdžios ir valdymo institucijų sistemoje atidavė Seimui, lėmė ypatingą būsimų seimų reikšmę valstybės sandaroje. Tačiau neturėtume pamiršti, kad šią Konstituciją vienintelę parengė ir priėmė tautos tam specialiai išrinktas Steigiamasis Seimas.

Apibendrinant, galime teigti, kad Lietuvos konstitucinės santvarkos formavimo procesas, trukęs trejus metus, nuo Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinių dėsnių iki Laikinosios Lietuvos Valstybės Konstitucijos, sąlygojusios Lietuvos valstybės kūrimosi etapo ir laikinosios Vyriausybės veiklos laikotarpio pabaigą, buvo nuolatinio nenutrūkstamo ir kryptingo darbo rezultatas. Keičiant pagrindinį šalies įstatymą ir įtvirtinant jame modernias demokratines idėjas, palaipsniui mažinant prezidento galias, o sutelkiant valstybės valdžią Seime, buvo pereita nuo prezidentinės respublikos prie parlamentinės respublikos valdymo modelio. Sutinkame su Lietuvos teisės ir istorijos mokslo atstovų vieninga nuomone, kad 1922 m. pirmosios nuolatinės Lietuvos Valstybės Konstitucijos priėmimas buvo Nepriklausomybės akto nubrėžtos Lietuvos konstitucinės raidos triumfas¹⁴³.

3.2. Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: Lietuvos Respublikos 1928 m. ir 1938 m. Konstitucijos

Lietuvos valstybės konstitucingumą pažeidė 1926 m. gruodžio 17 d. perversmas, kuris leido iškilti lietuviškajam autoritariniam režimui. Jau pirmajam Seimui (rinkimai vyko 1922 m.) nesugebėjus atlikti jam skirtų funkcijų¹⁴⁴, Lietuvoje ėmė bręsti sąmokslas prieš parlamentarizmą

¹⁴³Birmontienė T. ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda: kolektyvinė monografija. - Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras. 2007. P. 19.

¹⁴⁴Per pirmojo Seimo rinkimus nė viena partija negavo absoliučios atstovų daugumos. Seimo veikla pasidarė sudėtinga leidžiant įstatymus ir formuojant Vyriausybę. Partijoms nesusitarus, 1923 m. kovo 12 d. prezidento aktu Seimas buvo paleistas. Žr. Maksimaitis M., Vansevičius S. Lietuvos valstybės ir teisės istorija. Vilnius: Justitia. 1997. P. 150.

kaip „tautos ir valstybės charakterį paralyžiuojančią tvarką“¹⁴⁵, kuris telkėsi apie Tautos pažangos partiją (vėliau persitvarkiusią į tautininkus) ir krikščionis demokratų, nesulaukusius rinkėjų pritarimo. Šios jėgos susivienijo, krikščionių demokratų blokui pralaimėjus 1926 m. Seimo rinkimus ir susiformavus koalicinei valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybei. Perversmą įvykdė grupė karininkų, šiurkščiai nutraukusi Seimo posėdį, sulaikiusi jo Prezidiumą ir ministrus, tuometiniam Respublikos prezidentui Kaziui Griniui paskyrusi namų areštą. Po to Laikinosios karo valdžios vardu Povilas Plechavičius paprašė Antano Smetonos tapti Valstybės Vadu¹⁴⁶. Perversmas, reiškęs konstitucinės santvarkos žlugimą, praėjo be pasipriešinimo, tačiau buvo iš karto imtasi veiksmų pasukti į „konstitucingumo vėžes“¹⁴⁷, t. y. perversmo padarinius susieti su veikiančia 1922 m. Konstitucija. Gruodžio 17-ą apie savo atsistatydinimą pareiškė Ministrų kabinetas, atsistatydinimą priėmęs prezidentas K. Grinius pavedė tautininkų veikėjui A. Voldemarui suformuoti naują Ministrų kabinetą, patvirtino jo sudėtį, į kurią įėjo Tautininkų sąjungos, krikščionių demokratų bloko, Ūkininkų partijos atstovai, ir pats atsistatydino. Voldemaro vyriausybės sudarymas tapo pirmu perversmo įteisinimo aktu. Seimas nebuvo paleistas (pagal 1922 m. Konstituciją naująjį prezidentą galėjo rinkti tik Seimas). Gruodžio 19 d. 38 Seimo atstovų balsais (nedalyvaujant pašalintųjų nuo valdžios partijų atstovams) prezidentu buvo išrinktas Antanas Smetona. Formaliai konstitucinės politinės valdžios institucijos liko tos pačios (Seimas, Vyriausybė, susidedanti iš Respublikos prezidento ir Ministrų kabineto) ir buvo pertvarkytos laikantis 1922 m. Konstitucijoje nustatytos tvarkos. Tačiau perversmu buvo pažeistas esminis Konstitucijos reikalavimas, kad pakeitimai valstybės aukščiausiuose organuose būtų vykdomi nepažeidžiant demokratijos principų, kuriems „šiurkščiai prieštaravo jėgos ir prievartos veiksnys šiame procese“¹⁴⁸. Po perversmo įsivyravo vykdomosios valdžios diktatas. 1927 m. balandžio 12 d. prezidento A. Smetonos aktu buvo paleistas Seimas, o nauji rinkimai nepaskelbti, nors to reikalavo 1922 m. Konstitucija. Po to suiro ir partinė koalicija, taip valdžioje tautininkams liekant vieniems. Manytume, kad Seimo atsisakymas Lietuvą faktiškai iškart pavertė vienpartinės sistemos valstybe, nes nesant Seimo rinkimų ir valdžią monopolizavus tautininkams, kitos politinės partijos neteko galimybių teisiniu būdu siekti valdžios. Poperversminis diktatūros (tautininkų įsitvirtinimo valdžioje ir naujos konstitucijos paieškų) laikotarpis tęsėsi iki 1928 m. gegužės 15 d., kai Respublikos Prezidentas, pritariant Ministrų

¹⁴⁵Trimailovas V. Lietuvos demokratinis diskursas: politologinės jungtys, istorinės sankirtos. Politologija. Vilnius: VU TSPMI. 2006. Nr. 2 (42), p. 97-108. - ISSN 1392-1681.

¹⁴⁶Lopata R. Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. 1998. P. 82.

¹⁴⁷Ten pat.

¹⁴⁸Maksimaitis M. Lietuvos valstybės konstitucijų istorija: XX a. pirmoji pusė: Monografija. - Vilnius: Justitia. 2005. P. 179.

Kabinetui, nesilaikydamas 1922 m. Konstitucijoje nustatytos Konstitucijos pakeitimo ir papildymo tvarkos, priėmė naują Lietuvos Valstybės Konstituciją¹⁴⁹ (oficialiai paskelbta 1928 m. gegužės 25 d.).

Konstitucijos 106 straipsnyje buvo suformuota nuostata, kad ši ne vėliau kaip per dešimt metų bus patikrinta atsiklausiant tautos (referendumo būdu). Deja tokio atsiklausimo nebuvo, o jo vietoje 1938 m. vasario 11 d. ketvirtasis Seimas priėmė naują Lietuvos Konstituciją, kuriai įsigaliojus, 1928 m. konstitucija nustojo veikusi.

1928 m. Konstitucija Europoje tapo viena pirmųjų nuo demokratijos link autoritarinio režimo pasukusių konstitucijų, tačiau nenustatė užbaigtos autoritarinės sistemos bei formaliai nenutraukė ryšių su demokratija. Konstitucijoje Lietuvos Valstybė buvo skelbiama nepriklausoma demokratinė respublika, kurios suverenitetas priklausė Tautai. Naujosios Konstitucijos pamatą iš esmės sudarė 1922 m. Konstitucija, tačiau, tai buvo „tik demokratinė priedanga siekiant formaliai įteisinti demokratinę respubliką“¹⁵⁰, o iš tikrųjų maskavo autoritarizmą. Politinė galia 1928 m. Konstitucijoje tradiciškai buvo atstovaujama Seimo ir Vyriausybės, kuri susidėjo iš Respublikos Prezidento ir Ministrų Kabineto, tačiau pastebėsime, kad šių institucijų funkcinis santykis naujoje Konstitucijoje žymiai skyrėsi. Esminė 1928 m. Konstitucijos kryptis – vykdomosios valdžios, pirmiausia Respublikos prezidento, galios išplėtimas, autoritarinių elementų į valstybės valdymą įvedimas, slopinant valdžių suskirstymą ir padarant neveiksmingą Seimą. Kartu, net beveik dešimtmetį nešaukiant Seimo (paleistas 1927 m. balandžio 12 d. ir jo rinkimų nebuvo iki 1936 m.), formaliai išsaugoti svarbiausi demokratiniai institutai.

Prezidentas pagal 1928 m. Konstituciją tapo centriniu konstitucinės valdžios organu, kuriam patikėta viso konstitucinio mechanizmo priežiūra ir vadovavimas jam. Stiprinant prezidento galią Konstitucijoje prezidento kadencija buvo išplėsta iki septynerių metų (43 str.), nesiejant jos su seimų kaita (pagal 27 straipsnį Seimas buvo renkamas penkeriems metams), bei nurodyta, kad prezidentas renkamas netiesioginiais rinkimais, t. y. ypatingų Tautos atstovų, (1922 m. Konstitucijoje buvo numatyti valstybės vadovo rinkimai Seime), o prezidento rinkimų būdą ir tvarką nustatė įstatymas. Tikėtasi specialiu įstatymu taip suformuoti prezidento rinkimų korpusą taip, kad jis „rinkimų metu tą norimą rezultatą galėtų užtikrinti“¹⁵¹. Remiantis šiuo

¹⁴⁹Valančius K. L. Nuolatinės Pirmosios Lietuvos Respublikos Konstitucijos // Lietuvos valstybės konstitucijos. Vilnius: Ekonomikos mokymo centras. 2001. P. 34-41.

¹⁵⁰Zigaras F. Politologija. I dalis. Vilnius: Lietuvos karo akademija. 1997. P. 113.

¹⁵¹Maksimaitis M. Lietuvos valstybės konstitucijų istorija: XX a. pirmoji pusė: Monografija. - Vilnius: Justitia. 2005. P. 213.

įstatymu buvo suvaidinta, Truskos teigimu, Respublikos Prezidento „rinkimų komedija“¹⁵²: A. Smetona prezidentu buvo perrinktas 116 savivaldybių parinktų ypatingųjų tautos atstovų vienu balsu 1931 m. ir tokiu pat būdu naujai septynerių metų Prezidento kadencijai - 1938 metais.

Manytume, kad 1928 m. Konstitucijoje prezidento teisinis statusas taip pat sustiprintas tuo aspektu, kad prezidento institucija buvo ne tik vykdomosios valdžios dalis, bet ir aktyvus, savarankiškas įstatymų leidžiamosios valdžios subjektas. Konstitucijoje buvo nustatyta, kad Seimas nebėra nuolat dirbanti institucija, o dirba kasmet šaukiamomis dviem sesijomis, kurios kartu galėjo trukti iki šešių mėnesių (28 str.). Sesijas prezidentas galėjo baigti pirma laiko, taip pat paleisti Seimą. Taigi, nesant Seimo arba pertraukų tarp jo sesijų metu, prezidentui buvo suteikta teisė pačiam vykdyti Konstitucijos nustatytas Seimo prerogatyvas (53 str.): leisti įstatymus, „turinčius galios ligi Seimas juos pakeis“, tvirtinti valstybės biudžetą ir jo vykdymą, ratifikuoti tarptautines sutartis, ministrams dėl valstybės išdavimo ar tarnybinio nusikaltimo kelti baudžiamąją bylą. Tokiu būdu Konstitucija numatė du alternatyvius įstatymų leidėjus: Seimo sesijos metu – Seimas (29 str.), visais kitais atvejais - Respublikos Prezidentas. Įstatymų leidžiamosios ir įstatymų vykdomosios valdžios funkcijas sujungus Prezidento asmenyje manytume tokiu būdu buvo pažeistas valdžios pasidalijimo principas.

Teigtume, kad Konstitucija referendumo institutą pavertė dar viena priemone riboti Seimo galią atitinkamai išbalansuojant svarbiausių valdžios grandžių pusiausvyrą. Ši Konstitucija nustatė konkrečius privalomo referendumo atvejus, pavyzdžiui, skelbti referendumą dėl Seimo priimtų ar atmestų įstatymų, iš jų dėl Seimo atmestų Konstitucijos pakeitimų ir papildymų (104 str. ir 105 str.), nenumatydama galimybės kreiptis į tautą dėl Respublikos prezidento priimtų ar atmestų įstatymų. Ypač reikšmingas buvo Konstitucijos 28 straipsnis, nustatęs, kad terminai sušaukti pirmąjį Seimą nenumatomi. Tai ypač neigiama Konstitucijos nuostata, kuria „akivaizdžiai devalvuotos“¹⁵³ visos demokratinės Seimą liečiančios konstitucinės nuostatos. Nenustačius termino pirmajam Seimui sušaukti, naudodamasis Konstitucijos suteikta teise leisti įstatymus, Respublikos prezidentas, nešaukdamas Seimo aštuonerius metus, pats vienas vykdė visą įstatymų leidybą ir šalį valdė savo leidžiamais dekretais, o 1936 m. vasarą išrinktas ir iki pat sovietinės okupacijos veikęs Seimas buvo tik „parlamento fikcija“¹⁵⁴. Seimas

¹⁵²Truska L. „Aksominė“ Antano Smetonos diktatūra Lietuvoje (1927-1940) // Diktatūriniai ir autoritariniai režimai Vidurio ir Rytų Europoje XX amžiaus pirmojoje pusėje. Ar išmoktos istorijos pamokos. Tarptautinė konferencija. Vilnius: Standartų spaustuvė. 2007. P. 19.

¹⁵³Maksimaitis M. Lietuvos valstybės konstitucijų istorija: XX a. pirmoji pusė: Monografija. - Vilnius: Justitia. 2005. P. 217.

¹⁵⁴Truska L. „Aksominė“ Antano Smetonos diktatūra Lietuvoje (1927-1940) // Diktatūriniai ir autoritariniai režimai Vidurio ir Rytų Europoje XX amžiaus pirmojoje pusėje. Ar išmoktos istorijos pamokos. Tarptautinė konferencija. Vilnius: Standartų spaustuvė. 2007. P. 19.

svarstė daugiausia Vyriausybės pateiktus įstatymų projektus, kurie, aprobuoti Seimo, įgaudavo įstatymo galią tik juos patvirtinus Respublikos Prezidentui.

Ministrų kabinetas pagal šią Konstituciją formaliai buvo atsakingas Seimui, tačiau priklausė ir nuo Prezidento. Konstitucijoje 60 straipsnyje buvo reikalaujama, kad Ministrų kabinetas turėtų Seimo pasitikėjimą, tačiau nepasitikėjimas galėjo būti pareikštas ne mažiau kaip 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma. Nekvalifikuotos daugumos išreikšto nepasitikėjimo atveju Vyriausybė galėjo neatsistatyti, o pasiūlyti Respublikos Prezidentui paleisti Seimą. Prezidentui buvo suteiktas įgalinimas skirti ir atleisti ministrą pirmininką, jo teikimu – kitus ministrus, bei paleisti tiek Ministrų kabinetą, tiek atskirus ministrus (49 str.). Prezidento aktui paleisti Ministrų kabinetą Ministrų kabineto atstovo kontrasignacija buvo nereikalinga (53 str.). Šis straipsnis 1928 m. konstitucijoje buvo vienas iš ryškiausių Respublikos Prezidento galios išplėtimo požymių.

1928 m. Konstitucija deklaravo plačias demokratines piliečių teises ir laisves, tačiau per visus A. Smetonos valdymo metus šalyje galiojo karo padėtis, kuriai esant buvo suspenduotos Konstitucijos ginamos spaudos, žodžio, susirinkimų, organizacijų kūrimo bei veikimo ir kitos demokratinės piliečių laisvės. Lietuvoje veikė karo cenzūra, karo teismai. Karo komendantai valstybės saugumui pavojingus asmenis galėjo be teismo sprendimo nubausti piniginėmis baudomis, įkalinti, pavesti juos policijos priežiūrai, izoliuoti ypatingojo režimo stovyklose. Esant karo padėčiai, Krašto apsaugos ministerijos cenzoriai vykdė prevencinę spaudos cenzūrą. Be įrašo „karo cenzūros leista“ negalėjo pasirodyti joks spaudinys. 1932 m. priimtu susirinkimų ir pobūvių įstatymu, 1935 m. spaudos įstatymu, 1936 m. draugijų įstatymu buvo suvaržytos daugelis demokratinių teisių, kurios dar galėjo veikti pastovios karo padėties ar sustiprintos valstybės apsaugos metu. 1934 m. buvo uždarytos profsąjungos. Opozicinių partijų (Krikščionių demokratų, Valsviečių liaudininkų, Socialdemokratų) veikla buvo suvaržyta jau pirmosiomis po Perversmo dienomis. Nuo 1936 m. vasario 6 d. Lietuvoje buvo oficialiai įgyvendinta vienpartinė sistema, t. y. buvo uždarytos visos partijos, išskyrus Lietuvių tautininkų sąjungą ir pagrindyje veikusią Komunistų partiją. Galiausiai, 1938 m. vasario 11 d. buvo patvirtinta naujoji Konstitucija¹⁵⁵, kuria visa faktinė valdžia buvo perduota prezidentui.

Turinio požiūriu tai buvo visai naujas konstitucinis aktas, pagrįstas visai nauja, lyginant su buvusių Lietuvos konstitucijų, socialine ir politine filosofija, aukščiausiųjų valstybės institucijų kompetencija, įtvirtinęs kitokias valstybės ir visuomenės gyvenimo gaires, nepratęsęs demokratinių ankstesnių konstitucijų deklaruotų nuostatų, ypač dėl valstybės sampratos ir

¹⁵⁵Valančius K. L. Nuolatinės Pirmosios Lietuvos Respublikos Konstitucijos // Lietuvos valstybės konstitucijos. Vilnius: Ekonomikos mokymo centras. 2001. P. 42-59.

vaidmens, žmogaus vietos valstybėje, autoritarinius pradus, kurie pradėjo ryškėti 1928 m. Konstitucijoje, išplėtojęs į kokybiškai naują „vadizmo“¹⁵⁶ lygį. Šioje Konstitucijoje liberalios demokratijos, parlamentarizmo, politinės lygybės principai pakeisti etatistinėmis nuostatomis, pabrėžiančiomis valstybės dominavimą piliečių ir valdžios santykiuose, „tėviška“¹⁵⁷ prezidentine sistema, kuri visą politinę galią sutelkė A. Smetonos rankose.

Pagal šią Konstituciją Lietuva buvo įvardyta nepriklausoma suverenine valstybe (valstybės politinio režimo atžvilgiu žodis „demokratija“ nebuvo pavartotas), kurios suverenumas priklausė Tautai (1 str.), valdymo forma pasirinkta respublika su priešakyje esančiu Respublikos Prezidentu, vadovaujančiu Valstybei (3 str.).

Vienas svarbiausių šios Konstitucijos tikslų buvo sustiprinti valstybinės valdžios autoritetą. Tam pasiekti buvo stengiamasi valstybės santvarkoje autoritetą paremti tvirtais pagrindais patikint aukščiausiojo autoriteto vykdymą vienam asmeniui, t. y. prezidentui, o pilietį įpareigojant „būti ištikimam Valstybei“ (17 str.). Konstitucijos ketvirtajame straipsnyje nurodyta, kad be Respublikos Prezidento, valstybės valdžią vykdančiomis institucijomis buvo laikomos Seimas, Vyriausybė ir Teismas. Pagal 1938 m. Konstituciją visa valdžia priklausė prezidentui, kuris galėjo būti perrinktas neribotam kadencijų skaičiui (62 str.). Konstitucijos nustatyti įgaliojimai Respublikos Prezidento instituciją pavertė išskirtine ir dominuojančia kitų valdžios institucijų atžvilgiu. Konstitucija (61 str.) įsakmiai valstybės vadovo kompetencijai priskyrė reprezentacines valstybės funkcijas, svetimų valstybių atstovų priėmimą, Lietuvos valstybės atstovų skirimą ir kitas pareigas, kurios šios Konstitucijos ir įstatymų pagrindu jam pavestos. Prezidentas taip pat buvo skelbiamas vyriausiuoju ginkluotų pajėgų vadu (135 str.), kilus pavojui „viešajai tvarkai ar valstybės saugumui“, Ministrų Tarybos pasiūlymu turėjo teisę skelbti nepaprastąją padėtį (139 str.) ar spręsti mobilizacijos, karo, taikos klausimus.

Lyginant kitų Konstitucijoje minimų institucijų įgaliojimus santykyje su prezidento institucijai suteiktaisiais, pastebime, kad prezidento kompetencijos persvara akivaizdi.

Pirmiausia Konstitucija (81 str.) nustatė, kad Respublikos Prezidentas gali paleisti Seimą, šiam iki galo neišbuvus viso Konstitucijoje numatyto laiko (5 metus). Nustačius dvejus Seimo paprastąsias sesijas per metus, kurias šaukė Respublikos Prezidentas, Konstitucija suteikė teisę Respublikos Prezidentui tokią sesiją uždaryti nepasibaigus oficialiam jos laikui (87 str.). Prezidentui suteikta teisė savo nuožiūra ar kvalifikuotos Seimo narių daugumos reikalavimu

¹⁵⁶Maksimaitis M. Lietuvos valstybės konstitucijų istorija: XX a. pirmoji pusė: Monografija. - Vilnius: Justitia. 2005. P. 250.

¹⁵⁷Truska L. „Aksominė“ Antano Smetonos diktatūra Lietuvoje (1927-1940) // Diktatūriniai ir autoritariniai režimai Vidurio ir Rytų Europoje XX amžiaus pirmojoje pusėje. Ar išmoktos istorijos pamokos. Tarptautinė konferencija. Vilnius: Standartų spaustuvė. 2007. P. 99.

sušaukti nepaprastąją sesiją, koreguoti svarstytinus klausimus bei nutraukti sesiją pirma laiko (88 str.). Pagal šią Konstituciją Seimo vaidmuo valstybės gyvenime buvo dar labiau sumenkintas, Seimas neturėjo išimtinės įstatymų leidybos teisės. Konstitucijos 110 straipsniu Respublikos Prezidento institucijai buvo suteikta įstatymų leidžiamoji valdžia, t. y. nevykstant Seimo sesijoms Respublikos Prezidentas turėjo įgaliojimus leisti įstatymus. Seimui Konstitucijos pavesta svarstyti ir priimti tik įstatymų projektus (107 str.), kurie įstatymais tapdavo tik prezidento patvirtinti ir paskelbti. Išimtinai Seimo kompetencijai Konstitucija pavedė savo statuto ir Konstitucijos pakeitimo projekto priėmimą. Taip pat prezidentas buvo įgaliotas ratifikuoti tarptautines sutartis (112 str.). Prezidentui buvo pavesta tvirtinti Seimo priimtą valstybės biudžetą, Seimo nesant arba iki sesijos pabaigos biudžeto nepriėmus, Vyriausybė galėjo jį pristatyti tvirtinti tiesiai prezidentui (115-117 str.). Galima teigti, kad 1938 m. Konstitucija faktiškai įtvirtino prezidentokratiją, o Seimą pavertė „pseudoparlamentu“¹⁵⁸.

Prezidento valia buvo galutinė ir formuojant Vyriausybę, pagal 1938 m. Konstituciją pavadintą Ministrų Taryba. Prezidento institucija priešingai nei ankstesnėse Lietuvos konstitucijose buvo atskirta nuo Vyriausybės institucijos. Prezidentui Konstitucijos 97 straipsniu patikėta teisė skirti ir atleisti Ministrą Pirmininką bei jo pristatymu kitus ministrus. Šiame straipsnyje buvo numatyta, kad atleidžiant Ministrą Pirmininką, kartu atleidžiami ir kiti Ministrai. Prezidentui suteikta teisė savo iniciatyva šaukti Vyriausybės posėdžius, juose dalyvauti ir pirmininkauti (100 str.). Į prezidento kompetenciją įėjo Prezidento sutikimo išreiškimas kelti ministrui pirmininkui, ministrui bylą dėl tarnybinio nusikaltimo (103 str.). Teigtume, kad valdžių pusiausvyros iškreiptumą dar labiau išryškino Konstitucijos 98 straipsnis, nustatęs, kad ministrai, prieš pradėdami vykdyti Respublikos Prezidento jiems patikėtą valdžią, prisiekia ir iškilmingai pasižada. Konstitucijos nuostatose nebuvo užsimenama, lyginant su ankstesnėmis Lietuvos konstitucijų nuostatomis, apie būtiną Seimo pasitikėjimą Vyriausybe ar jos atsistatydinimą, šiam pareiškus nepasitikėjimą šia institucija. Konstitucijos 122 straipsnyje netgi nustatyta, kad net išklausęs Ministro Pirmininko atsakymą į interpeliaciją ir kvalifikuota balsų dauguma pripažinęs, jog atsakymas nepatenkinamas, Seimas galėjo sulaukti iš prezidento ne Ministro Pirmininko atleidimo, o paties Seimo paleidimo. Ir tik naujai susirinkęs Seimas, pripažinęs Ministro Pirmininko atsakymą į tą pačią interpeliaciją esant nepatenkinamą, galėjo Prezidentą priversti atleisti Ministrą Pirmininką. Pabrėžtina, kad Konstitucija (74 str.) nereikalavo Vyriausybės atstovo kontrasignacijos Respublikos Prezidentui skiriant ir atleidžiant Ministrą Pirmininką, tokiu būdu ženkliai išplėsdama valstybės vadovo galias.

¹⁵⁸ Zigars F. Politologija. I dalis. Vilnius: Lietuvos karo akademija. 1997. P. 113.

Pagal šią Konstituciją visa valdžia buvo sutelkta valstybės prezidento rankose, o šis savo ruožtu buvo niekam nepavaldus, niekam neatskaitingas ir niekieno neatšaukiamas „ligi vadovauja Valstybei“ (73 str.). Formuotume išvadą, kad Konstitucijoje pavedant Prezidentui ir Vyriausybei, ir Seimui, nebuvo įgyvendintas valdžių padalijimo principas, būdingas demokratinei valstybei. Atitinkamai Konstitucijos ketvirtame straipsnyje oficialiai buvo skelbta, kad valstybės valdžia esanti „vienatija ir nedaloma“.

Konstitucijos nuostatose, įtvirtinusiose piliečio teisinį statusą, tiesiogiai ir atvirai buvo deklaruojama valstybės viršenybė: „Piliečiui valstybė yra jo paties buvimo pamatas“ (16 str.). Paneigdamą demokratinės valstybės paskirties esmę (valstybė turi tarnauti žmogui), Konstitucija, nustatydamą piliečių teises, kaip neatsiejamą joms komponentą įtraukė ir pareigas. Konstitucijos 16 straipsnis skelbė esą valstybė saugo piliečio laisvę, garbę, sveikatą, gyvybę ir turtą. Tačiau Konstitucijos 17 straipsniu buvo nustatytas reikalavimas naudotis savo laisve „visuomet atsimindamas savo pareigas Valstybei“. Taip pat atskirai šiame straipsnyje buvo nurodyta, kad piliečio pareiga „būti ištikimam Valstybei“, tai reiškė, kad pilietis, naudodamasis savo teisėmis, visada jas derinti privalėjo su valstybės tikslais. Konstitucijoje (18 str.) deklaruotas piliečių lygiateisiškumas nepaisant jų išpažįstamo tikėjimo ar tautybės. Buvo išpažįstama piliečio sąžinės laisvė (20 str.). Konstitucijos 21-24 straipsniuose skelbta asmens ir buto neliečiamybė, valstybinė piliečių susižinojimo turinio paslapties apsauga, laisvė laisvai kraustyti visoje Valstybės teritorijoje bei gyventi bet kurioje jos vietoje. Tačiau čia pat pridurtas valstybės vaidmuo įstatymų pagrindu, nenustatant „tam reikalui konkretesnių kriterijų“¹⁵⁹ „kiek tai reikalinga Valstybės kovai su nusikaltimais“ ar „Valstybės saugumo sumetimais“ riboti Konstitucijos deklaruojamas teises ir laisves. Ankstesnėse Lietuvos konstitucijose deklaruotos spaudos, draugijų ir susirinkimų laisvės šioje Konstitucijoje (25 str.) buvo sujungtos į piliečių visuomeninio veikimo laisvę, kurias valstybė saugojo, jei šios nevykdytos „kenksminga Valstybei kryptimi“. Kituose Konstitucijos skyriuose, apibūdinančiuose šeimos ir motinystės (V skyrius), auklėjimo ir švietimo (VI skyrius), darbo (VII skyrius), sveikatos ir socialinio aprūpinimo (IX skyrius), sritis, nustatyta aktyvi valstybės pozicija.

Taigi, 1928 m. ir 1938 m. Konstitucijos išreiškė kitokį nei demokratinį politinį režimą.

Galime teigti, kad iš esmės pagal 1928 m. Konstituciją Lietuvos valstybė iš parlamentinės demokratijos virto prezidentine demokratija. Nors joje ir buvo formaliai pripažinta demokratinių principų viršenybė ir įteisinta demokratinė santvarka, vis dėlto Konstitucijos įtvirtintas režimas akivaizdžiai kryo diktatūrinio valdymo link, taip atmesdamas 1922 m.

¹⁵⁹ Maksimaitis M. Lietuvos valstybės konstitucijų istorija: XX a. pirmoji pusė: Monografija. - Vilnius: Justitia. 2005. P. 254.

Konstitucijos suponuotą demokratinės parlamentinės valdymo formos įteisinimo schemą. 1928 m. Konstitucija vieno asmens valdžios išskėlimu ir delsimu sušaukti Seimą taip ribodama politinį pliuralizmą pasižymėjo savybėmis, kurios leidžia ją vadinti autoritarine konstitucija.

1938 m. Konstitucija, pagrįsta valstybės santvarka griežtai priešinga demokratinei santvarkai, buvo atvirai autoritarinio pobūdžio. Joje atspindėjo autoritarizmo idėjos, varžomos piliečių tiek politinės, tiek asmeninės teisės ir laisvės, paneigtas valdžių padalijimo principas, autoriteto (prezidento) išskėlimas, sumenkinta visuomenės ir žmogaus vieta valstybėje, aktyvaus valstybės vaidmens deklaravimas, neigiant individualią laisvę, akivaizdžiai neatitiko demokratijos puoselėjamų vertybių.

Apibendrinant teigtina, kad skirtingai nuo ankstesnėje dalyje aptarto demokratijos triumfo, 1928 m. priimta nauja Lietuvos Valstybės Konstitucija žymi demokratinės idėjos nuosmukio pradžią Lietuvos valstybės santvarkoje. Žinoma, tai buvo tik teisinė autoritarinio režimo įtvirtinimo pradžia, nes iki to prasidėję procesai šalyje padėjo prezidentinio valstybinio reguliavimo pamatus, tokiu būdu 1928 m. pagrindinį šalies įstatymą įrašę į Europos istoriją, kaip pirmąjį, pasukusį nuo demokratijos autoritarinio režimo link. Nors 1928 m. nauja Lietuvos Valstybės Konstitucija, iš esmės, mažai skyrėsi nuo savo pirmtako, 1938 m. patvirtinta naujoji Konstitucija turinio požiūriu buvo visai naujas konstitucinis aktas, kuriuo visa faktinė valdžia aiškiai buvo perduota prezidentui.

3.3. Politinis valdymas šiandieninėje Lietuvoje

Konstituciniai šiuolaikinės Lietuvos politinės sistemos pagrindai ėmė formuotis XX a. pačioje pabaigoje. Siekiant pabrėžti atkuriamos Lietuvos valstybės ir jos konstitucinės tvarkos tęstinumą, 1990 m. kovo 11 d. buvo atnaujintas 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos veikimas, sustabdant tų skyrių ir straipsnių, kurie reglamentuoja Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir Valstybės Kontrolės statusą, galiojimą. Tą pačią dieną 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimas buvo sustabdytas ir priimta laikinoji pereinamojo laikotarpio konstitucija – Lietuvos Respublikos Laikinasis Pagrindinis Įstatymas¹⁶⁰.

Pažymėtume, kad LPI nebuvo originalus konstitucinis aktas, teisiniu požiūriu įtvirtinęs „hibridinę ir eklektišką pusiau sovietinę valdžios ir valdymo institutų sistemą“¹⁶¹. LPI įtvirtintas demokratinis Lietuvos valstybės pobūdis. Lietuva deklaruota suverenia demokratine valstybe,

¹⁶⁰Valančius K. L. Lietuvos Respublikos Laikinasis Pagrindinis Įstatymas – Laikinoji pereinamojo laikotarpio konstitucija, jos pakeitimai ir papildymai // Lietuvos valstybės konstitucijos. Vilnius: Ekonomikos mokymo centras. 2001. P. 123-143.

¹⁶¹Krupavičius A, Lukošaitis A. Lietuvos politinė sąranga ir raida. Kaunas: Poligrafija ir informatika. 2004. P. 60.

išreiškiančia „Lietuvos liaudies bendrą valią bei interesus“, o Lietuvos liaudis savo suvereninę galią laisvai išreiškė LPĮ 2 straipsnyje nustatytais būdais. Lietuvos valdymo forma pasirinkta respublika (1 str.), kurioje valstybės valdžią įgyvendino trys aukščiausiosios institucijos - Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, Lietuvos Respublikos Vyriausybė ir Teismas (2 str.). Valstybės teritorinės santvarkos atžvilgiu, Lietuvos Respublika buvo vientisa – unitarinė ir nedaloma valstybė, kurios sienas buvo galima keisti tik tarptautine sutartimi, ją ratifikavus Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai 4/5 visų deputatų balsų skaičiumi.

LPĮ nustatydamas piliečių teisinę padėtį deklaravo piliečių lygiateisiškumą prieš įstatymą, atmetė bet kokios formos diskriminaciją. Į pagrindinių piliečių teisių ir laisvių sąrašą faktiškai buvo įtrauktos beveik tos pačios 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucijoje¹⁶² (Pagrindinio įstatymo) skelbtos pagrindinės Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos piliečių teisės ir laisvės. Atkreiptume dėmesį, kad ypač daug dėmesio LPĮ buvo skiriama tiesioginės demokratijos institucijoms. Įstatymo 2 straipsnis numatė piliečių įstatymų iniciatyvos teisę, piliečių balsavimą konstituciniais klausimais, demokratinį referendumą, o įstatymų projektų bei kitų svarbiausių šalies valstybinio ir visuomeninio gyvenimo klausimų pateikimas Aukščiausiosios Tarybos sprendimu liaudžiai svarstyti buvo įtvirtintas LPĮ 3 str. Buvo numatyta ir rinkimų teisė. Rinkimų tvarka ir demokratiniai jų principai - visuotiniai, lygūs, tiesioginiai rinkimai, slaptas balsavimas. Amžiaus cenzas: teisė rinkti – 18 metų, būti išrinktam į Aukščiausiąją Tarybą – 21 metų, į kitas tarybas – 18 metų. Kandidatų skaičius neribojamas. Atskiru LPĮ straipsniu (30 str.) buvo išskirta Lietuvos piliečių teisė jungtis į politines partijas, visuomenines organizacijas, kurioms garantuojamos sąlygos jų įstatuose numatytiems uždaviniams įgyvendinti. Atmetus bet kokias užuominas apie išimtinę vienos partijos padėtį, siekiant neriboti politinio pliuralizmo šalyje, teisė steigti partijas ar kitas visuomenines organizacijas buvo taip pat numatyta LPĮ 5 straipsnyje. Įgyvendinimas savo teisių ir naudojimasis savo laisvėmis buvo neatsiejamas „nuo piliečio pareigų vykdymo“ (38 str.), LPĮ 40 straipsniu buvo konkretizuota kiekvieno Lietuvos piliečio prievolė „gerbti kito žmogaus orumą ir garbę“.

Nustatydamas valstybės valdžios konstrukciją, LPĮ įtvirtino formalų valdžių atskyrimo principą – įstatymų priėmimas buvo priskirtas Aukščiausiajai Tarybai, vykdomoji valdžia koncentruota Lietuvos Respublikos Vyriausybės rankose, teisminės valdžios institucija tapo Teismas, tačiau pagal suteiktus įgaliojimus Aukščiausiajai Tarybai teko dominuojanti padėtis.

¹⁶²Valančius K. L. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija // Lietuvos valstybės konstitucijos. Vilnius: Ekonomikos mokymo centras. 2001. P. 74-100.

Nors demokratinio centralizmo principas¹⁶³ (deklaruotas 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucijoje) buvo paneigtas, tačiau jo dvasia, kaip pastebi Žilys, vis dar išliko, „ypač formuojant valstybės institucijas“¹⁶⁴. Pagal LPI 60 straipsnį Lietuvos deputatų tarybos – Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, rajonų, miestų, gyvenviečių ir apylinkių tarybos – sudarė vieningą Lietuvos atstovaujamųjų valstybinės valdžios organų sistemą. LPI skirsnio „Deputatas“ 1 straipsnyje buvo teigiama, kad deputatai organizuoja tarybų sprendimų įgyvendinimą, kontroliuoja valstybės organų, įmonių, įstaigų ir organizacijų darbą. Tokia nuostata „vis dar atitiko vieningos valdžios koncepciją“¹⁶⁵, nes atstovaujamosios institucijos deputatas ne tik priimdavo įstatymus, bet ir turėjo juos įgyvendinti.

Kaip jau užsiminėme, valstybės valdžios sąraangoje svarbiausias vaidmuo pagal LPI normas teko Aukščiausiajai Tarybai. Tai galime pastebėti LPI jai suteiktuose įgaliojimuose ir santykiuose su kitomis valdžios institucijomis. LPI 78 straipsnyje buvo išdėstytos svarbiausios prerogatyvos, kuriomis Aukščiausioji Taryba turėjo teisę disponuoti, įskaitant teisę priimti Lietuvos Respublikos Konstituciją ir daryti joje pakeitimus, tvirtinti Lietuvos Valstybės biudžetą, kontroliuoti, kaip vykdomos programos ir biudžetas, ne tik leisti Lietuvos Respublikos įstatymus, bet ir juos aiškinti, ratifikuoti ir denonsuoti Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis, steigti Lietuvos Respublikos apdovanojimus, priimti amnestijos aktus, panaikinti Ministrų Tarybos nutarimus ir potvarkius, taip pat žemesniųjų valstybės institucijų sprendimus, jei šie prieštarauja įstatymams. Reikšmingą dalį Aukščiausiajai Tarybai priskirtos kompetencijos sudarė jai pavesta teisė formuoti kitus svarbiausius valstybės organus (92 str.). LPI nustatė, kad Aukščiausioji Taryba formuojant vyriausybę, skyrė Lietuvos Respublikos Ministrų Tarybos Pirmininką, tvirtino bei keitė Ministrų Tarybos sudėtį. LPI 78 straipsnio 12 punkte buvo įtvirtintas Aukščiausiosios Tarybos skiriamų ar renkamų organų ir skiriamų pareigūnų atskaitingumas už savo veiklos rezultatus Aukščiausiajai Tarybai. Tuo tarpu, Vyriausybė, dar vadinama Ministrų Taryba, pagal LPI 95 straipsnio nuostatas, buvo atsakinga ne tik Aukščiausiajai Tarybai, bet tarp jos sesijų – ir Aukščiausios Tarybos Prezidiumui. Buvo įtvirtintas konstitucinis reikalavimas Vyriausybei turėti Aukščiausiosios Tarybos pasitikėjimą, o šiai 2/3 bendro deputatų skaičiaus balsų dauguma pareiškus Vyriausybei ar atskiram ministrui nepasitikėjimą, Vyriausybė solidariai arba atitinkamas ministras turėjo atsistatydinti. Aplinkybė,

¹⁶³ Demokratinio centralizmo principo esmė - visų valstybinės valdžios organų renkamas nuo žemiausių iki aukščiausių, jų atskaitingumas liaudžiai, aukštesniųjų organų sprendimų privalomumas žemesniesiems. Žr. Valančius K. L. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija // Lietuvos valstybės konstitucijos. Vilnius: Ekonomikos mokymo centras. 2001. P. 75.

¹⁶⁴ Žilys J. Konstituciniai politinės sistemos pagrindai // Lietuvos politinė sąranga ir raida. Kaunas: Poligrafija ir informatika. 2004. P. 61.

¹⁶⁵ Ten pat.

kad Vyriausybė buvo atskaitinga Aukščiausiajai Tarybai, leidžia daryti išvadą, kad Lietuvos Respublikos valdymo forma kryo parlamentinio valdymo link. Vyriausybei LPI 97 straipsniu pavedė priimti nutarimus, leisti potvarkius, organizuoti ir tikrinti jų vykdymą.

LPI 84 straipsnyje nustatytas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, atskaitingas Aukščiausiajai Tarybai, vadovaujamas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko, užtikrinantis Aukščiausiosios Tarybos darbo organizavimą ir vykdamas kitus šio Įstatymo numatytus įgaliojimus. Prezidiumui taip pat buvo suteiktos funkcijos, kurias demokratinėse valstybėse paprastai vykdo valstybės vadovas ar kitos konstitucinės institucijos, tame tarpe, teisė suteikti Lietuvos Respublikos pilietybę, spręsti klausimus dėl Lietuvos pilietybės netekimo, dėl prieglobsčio suteikimo (85 str. 7 d.), teisė skirti Lietuvos Respublikos apdovanojimus ir suteikti garbės vardus (85 str. 8 d.), teisė suteikti malonę teismo nuteistiesiems (85 str. 9 d.), teisė skirti ir atšaukti Lietuvos diplomatinis atstovus užsienio valstybėse ir prie tarptautinių organizacijų (85 str. 10), teisė priimti prie jo akredituotų užsienio valstybių diplomatinis atstovų įgaliojimus ir atšaukiamuosius raštus (85 str. 11 d.).

LPI tiesiogiai nebuvo nustatyta valstybės vadovo institucija. Kaip minėjome, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui buvo suteikta dalis valstybės vadovui būdingų įgaliojimų, kas leistų įvardinti šią instituciją valstybės vadovu. Tačiau manytume, kad LPI 86 straipsnis aukščiausiojo Lietuvos Respublikos pareigūnu, atstovaujančiu Lietuvos Respubliką tarptautiniuose santykiuose, įvardino Aukščiausiosios Tarybos Pirmininką. LPI Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigoms priskyrė dalį parlamentinės institucijos vadovo įgaliojimų, pavyzdžiui, vykdyti bendrąjį vadovavimą rengimui klausimų, kuriuos turi svarstyti Aukščiausioji Taryba. Tuo pačiu metu, tam pačiam asmeniui LPI suteikė valstybės vadovo institucijai priklausančius įgaliojimus, įskaitant, teisę pasirašyti Lietuvos Respublikos įstatymus ir kitus Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo priimtus aktus; pateikti Aukščiausiajai Tarybai pranešimus dėl Respublikos padėties ir dėl svarbių Lietuvos vidaus ir užsienio politikos klausimų; pateikti Aukščiausiajai Tarybai kandidatūras paskirti arba išrinkti į Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko, Lietuvos Aukščiausiojo teismo pirmininko, šio teismo skyrių pirmininkų, Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro, kitų Aukščiausiajai Tarybai atskaitingų valstybės organų vadovų pareigas; vesti derybas ir pasirašyti Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis, pateikiant jas ratifikuoti Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai. Sutiktume, kad numatyti Aukščiausios Tarybos Pirmininkui įgaliojimai - tai „klasikinės

valstybės vadovo funkcijos“¹⁶⁶, nors apibrėžiant Aukščiausiosios Tarybos Pirmininką sąvoka „valstybės vadovas“ Įstatyme tiesiogiai nebuvo pavartota.

Teismo, kaip trečiosios valstybinės valdžios institucijos, teisinė padėtis buvo įtvirtinta keturioliktajame LPI skirsnyje. LPI deklaruotas teismų ir teisėjų nepriklausomumo principas, o už valstybės valdžios ir valdymo organų, politinių partijų, visuomeninių organizacijų ar judėjimų, pareigūnų ir kitų piliečių kišimasi į teisėjų veiklą, vykdant teisingumą, buvo numatyta baudžiamoji atsakomybė įstatymų nustatyta tvarka (117 str.).

XX a. pabaigoje atkūrus Lietuvos nepriklausomybę ir pradėjus naują demokratijos kryptin orientuotą Lietuvos konstitucionalizmo raidos etapą, Lietuvos visuomenė naujo gyvenimo viltis siejo su naujos demokratinės konstitucinės tvarkos įtvirtinimu. Konstitucionalizmo idėjos, vėl sugrįžusios į „politinę apyvertą“¹⁶⁷, Lietuvos visuomenę ir jos lyderius orientavo naują konstitucinio reguliavimo modelį, kuriuo būtų įtvirtinta efektyvi asmens teisių apsauga, valdžių padalijimu grindžiama valstybės valdžios sistema, veiksminga konstitucinės tvarkos apsauga. Tuo atžvilgiu sakytume, Lietuvos Laikinis Pagrindinis Įstatymas su daugybe pasenusių normų, nors ir ne kartą taisytas, negalėjo būti Lietuvos teisinės sistemos pagrindu. Po aktyvaus konstitucinės kūrybos laikotarpio ir ne vieno konstitucijos projekto derinimo 1992 m. spalio 25 d. įvykusiame referendume Lietuvos piliečių buvo priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija¹⁶⁸.

Pagal formą 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija yra sudėtinė kodifikuota konstitucija, kurios struktūros elementai yra preambulė, pagrindinė Konstitucijos dalis (I-XIV skirsniai), baigiamieji nuostatai (150-154 straipsniai). Lietuvos Respublikos Konstitucijos 150 straipsnyje nurodyta, kad šios Konstitucijos sudedamąja dalimi yra 1991 m. vasario 11 d. Konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“, 1992 m. birželio 8 d. Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“, 1992 m. spalio 25 d. Įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“, 2004 m. liepos 13 d. Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“. Kadangi Konstitucijos 6 straipsnyje deklaruojama, kad „Konstitucija yra vientisas <..> aktas“, aukščiau išvardintus teisės aktus negalima laikyti atskirų dokumentų visuma.

¹⁶⁶Mesonis G. Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste – Monografija. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2003. P. 141.

¹⁶⁷Birmontienė T. ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda: kolektyvinė monografija. - Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras. 2007. P. 98.

¹⁶⁸Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992).

http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm#LIETUVOS_RESPUBLIKOS_KONSTITUCIJA, [žiūrėta 2010-10-03].

Analizuodami Konstitucijos preambulę, pirmiausia pastebime, kad joje išreikštos svarbiausios konstitucinės vertybės, nustatytos pamatinės Lietuvos valstybinio gyvenimo gairės. Konstitucijos įvadinėje dalyje nurodoma, kad „atgimusios Lietuvos valstybės piliečių valia priima ir skelbia šią Konstituciją“ Lietuvių Tauta, kuri suprantama kaip visų Lietuvos Respublikos piliečių bendruomenė, su Lietuvos valstybe susieta pastovaus teisinio ryšio. Ypatingai sureikšmintą prigimtine žmogaus teisė „laisvai gyventi ir kurti savo tėvų ir protėvių žemėje“. Demokratija tiesiogiai susiejama su laisve. Tad būtiniausia sąlyga demokratijai „augti ir žydėti“¹⁶⁹ esanti laisvė. Atsižvelgiant į Lietuvos valstybės istorinę praeitį ir sudėtingas valstybingumo įtvirtinimo sąlygas, nenuostabu, kad Konstitucijos preambulėje labai išaukštinama nepriklausomybės vertybė, kurią tauta „šimtmečiais atkakliai gynusi“. „Atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės“ kūrimas Lietuvoje yra konkreti konstitucinė nuostata, „grindžianti svarbiausią visos politinės sistemos formavimo kryptį“¹⁷⁰ ir kartu konstituciniai tikslai, kurių siekia lietuvių tauta, priimdama šią Konstituciją.

Konstitucijos pirmajame straipsnyje įtvirtinta Lietuvos šiuolaikinės visuomenės politinės organizacijos forma – „nepriklausoma demokratinė respublika“. Ši pamatinė konstitucinė norma lemia likusius svarbiausius Lietuvos valstybės požymius ir savybes. Lietuva buvo ilgą laiką netekusi tautos suvereniteto, todėl valdžios kilmės šaltinis tiesiogiai nurodomas jau šios Konstitucijos preambulėje. Konstitucijos 2 straipsnis pakartoja, kad „Lietuvos valstybę kuria Tauta“, kuri „aukščiausią suverenią galią vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus“ (4 str.) ir kuriai priklausančių suverenų galių „niekas negali varžyti ar riboti, <..> savintis“, o priešiškos Lietuvos valstybei veiklos, kuria „kėsiamasi į Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką“ atžvilgiu, lietuvių tautai ir kiekvienam piliečiui Konstitucijos 3 straipsniu suteikta teisė priešintis. Tautos svarba išskiriama taip pat Konstitucijos 9 straipsnyje, kuriame nurodyta, kad „svarbiausi Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu“, t. y. atsiklausiant tautos nuomonės.

Manytume, kad svarbios Konstitucijos nuostatos, nustatančios valstybės santvarkos formą. Pagal Konstitucijos 10 straipsnį Lietuva skelbiama unitarine valstybe, kurios teritorija yra „vientisa ir nedalijama į jokių valstybinių darinius“, o „Lietuvos valstybės teritorijos administracinius vienetų ir jų ribas nustato įstatymas“ (11 str.).

Teigtume, kad Konstitucijoje užfiksuotas valdžių padalijimo principas, svarbiausias demokratinės valstybinės valdžios organizacijos ir veiklos elementas. Pagal Konstitucijos 5

¹⁶⁹ Račius E. Ar demokratija yra prigimtine vertybė?. 2009.

http://www.politika.lt/index.php?cid=9316&new_id=2370914, [žiūrėta 2010-11-13].

¹⁷⁰ Zigarsas F. Politologija. I dalis. Vilnius: Lietuvos karo akademija. 1997. P. 113.

straipsnį valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, Teismas. Toks valdžios šakų išskaidymas leidžia daryti išvadą, kad Konstitucijoje skiriamos trejos valdžios – įstatymų leidžiamoji (Seimas), vykdomoji (Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė) ir teisminė (Teismas). Lietuvos politinės sistemos atveju, Seimas, sudarytas iš Tautos atstovų, kurie „renkami ketveriems metams remiantis visuotine, lygia, tiesiogine rinkimų teise ir slaptu balsavimu“ (55 str.), svarsto ir priima Konstitucijos pataisas, leidžia įstatymus, tvirtina valstybės biudžetą ir prižiūri jo vykdymą, ratifikuoja ir denonsuoja Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis, nustato valstybinius mokesčius ir kitus privalomus mokesčius bei naudojami kitomis Konstitucijos 67 straipsnyje jam nustatytomis teisėmis. Lietuvos Respublikos Vyriausybė, sudaryta iš Ministro Pirmininko ir ministrų (91 str.), yra vykdomoji šalies valdžios grandis, kuri pagal Konstitucijos 94 straipsnio nuostatas „tvarko krašto reikalus, <..> vykdo įstatymus ir Seimo nutarimus dėl įstatymų įgyvendinimo, taip pat Respublikos Prezidento dekretus <..> ir vykdo kitas pareigas, kurias Vyriausybei paveda Konstitucija ir kiti įstatymai“. Lietuvos valstybei „atstovauja ir daro visa, kas jam pavesta Konstitucijos ir įstatymų“ (77 str.) vienasmenis valstybės vadovas - Respublikos Prezidentas. Respublikos Prezidentui suteikti įgaliojimai, tarp jų teisė spręsti pagrindinius užsienio politikos klausimus (užsienio politiką jis vykdo kartu su Vyriausybe), pasirašyti tarptautines sutartis, skirti ir atšaukti Lietuvos Respublikos diplomatinis atstovus užsienio valstybėse ir prie tarptautinių organizacijų, suteikti aukščiausius karinius laipsnius, daryti Seime metinius pranešimus apie padėtį Lietuvoje, įstatymų nustatyta tvarka suteikti Lietuvos Respublikos pilietybę, teikti malonę nuteistiesiems, yra numatyti Konstitucijos 84 straipsnyje. Konstitucija numato valstybės vadovo galimybę įtakoti Seimo priimamus įstatymus, naudojantis veto teise (motyvuotai grąžinti įstatymą Seimui pakartotinai svarstyti), tačiau Seimas, pakartotinai apsvaustęs įstatymą, gali jį priimti, jei už įstatymą balsuos daugiau nei pusė visų Seimo narių (72 str.). Konstitucija taip pat įtvirtina Respublikos Prezidento galimybę paleisti Seimą, neišbuvus Konstitucijoje nustatytos kadencijos, tačiau, Konstitucijos 58 straipsnyje kartu nurodo aplinkybes, kada šalies vadovas gali tokia teise pasinaudoti. Aplinkybė, kad mūsų šalies vadovai nesinaudoja šia Konstitucijos jiems suteikta teise, kad Lietuvoje „dominuoja parlamentinė valdymo forma“¹⁷¹.

Konstitucija, įtvirtindama šalies valdžių padalijimo principą, atskirai Konstitucijos 5 straipsnyje deklaruoja valdžių savarankiškumo principą, pažymėdama, kad „valdžios galias riboja Konstitucija“. Išskirtos valdžios institucijos turi tokius įgaliojimus ir tik tokios apimties, kiek tai nustatyta Konstitucijoje. Tokiu būdu siekiama „užtikrinti valdžių funkcionavimo

¹⁷¹ Mesonis G. Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste – Monografija. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2003. P. 161.

pagrindų apsaugą“¹⁷². Šių valdžių šakų tarpusavio santykių turinys leidžia teigti, kad jos nepasižymi griežtu institucijų atribojimu. Pavyzdžiui, Konstitucijos 70 straipsnyje užfiksuota, kad „Seimo priimti įstatymai įsigalioja po to, kai juos pasirašo ir oficialiai paskelbia Lietuvos Respublikos Prezidentas“ arba pagal Konstitucijos 85 straipsnį „kad Respublikos Prezidento dekretai, nurodyti Konstitucijos 84 straipsnio 3, 15, 17 ir 21 punktuose, turėtų galią, turi būti pasirašyti Ministro Pirmininko ar atitinkamo ministro“. Manytume, kad valdžių sąveikos principas ypač akivaizdus formuojant valstybės institucijas. Tai akivaizdžiai išreikšta Konstitucijos 84 straipsnyje. Pavyzdžiui, Respublikos Prezidentas „Vyriausybės teikimu skiria ir atšaukia Lietuvos Respublikos diplomatinis atstovus užsienio valstybėse ir prie tarptautinių organizacijų“, „teikia Seimui Aukščiausiojo Teismo teisėjų kandidatūras, o paskyrus visus Aukščiausiojo Teismo teisėjus, iš jų teikia Seimui skirti Aukščiausiojo Teismo pirmininką; skiria Apeliacinio teismo teisėjus, o iš jų – Apeliacinio teismo pirmininką, jeigu jų kandidatūroms pritaria Seimas“ ir panašiai.

Lietuvos valstybės valdymo forma pagal Konstitucijoje įtvirtintas nuostatas turi daugiau parlamentinės nei prezidentinės demokratijos požymių. Esminis Lietuvos valstybės valdymo formos bruožas yra Konstitucijos 96 straipsnyje nustatyta nuostata, kad „Lietuvos Respublikos Vyriausybė solidariai atsako Seimui už bendrą Vyriausybės veiklą“. Išimtinai tik Seimas turi teisę reikšti politinį nepasitikėjimą Vyriausybe, Ministru Pirmininku ar ministru, nors pagal Konstitucijos 96 straipsnį „ministrai, vadovaudami jiems pavestoms valdymo sritims, atsakingi Seimui, Respublikos Prezidentui ir tiesiogiai pavaldūs Ministrui Pirmininkui“. Vyriausybės atsistatdinimo pagrindai numatyti Konstitucijos 101 straipsnyje. Konstitucinėje valdžių sąrangoje įtvirtinta, kad tik Seimo pasitikėjimą turinti Vyriausybė gali vykdyti savo įgaliojimus. Teisiškai Vyriausybė tokius įgaliojimus veikti gauna, kai „Seimas posėdyje dalyvaujančių Seimo narių balsų dauguma pritaria jos programai“ (92 str.). Šiuo atžvilgiu Vyriausybės programa vertintina kaip „Vyriausybės politinės-teisinės atsakomybės Seimui pagrindas“¹⁷³, nes ji solidariai atsako Seimui už savo veiklą. Mesonis pastebi, kad „teisinių santykių pobūdis, kai Vyriausybė negali veikti, neturėdama parlamento paramos, duoda tvirtą pagrindą manyti, jog egzistuojanti valdymo forma gali būti įvardyta tik kaip parlamentinė respublika“¹⁷⁴. Analizuodami Lietuvos politinę sistemą, negalima paneigti, kad įgaliojimų daryti įtaką formuojant Vyriausybę turi ir Respublikos Prezidentas. Tačiau sutinkame, kad šiame procese

¹⁷²Žilys J. Konstituciniai politinės sistemos pagrindai // Lietuvos politinė sąranga ir raida. Kaunas: Poligrafija ir informatika. 2004. P. 75.

¹⁷³Ten pat. P. 80.

¹⁷⁴Mesonis G. Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste – Monografija. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2003. P. 150.

šalies vadovo veiklos pagrindinė funkcija yra „veikti taip, kad būtų sudaryta veiksminga, t. y. turinti Seimo pasitikėjimą, Vyriausybė“¹⁷⁵.

Vertinant teismų teisinę padėtį, teismai, kurie yra nepriklausomi, vykdo teisingumą, o „nagrinėdami bylas“, klauso tik įstatymo ir sprendimus „priima Lietuvos Respublikos vardu“ (109 str.). Konstitucijos 114 straipsnyje nustatytas konstitucinis imperatyvas, griežtai draudžiantis šiame straipsnyje išvardintiems asmenims ar piliečiams kišti ar įtakoti teisėjo ar teismo veiklą, ir už tokius veiksmus numato „įstatymo numatytą atsakomybę“.

Konstitucijos interpretatoriaus pareiga 1992 m. Konstitucijoje tenka Konstituciniam Teismui, kurio Konstitucija „neįvardija <..> kaip valstybinę valdžią vykdančios institucijos“¹⁷⁶, tačiau pagal šiai institucijai Konstitucijos suteiktus įgaliojimus, leidžia suprasti, kad „Konstituciją oficialiai gali aiškinti vienintelis subjektas – Konstitucinis Teismas“¹⁷⁷. Lietuvos demokratinėje valstybėje svarbus Konstitucijos apsaugos institutas yra konstitucinė kontrolė. Būtent konstitucinės kontrolės institucijoms tenka „oficialaus Konstitucijos interpretavimo funkcija“¹⁷⁸. Konstitucijos 102 straipsnyje nustatyta, kad „Konstitucinis Teismas sprendžia, ar įstatymai ir kiti Seimo aktai neprieštarauja Konstitucijai, o Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai neprieštarauja Konstitucijai arba įstatymams“. Konstitucinio Teismo sprendimai yra galutiniai ir neskundžiami, todėl jo nutarimuose išdėstytų Konstitucijos interpretacijų jokia institucija negali pakeisti. Be minėtos funkcijos, Konstituciniam Teismui tenka ir pareiga vykdyti konstitucinę priežiūrą, kad visa valstybės valdžia funkcionuotų pagal Konstituciją. Atitinkamai, Konstitucinis Teismas teikia tokias išvadas (105 str.): ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai per Respublikos Prezidento ar Seimo narių rinkimus; ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas; ar Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys neprieštarauja Konstitucijai; ar Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai.

Svarbus Lietuvos politinio režimo „institucinės sąrangos demokratiškumą patvirtinantis reiškinys“¹⁷⁹ yra funkcionuojanti daugiapartinė sistema. Lietuvoje sukurtas demokratinis rinkimų institutas. Visi aukščiausi valstybės pareigūnai yra tiesiogiai renkami arba skiriami rinkimų būdu sudarytų valstybės institutų. Rinkimai vyksta Konstitucijoje nustatytu laiku.

¹⁷⁵Žilys J. Konstituciniai politinės sistemos pagrindai // Lietuvos politinė sąranga ir raida. Kaunas: Poligrafija ir informatika. 2004. P. 80.

¹⁷⁶Mesonis G. Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste – Monografija. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2003. P. 148.

¹⁷⁷Ten pat. P. 149.

¹⁷⁸Jarašiūnas E. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos bruožai // Lietuvos konstitucinė teisė. Antrasis leidimas. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2002. P. 182.

¹⁷⁹Laurėnas V. Normalios politikos genezės atvejis: Lietuvos politinės sociologijos studija. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. 2001. P. 208.

Valdančiosios politinės jėgos, pralaimėjusios rinkimus, pasitraukia konstituciniu būdu. Valstybė valdo konkurenciniuose rinkimuose visuomenės paramą gavę žmonės. Galima opozicinė veikla ir pati opozicija. Opozicijos buvimui principinę reikšmę turi alternatyvi žiniasklaida. Kita vertus, kaip pastebi Janeliūnas, „daugiapartinės demokratijos modelis Lietuvoje turi ir trūkumų“¹⁸⁰. Politinių jėgų išsibarstymas po kiekvienų rinkimų suponuoja būtinybę ieškoti galimų partnerių, su kuriais būtų galima derinti politines programas. Koalicijų lipdymas tampa esminiu tikslu, išsikvojančiu daug energijos. Net ir suformavus vyriausybę nuolatinis koalicijos lipdymas ir kompromisai neleidžia susitelkti ir spręsti esminių problemų. Derybų ir kovos laukuose pamirštama ilgalaikė politinė reputacija ir propaguotos vertybės. Bėda ir ta, kad egzistuoja didelis atotrūkis tarp partijų ideologinių požiūrių ir už partijas balsuojančių rinkėjų nuostatų. Kitaip tariant, rinkėjai ne visada tinkamai, pagal savo nuostatas pasirenka partijas. Savo ruožtu partijos, net ir bandydamos įtikti rinkėjams, ne visada suvokia jų lūkesčius. Toks vertybinių pozicijų prasilenkimas sukelia daug nusivylimo po rinkimų. Todėl pastaraisiais metais susikūrusios partijos ne pabrėžia savo ideologines nuostatas, o tiesiog kuria patrauklų įvaizdį arba pasikliauja lyderių charizma. Trumpalaikės sėkmės pavyzdžiai skatina net ir vadinamąsias tradicines partijas vis labiau pataikauti vidutiniam statistiniam rinkėjui, o ne laikytis tvirtos ideologinės pozicijos. Toks pataikavimas visiems naikina atstovaujamosios demokratijos prasmę. Rinkimai baigiasi nepastebima demokratijos vagyste – vis mažiau rinkėjų jaučiasi atstovaujami, vis mažiau jų patenkinti demokratijos veikimu ir vis mažiau turi motyvų balsuoti kituose rinkimuose. Manytume, kad tai iš dalies paaiškina, kodėl Lietuvoje toks didelis nepasitikėjimas aukščiausiomis valdžios institucijomis.

Politinių institutų sistema sudaro prielaidas užtikrinti pagrindines žmogaus teises ir laisves. Konstitucijoje žmogaus teisės reglamentuojamos II skirsnyje „Žmogus ir valstybė“, III skirsnyje „Visuomenė ir valstybė“ ir IV skirsnyje „Tautos ūkis ir darbas“. Jos saugomos tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygiu. Lietuva daugelį dešimtmečių nedalyvavo kuriant ir taikant tarptautines žmogaus teisių normas; atgavusi nepriklausomybę, ji turėjo integruoti daugelį tarptautinės teisės nuostatų į įvairias teisės, visų pirma konstitucinės teisės, sritis. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija buvo rengiama atsižvelgiant į pagrindinius Jungtinių Tautų Organizacijos ir Europos Tarybos dokumentus ir „atitinka tarptautinius žmogaus teisių standartus“¹⁸¹. Nacionalinėje teisėje išskirtinė reikšmė tenka konstituciniam pagrindinių teisių apsaugos įtvirtinimui. Demokratinės valstybės konstitucijoje šioms teisėms pripažįstamas

¹⁸⁰Janeliūnas T. Pavogta demokratija. 2010. <http://www.tspmi.vu.lt/lt/naujienos/destytojo-komentarai/tomas-janeliunas-pavogta-demokratija-76>, [žiūrėta 2010-11-21].

¹⁸¹Žmogaus teisių samprata. <http://www.manoteises.lt/index.php?lang=1&sid=468>, [žiūrėta 2011-03-19].

„didžiausios teisinės vertybės statusas“¹⁸². Valstybės pareiga – jas užtikrinti. 1992 m. Konstitucijos 18 straipsnis skelbia, kad „Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinių“. Prigimtinių teisių doktrina žvelgia į žmogaus teises kaip į „neatskiriamas nuo individo teises, kurių ištakos – protas, Dievo valia, žmogaus prigimtis“¹⁸³. Ši doktrina taip pat teigia, kad žmogaus teisės ir laisvės atsiranda ne valstybės valia, bet žmogus jas įgyja gimdamas, jos yra „neatskiriamos nuo asmens ir nesieja jo nei su teritorija, nei su tauta“¹⁸⁴. Joks teisės aktas negali nustatyti prigimtinių teisių. Konstitucijos II skirsnyje „Žmogus ir valstybė“ pateiktas pagrindinių pilietinių ir politinių teisių sąrašas. Manytume, pilietinėms teisėms reikėtų priskirti: teisę į gyvybę, teisę į laisvės neliečiamumą, asmens neliečiamumą, privataus gyvenimo neliečiamumą, nuosavybės neliečiamumą, žmogaus būsto neliečiamumą, saviraiškos laisvę, teisę į informaciją, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę, kilnojimosi (judėjimo) laisvę, teisę laisvai vienytis į asociacijas, teisę rinktis į taikius susirinkimus, teisę puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius. Pilietinėms teisėms taip pat priskiriamos itin svarbios procesinės teisės: nekaltumo prezumpcija; teisė į teisingą, viešą bylos nagrinėjimą nešališkame teisme; teisė neduoti parodymų prieš save ir šeimos narius; bausmė gali būti skiriama ar taikoma tik pagal įstatymą; niekas negali būti baudžiamas už tą patį nusikaltimą antrą kartą; asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento teisė į gynybą ir teisė turėti advokatą. Minėtame Konstitucijos skirsnyje deklaruojamos tokios politinės teisės, kaip teisė dalyvauti valdant savo šalį (rinkimų teisė, teisė stoti į valstybės tarnybą), peticijos teisė, teisė vienytis į politines partijas.

Socialinės, ekonominės, kultūrinės teisės yra išdėstytos Lietuvos Respublikos Konstitucijos III ir IV skirsnyje. Išskirtinas, „pototalitarinei visuomenei“¹⁸⁵ ypač svarbus Konstitucijos 44 straipsnis, draudžiantis masinės informacijos cenzūrą bei masinės informacijos priemonių monopolizavimą.

Konstitucijos I skirsnyje įtvirtinti kai kurie labai svarbūs su žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos įgyvendinimu susiję principai. Šio skirsnio 6 straipsnio 2 dalyje nurodoma, kad „Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas“. Taip pat priduriama, „kiekvienas savo teises gali ginti remdamasis Konstitucija“. Valstybė turi būti pajėgi fiziškai garantuoti Konstitucijoje skelbiamas teises. Priešingu atveju, žmogaus teisės ir laisvės, kaip aukščiausios

¹⁸²Jarašiūnas E. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir konstitucinė justicija. <http://www.scribde.com/limba/lituaniana/MOGAUS-TEISI-IR-PAGRINDINI-LAI17314132411.php>. [žiūrėta 2011-03-19].

¹⁸³Ten pat.

¹⁸⁴Žmogaus teisės ir jų įtvirtinimas LR konstitucinėje teisėje. <http://www.manoteises.lt/index.php?lang=1&sid=466> [žiūrėta 2011-03-19].

¹⁸⁵Jarašiūnas E. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos bruožai // Lietuvos konstitucinė teisė. Antrasis leidimas. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2002. P. 172.

socialinės vertybės, dėl jų prioriteto prieš valstybės interesus tebus „tik šamanizmo inkluzas modernioje visuomenėje“¹⁸⁶. Sutiktume, kad tokio principo Konstitucijoje įtvirtinimas reiškia, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija – „ne politinė deklaracija, bet teisės aktas, kuris galioja, <..> kurio reikalavimų privalo paisyti visi teisinių santykių subjektai“¹⁸⁷ ir remdamasis Konstitucija, kiekvienas asmuo gali ginti savo teises.

Demokratinėje teisinėje valstybėje neišsivaizduojamas konstitucijos nustatytų valstybės valdžios galių nepaisymas, vien deklaratyvus pagrindinių teisių pobūdis. Todėl Konstitucijoje nustatyta Konstitucijoje įtvirtintų teisių teisminė gynyba. Žmogaus teisių apsaugos principas yra suformuluotas Konstitucijos 30 straipsnyje, kuriame yra nurodoma, kad „asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės yra pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą“.

Nagrinėjant konstitucines žmogaus teises, svarbu nepamiršti, kad jos detalizuojamos atskiruose įstatymuose, kurie ne visi priskirtini konstitucinės teisės reguliavimo sričiai. Tačiau ir tie teisės šaltiniai, kurie reguliuoja kitas teisės šakas, pavyzdžiui, Civilinis, Baudžiamasis, procesiniai kodeksai ir kt., turi būti suderinti su konstitucine teise, kadangi konstitucinėms nuostatoms pagal jų teisinę galią teisės šaltinių sistemoje yra skiriamas pagrindinis vaidmuo, o kitų teisės šakų normos yra „subordinuotos Konstitucijos reikalavimams“¹⁸⁸. Atitinkami, Konstitucijos 7 straipsnyje suformuluotas vienas svarbiausių Konstitucijos viršenybės principų, kad „negalioja joks įstatymas ar kitas aktas priešingas Konstitucijai“.

1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimas yra ilgo darbo pradžia, įvedant Lietuvoje demokratinio konstitucinio valdymo sistemą.

Konstitucinė nuostata dėl prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių pobūdžio yra ir viena svarbiausių Lietuvos Respublikos demokratinės konstitucinės santvarkos pagrindų. Žmogaus teisių pripažinimas ir jų konstitucinis garantavimas yra vienas svarbiausių teisinės valstybės bruožų, o siekis Lietuvai tapti teisine valstybe vienas iš pamatinių Konstitucijos preambulėje suformuluotų Lietuvos valstybės tikslų.

Kiti Konstitucijos bruožai, kaip konstitucinių politinės sistemos pagrindų įtvirtinimas, konstitucinis valstybės valdžių padalijimo principo įtvirtinimas ir jų galių ribojimas, valdžios institucijų konstitucinės sąveikos tobulinimas, politinės sistemos konstitucinių pagrindų stabilumo įtvirtinimas nustačius griežtą Konstitucijos keitimo tvarką, politinės sistemos

¹⁸⁶Jovaišas K. Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras (I dalis). Vilnius: Teisės institutas, K. Jovaišo PĮ. 2000.

¹⁸⁷Jarašiūnas E. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos bruožai // Lietuvos konstitucinė teisė. Antrasis leidimas. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2002. P. 178.

¹⁸⁸Žmogaus teisės ir jų įtvirtinimas LR konstitucinėje teisėje. <http://www.manoteises.lt/index.php?lang=1&sid=466> ,[žiūrėta 2011-03-19].

konstitucinių pagrindų garantijos (įstatymų konstitucingumo kontrolė), leidžia šiuo metu Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintą politinę sistemą vadinti demokratine.

Apibendrinami šių dienų politinio valdymo pagrindinius aspektus matome, kad, iš esmės, tai yra tarpukario nepriklausomos Lietuvos demokratinės idėjos tęsia. Demokratijos pagrindai, įtvirtinti pirmuosiuose šalies pagrindiniuose įstatymuose, įgavo naujas modernias formas šių dienų Lietuvos Konstitucijoje. Žinoma, atkūrus nepriklausomybę, Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme jau buvo įtvirtintas demokratinis Lietuvos valstybės pobūdis, kuriame Lietuva suvokiama, kaip suvereni demokratinė respublika, tačiau šis teisės aktas dar nebuvo originalus konstitucinis aktas. Tik 1992 m. Priėmus dabar galiojančią Lietuvos Respublikos Konstituciją, buvo žengtas savarankiškas žingsnis įgyvendinant šalies konstitucinį demokratinį valdymą.

4. POLITINIAI REŽIMAI UŽSIENIO ŠALYSE

4.1. JAV politinis režimas

JAV susikūrė iš Europos šalių emigrantų, daugiausia anglų, įsteigtų Šiaurės Amerikoje kolonijų, kurių XVIII a. antroje pusėje iš viso buvo 13. 1775 m. kolonijos sukilo prieš Anglijos karalių, o nuo 1776 m. paskelbė nepriklausomybę ir sukūrė JAV konfederaciją. 1787 m. JAV buvo priimta Konstitucija¹⁸⁹ ir savo pareigas pradėjo eiti pirmasis šalies prezidentas Džordžas Vašingtonas (George Washington). Šis įvykis teisėtai laikomas „amerikietiškojo valstybingumo pradžia“¹⁹⁰. JAV Konstitucija, galiojanti iki dabar, viena iš vadinamojo pirmojo konstitucijų raidos etapo konstitucijų, kuri „praskynė kelią prigimtinių teisių, valdžių padalijimo įtvirtinimui aukščiausios galios teisės akte“¹⁹¹ ir tapo „pavyzdžiu konstitucinės demokratijos siekiančioms šalims“¹⁹². Amerikos 1787 m. Konstitucija, įtvirtinusi federalinę valstybės sandarą, paskatino pasaulyje paplisti ypatingą konstitucinį modelį, kurio „praktinė reikšmė nesumažėjo ir po Antrojo pasaulinio karo“¹⁹³. Stiprus prezidentinis valdymas šiandien yra „pagrindinė parlamentarizmo alternatyva“¹⁹⁴. Svarbu pažinti JAV valstybinę santvarką, kadangi ši šalis šiuo metu yra viena stipriausių ir galingiausių pasaulio valstybių visame pasaulyje. Vienareikšmiškai sutariama, kad JAV valdymo forma iki šių dienų išliko pačiu ryškiausiu demokratinio prezidentinio valdymo pavyzdžiu.

Pagrindinis ir pasikartojantis JAV Konstitucijos bruožas yra joje įtvirtintas griežtas valdžių padalijimo, įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios funkcijų atskyrimo principas, kuris tarnauja šių valstybės valdžios šakų organizacinei nepriklausomybei užtikrinti, bei „kiekvienos iš šių valdžių funkcijų perdavimas skirtingoms institucijoms“¹⁹⁵. Balansas tarp valdžios rūšių pasireiškia ne tik formalizuotu klasikinio valdžių atskyrimo principo įtvirtinimu, bet ir esminių teisių ir pareigų nustatymu įvairioms valstybinės valdžios institucijoms, jų tarpusavio kontrolės galimybių įtvirtinimu. Tai galime pastebėti ir svarbiausių JAV valdžios ir valdymo institucijų formavimo procese.

Įstatymų leidžiamoji valdžia pagal Konstitucijos 1 straipsnio 1 skyrių priklauso dvejų rūšių Kongresui, „kurį sudaro Senatas ir Atstovų Rūmai“. Atstovų rūmai kurių narius „renka

¹⁸⁹Jarašiūnas E., Mesonis G. Užsienio šalių konstitucijos: mokomasis leidinys: antrasis leidimas. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2004. 268-288.

¹⁹⁰Matakas J. Šiuolaikinė valstybė. Kaunas: Technologija. 1999. P. 341.

¹⁹¹Jarašiūnas E. Apie pirmąsias konstitucijas ir jų reikšmę // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: Mykolas Romeris universitetas, 2010, Nr. 2(120), p.23-52. – ISSN 1392-6195.

¹⁹²Ten pat.

¹⁹³Lane J. E. Konstitucija ir politikos teorija. Kaunas: Naujasis Lankas. 2003. P. 84.

¹⁹⁴Ten pat.

¹⁹⁵Heringa A. W., Kiiver P. Constitutions compared. Oxford: Intersentia Antwerpen. 2007. P. 16.

atskirų valstijų gyventojai kas dvejus metus“ (1 str. 2 sk.) - visų JAV piliečių atstovybė. Tuo tarpu, Senatas, kuris susideda iš 100 senatorių, kurių po du iš kiekvienos valstijos nepriklausomai nuo gyventojų skaičiaus „renka šių valstijų įstatymų leidžiamieji susirinkimai šešeriems metams“, trečdalį perrenkant kas dvejus metus, laikomas federacijos narių – valstijų atstovybe (1 str. 3 sk.). Atstovų rūmai ir Senatas, politiniu atžvilgiu, susideda iš dviejų pagrindinių partijų – respublikonų ir demokratų – atstovų. JAV Kongresui, kurio prerogatyvos išvardytos Konstitucijos 1 straipsnio 8 skyriuje, priklauso įstatymų leidimas visais federacijos kompetencijai priklausančiais klausimais, įskaitant teisę priimti įstatymus klausimu, nors tai gali būti vykdomosios valdžios kompetencijoje. Abeji rūmai įstatymų leidybos srityje yra lygiateisiai, tačiau, teigtume, kad Senato konstitucinis vaidmuo kiek reikšmingesnis. „Senatui pasiūlius ir pritarus“ prezidentas turi teisę sudaryti sutartis su užsienio valstybės (2 str. 2 sk.), tik „Senatui priklauso išimtinė teisė svarstyti visas apkaltos bylas“, iškeltas federalinių įstaigų pareigūnams (1 str. 3 sk.). Konstitucija taip pat numato teisinę aplinkybę, kad „nė vienas pareigūnas negali būti nuteistas, jeigu nuteisimui pritaria mažiau nei du trečdaliai posėdyje dalyvaujančių Senato narių“ (1 str. 3 sk.).

Svarbiausia vieta tarp visų minėtų valdžių tenka vykdomajai valdžiai, kuri pagal Konstitucijos 2 straipsnio 1 skyrių „priklauso Jungtinių Amerikos Valstijų Prezidentui“. JAV prezidentą kartu su viceprezidentu (ne daugiau kaip dviem kadencijoms paeiliui) renka piliečiai netiesioginiais rinkimais pagal paprastosios daugumos atstovavimo sistemą, išrinkdami kiekvienoje valstijoje „tiek prezidento rinkikų, kiek ši valstija turi Kongrese senatorių ir atstovų“ (2 str. 1 sk.). Išrinktieji prezidento rinkikai susirenka Vašingtone ir balsuodami atskiromis valstijomis renka prezidentą bei viceprezidentą. Atkreiptume dėmesį, kad nors JAV prezidentas renkamas netiesioginiu būdu (balsuojama ne už kandidatą, o rinkikus), tačiau pagal nusistovėjusią tradiciją rinkikai niekada nepažeidžia partinės disciplinos ir visada susirinkę Vašingtone balsuoja už savo partijos kandidatą. Tai leidžia daryti išvadą, kad JAV prezidento rinkimai faktiškai yra „tapatūs tiesioginiams rinkimams“¹⁹⁶.

Pagal JAV Konstituciją prezidentas yra aukščiausias pareigūnas valstybėje, kuris užima du postus: valstybės vadovo ir Kabineto (Vyriausybės) vadovo. Kaip valstybės vadovas jis reprezentuoja valstybę, yra „vyriausiasis Jungtinių Valstijų kariuomenės ir jūrų laivyno, taip pat valstijų milicijos, kai ji šaukiama Jungtinių Valstijų tikrajai tarnybai atlikti, vadas“ (2 str. 2 sk.). Kaip kabineto vadovas jis vadovauja administracijai (taip JAV yra „vadinamas kabinetu ir jam pavaldžios žinybos“¹⁹⁷), skiria ministrus, kurie nėra politiškai atsakingi Kongresui, o jam

¹⁹⁶Heringa A. W., Kiiver P. *Constitutions compared*. Oxford: Intersentia Antwerpen. 2007. P. 137.

¹⁹⁷Vitkus G. *Politologijos įvadas*. Vilnius: Leidybos centras. 1992. P. 136.

pačiam. Kongresas kabineto nesudaro, nekontroliuoja jo veiklos ir šios veiklos nevertina. Tuo tarpu, administracijos nariai negali būti kongresmenais ir senatoriais, todėl jie Kongreso posėdžiuose nedalyvauja. Valstybę JAV prezidentas valdo su administracijos, susidedančios iš centrinių žinybų, vadinamų departamentais, pagalba (svarbiausias iš jų yra vadinamas Valstybės departamentu). Manytume, kad Kongreso narių komitetai vaidina svarbų vaidmenį JAV politiniame procese, derindami įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių veiklą. Būtent komitetų (o šių yra tikrai nemažai) pagalba palaikomas tiesioginis ryšys tarp Kongreso ir administracijos, šių abiejų valdžios atšakų veikla suderinama ir nukreipiama viena kryptimi.

JAV Konstitucijos III straipsnyje minima, kad teisminę valdžią JAV vykdo „Aukščiausiasis Teismas ir tie žemesnieji teismai, kuriuos įsteigia ir paskiria Kongresas“. Žemesnieji federaliniai teismai apima „apygardų, apeliacinius ir specializuotus teismus“¹⁹⁸. JAV Aukščiausiojo Teismo bei žemesniųjų teismų teisėjai, kuriuos, Senatui pasiūlius ir pritarus, skiria Prezidentas (2 str. 2 sk.), eina „savo pareigas iki gyvos galvos“, jeigu „jų elgesys nepriekaištingas“ (3 str. 1 sk.), todėl jie nėra „užangažuoti įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios“¹⁹⁹. Iš pareigų teisėjai gali būti pašalinti, kai apkaltos procedūra jie yra pripažįstami kaltais. Amerikoje susiformavo dviejų lygių teismų sistema. Kiekvienoje iš 50 valstijų yra tos valstijos teismų hierarchija, tuo tarpu šalia kiekvienos valstijos teismų sistemos, veikia paralelinė federalinių teismų hierarchija, kurie sprendžia bylas, numatytas Konstitucijos 3 straipsnio 2 skyriuje. Federaliniai įstatymai dažnai skiriasi nuo valstijų įstatymų. Daugelis nusikaltimų, kuriais padaroma žala asmenims, priklauso valstijų jurisdikcijai ir iškeltos bylos „privalo būti nagrinėjamos toje valstijoje, kur buvo padaryti šie nusikaltimai“, tačiau jei nusikaltimai padaryti ne kurios nors valstijos teritorijoje, „bylos nagrinėjamos toje vietoje ar vietose, kurios bus nustatytos Kongreso priimtame įstatyme“ (3 str. 2 sk.).

JAV Konstitucijoje nenumatytas Konstitucinis Teismas. Tačiau Aukščiausiojo Teismo kompetencijai būdinga tai, kad jis vykdo įstatymų ir kitų teisės aktų konstitucingumo kontrolę, turi teisę „skelbti tiek Kongreso, tiek vykdomosios valdžios priimtus teisės aktus prieštaraujančiais Konstitucijai“²⁰⁰. Aukščiausiojo Teismo nutartis dėl teisės aktų prieštaravimo Konstitucijai yra galutinė. Tuo atveju, jei Aukščiausiasis Teismas priima nutartį dėl teisės akto prieštaravimo Konstitucijai, šis tampa negaliojantis, o visi kiti teismai, tiek atskirų valstijų, tiek federaliniai, savo veikloje „privalo vadovautis tokia nutartimi“²⁰¹ ir „ja remiantis, sprendami

¹⁹⁸Heringa A. W., Kiiver P. Constitutions compared. Oxford: Intersentia Antwerpen. 2007. P. 101.

¹⁹⁹Matakas J. Šiuolaikinė valstybė. Kaunas: Technologija. 1999. P. 345.

²⁰⁰Heringa A. W., Kiiver P. Constitutions compared. Oxford: Intersentia Antwerpen. 2007. P. 16.

²⁰¹Ten pat. P. 102.

bylas, netaikyti tokių teisės aktų²⁰². Manytume, kad šiuo klausimu svarbus Konstitucijos VI straipsnyje įtvirtintas demokratinis Konstitucijos pirmumo prieš kitus teisės aktus principas, nurodantis, kad „Konstitucija <...> yra aukščiausioji šalies teisė; visų valstijų teisėjai privalo ją taikyti, nors jai ir prieštarautų kurios nors valstijų konstitucijų ir įstatymų nuostatos“.

Kaip matome, JAV Konstitucija išskiria tris svarbiausias valstybinės valdžios rūšis, tiksliai suformulavusi joms atitinkamus įgaliojimus. Tačiau valdžios galių atskyrimas dar nereiškia, kad trys valdžios šakos Konstitucijos suteiktas galias įgyvendina visiškai viena nuo kitos izoliuotos. Valdžios šakų atskyrimas papildytas „stabdžių ir atsvarų“ (checks and balances) sistema, pagal kurią Prezidentui, Kongresui ir Aukščiausiam Teismui suteikti įgaliojimai, leidžiantys daryti įtaką vienas kitam, ir kuria „laiduojama valdžių pusiausvyros praktika“²⁰³. Manytume, kad šia sistema užtikrinama, kad nė viena valdžios šaka nesukauptų savo rankose pernelyg daug galių ir taip neišbalansuotų valdžios šakų pusiausvyros. Atitinkamai, JAV Konstitucijos „stabdžių ir atsvarų“ modelyje esama tokių mechanizmų, kaip, Prezidento ir Kongreso santykiuose prezidento atidedamasis veto įstatymų leidyboje (1 str. 7 sk.), kurį Kongresas gali įveikti tik pakartotiniu balsavimu, surinkus 2/3 Kongreso narių balsų. Kitas pavyzdys iliustruoja, kad, nors prezidentas yra vykdomosios valdžios vadovas ir nėra atskaitingas Kongresui, tačiau Kongresas prezidentą gali apkaltinti padarius valstybinį nusikaltimą bei pašalinti iš užimamų pareigų, tuo atveju, jei šis „apkaltos procedūra yra pripažįstamas kaltu dėl valstybės išdavimo, kyšininkavimo ar kito sunkaus arba nesunkaus nusikaltimo padarymo“ (2 str. 4 sk.). „Stabdžių ir atsvarų“ mechanizmas pasireiškia ir tuomet, kai yra reikalingas Senato pritarimas Prezidentui skiriant Aukščiausiojo Teismo teisėjus ir kai kuriuos kitus svarbiausius pareigūnus, taip pat ratifikuojant sutartis su užsienio valstybėmis. Kongresas kaip poveikio priemonę vykdomajai valdžiai kontroliuoti gali naudotis Konstitucijos suteiktomis teisėmis finansų srityje. Pabrėžtume, kad Aukščiausiasis Teismas yra nepaprastai svarbi ir galinga valdžios institucija, reikšminga „stabdžių ir atsvarų“ mechanizmo dalis, padedanti užkirsti kelią tiek vykdomosios valdžios piktnaudžiavimams, tiek Kongreso priimtų įstatymų, kurie prieštarauja konstitucijai, įsigaliojimui.

Galime daryti išvadą, kad JAV Konstitucijoje įtvirtintas būtent „stabdžių ir atsvarų“ mechanizmas, kuris nerandamas parlamentarizme, yra „stiprus demokratijos ir teisėtumo apsaugos įrankis“²⁰⁴. Manytume, kad santykinai savarankiškų aukščiausiosios valdžios organų egzistavimas užtikrina JAV valstybinės santvarkos demokratinius pradus kaip tik „stabdžių ir

²⁰²Heringa A. W., Kiiver P. Constitutions compared. Oxford: Intersentia Antwerpen. 2007. P. 102.

²⁰³Jarašiūnas E. Apie pirmąsias konstitucijas ir jų reikšmę // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, Nr. 2(120), p. 23-52. – ISSN 1392-6195.

²⁰⁴Žigarsas F. Politologija. I dalis. Vilnius: Lietuvos karo akademija. 1997. P. 79.

atsvarų“ mechanizmo dėka. Ir nors toks valstybinės sistemos subalansavimas apsunkina valdžios institucijų lankstumą, tačiau trukdo vienai kurios nors valdžios grandžiai uzurpuoti visą valdžią. Tokiu konstituciniu reguliavimu nustatant valdžios institucijų įgaliojimų ribas, piliečiai apsaugomi nuo valstybės kišimosi į jų asmeninį gyvenimą.

Kaip minėjome, pirmasis svarbiausias JAV Konstitucijos uždavinys yra nustatyti demokratinius valdžių padalijimo tarp valstybės organų principus, tačiau, antrasis, ne mažiau svarbus, Konstitucijos uždavinys – nubrėžti valdžios panaudojimo individualių piliečių atžvilgiu bendras ribas. Priėmus JAV Konstituciją, iš pradžių konstitucinio reguliavimo objektas buvo iš esmės tik valstybinės valdžios organizavimo klausimai. 1787 m. rugsėjo 17 d. Konstitucijoje nebuvo specialaus skyriaus, reglamentuojančio asmens teisinį statusą. Asmens ir valstybės santykių srityje Konstitucijoje tebuvo įtvirtinta keletas konstitucinių draudimų kėsintis į žmogaus ir visuomenės saugumą, pavyzdžiui, neteisminės represijos, prisiekusiųjų teismo būtinybė, t. t. Tačiau 1791 m. gruodžio 15 d. JAV Konstitucija buvo papildyta Teisiu biliu (dešimt pirmųjų JAV Konstitucijos pataisų), apibrėžiančiu būtiniausių asmens teisių katalogą. Bilyje numatytos pagrindinės žmogaus laisvių ir teisių garantijos, t. y. religijos, žodžio, sąžinės, taikių susirinkimų laisvė (I Konstitucijos pataisa), asmens teisė turėti ir nešioti šaunamąjį ginklą (II pataisa), draudimas be savininko sutikimo apgyvendinti kareivius kieno nors namuose (III pataisa), teisė į asmens, būsto, dokumentų ir turto neliečiamybę, apsaugą nuo nepagrįstų kratų ir areštų (IV pataisa), procesinės garantijos (prisiekusiųjų teismo galimybė, draudimas liudyti prieš save, riboti asmens laisvę, turtą, atimti gyvybę be teisėto teismo proceso) (V pataisa), kaltinamojo teisė į greitą ir viešą nešališką prisiekusiųjų teismą, teisė susipažinti su kaltinimo esme ir priežastimis, teisė reikalauti iškviesti savo liudytojus ir gynybai naudotis advokato pagalba (VI pataisa), teisė į civilinės bylos nagrinėjimą prisiekusiųjų teisme (VII pataisa), draudimas reikalauti pernelyg didelių užstatų, skirti per dideles baudas ar žiaurias ir neįprastas bausmes (VIII pataisa), nustatė, kad nenurodytos Konstitucijoje teisės nepaneigia kitų teisių ir laisvių (IX pataisa), apibrėžė federacijos ir valstijų įgaliojimus, nurodant, kad federacijai neperduotos teisės lieka valstijoms ir jų žmonėms (X pataisa).

Be aukščiau minėtų Konstitucijos pataisų, manytume, labai svarbi Konstitucijos XIII pataisa, nurodžiusi, kad „nei Jungtinėse Valstijose, nei kurioje kitoje vietoje, priklausančioje jų jurisdikcijai, negali būti nei vergijos, nei priverčiamojo pobūdžio tarnystės“, išskyrus šioje pataisoje numatytus atvejus. Tačiau, iš tikrųjų JAV vergija oficialiai panaikinta buvo 1863 m. Taip pat, reikšminga ir Konstitucijos XIV pataisa, kuri numatė, kad „jokia valstija negali priimti ar taikyti įstatymų, varžančių Jungtinių Valstijų piliečių privilegijas ir lengvatas, taip pat jokia valstija negali niekam atimti gyvybės, laisvės ar nuosavybės be tinkamos teisminės procedūros

ar atsisakyti kokiam nors asmeniui suteikti vienodą įstatymo apsaugą pagal savo jurisdikciją“. JAV Konstitucijos XV pataisos 1 skyriuje įtvirtinta Jungtinių Valstijų piliečių rinkimų teisė, kuria naudojimasis negali būti diskriminuojamas nei Jungtinių Valstijų, nei vienos iš valstijų „dėl rasės, odos spalvos ar buvusio laisvės apribojimo“.

Teigtume, kad JAV žmogaus teisėse akcentuojamas asmens prioriteto santykių su valstybe pagrindas. Žmogaus teisių apsaugos atžvilgiu, žmogaus teisių gynyba be išlygų patikėta teismams. O konstitucinė žmogaus teisių gynimo praktika, susiklosčiusi Amerikoje, atspindi „klasikinės demokratijos, kaip žmonių valdžios sampratos, traktuotę“²⁰⁵.

Manytume, kad demokratinių konstitucijų pagrindas – tautos suverenitetas. JAV Konstitucija buvo pirmoji pasaulyje nustatyta ir priimta tautos vardu, kur tauta suprantama kaip subjektas, „įgyvendinantis steigiamąją valdžią“²⁰⁶. Šis principas yra įtvirtintas Konstitucijos preambulėje.

Apibendrinami tai, kas pasakyta, galime teigti, kad fundamentalių konstitucionalizmo idėjų įtvirtinimas JAV Konstitucijoje ir principinis jų taikymas šalies valdyme ilgainiui, JAV sukūrė savitą, centralizuotą ir griežtai reglamentuotą valstybinio valdymo sistemą, kurios esminiu savitumu laikytinas universalumas įtvirtinant konstitucinę demokratiją, atstovaujamąjį demokratinio pobūdžio valdymą, santykių tarp federacijos ir valstijų sureguliuojimas ir valdžių padalijimo modelio įgyvendinimas. Tačiau pažymėtina, kad šie valstybinio valdymo savitumai neizoliuoja atskirų jo segmentų vienas nuo kito, bet yra saistomi tam tikros saugiklių sistemos, paskirstančios sudedamųjų jos elementų galias taip, kad neišbalansuotų valdžios šakų pusiausvyros. JAV Konstitucija yra tapo orientyru, į kurį „atsižvelgiant buvo formuojamos kitų valstybių konstitucinės sistemos“²⁰⁷, o joje įtvirtintas reguliavimas – „konstitucinės santvarkos įtvirtinimo chrestomatiniu, taigi visuotinai pripažintu, etalonu“²⁰⁸.

4.2. Baltarusijos politinis režimas

Baltarusijos prezidentinė respublika – tai kaimyninė Lietuvos valstybė, praktiškai tuo pat metu kaip ir Lietuva atgavusi nepriklausomybę. Tačiau nuo mūsų šalies Baltarusija, „vertinama kaip pasaulio tautų avangardas“²⁰⁹, skiriasi ne triskart didesniu gyventojų skaičiumi ar kelis kartus didesniu šalies plotu, bet joje egzistuojančiu autoritariniu režimu bei žodžio laisvės ir visuomenės

²⁰⁵ Matakas J. Šiuolaikinė valstybė. Kaunas: Technologija. 1999. P. 342.

²⁰⁶ Jarašiūnas E. Apie pirmąsias konstitucijas ir jų reikšmę // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, Nr. 2(120), p. 23-52. – ISSN 1392-6195.

²⁰⁷ Jarašiūnas E. Apie pirmąsias konstitucijas ir jų reikšmę // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, Nr. 2(120), p. 23-52. – ISSN 1392-6195.

²⁰⁸ Ten pat.

²⁰⁹ Jurkonis V. Nesaties kodas: Baltarusijos tapatybės paieškos. Politologija. Vilnius: VU TSPMI. 2008. Nr. 4 (52), p. 104-110. - ISSN 1392-1681.

galimybių patiems dalyvauti tvarkant šalies reikalus ribojimu, demokratijos apraiškų stoka. Užsienio mokslinėje teisės literatūroje Baltarusijos politinis režimas yra apibūdinamas įvairiai, pavyzdžiui, kaip „politinis fenomenas, grįstas sovietinėmis tradicijomis, pagrindais, demokratinėms valstybėms būdingomis institucijomis ir tradicine baltarusiška politine kultūra bei suvokimu“²¹⁰, arba, kaip „kairiosios konservatoriškos-populistinės orientacijos asmeninis valdymas, sukurtas paties Lukašenkos ir atspindintis jo maniakinį valdžios troškimą“²¹¹. Teigtume, kad Baltarusijos politinėje sistemoje autoritarizmo ir demokratijos principai konkuruoja bei riboja vieni kitus.

Vertindami Baltarusijos Respublikos politinę sistemą, manytume, kad valstybės institucinėje sąrangoje atsispindi valstybės politinio režimo prigimtis. Autoritarinio šalies valdymo pagrindas vienareikšmiškai įtvirtintas prezidento institucijoje. Prezidento institucija Baltarusijoje įkurta remiantis 1994 metų kovo mėnesį priimta šalies Konstitucija²¹² ir nuo to laiko šalies vadovas, daugelio diplomatų ir politologų tituluojamas „paskutiniu Europos diktatoriumi“²¹³, yra Aleksandras Lukašenka, gimtojoje šalyje vadinamas „tėtušiu“²¹⁴. 1996 metų lapkritį referendumu buvo priimtos Konstitucijos pataisos, kurios išplėtė prezidento galias. Teisiškai toks veiksmas nebuvo įmanomas, kadangi galiojusioje 1994 m. Konstitucijoje buvo nurodyta, kad „jos negalima keisti penkerius metus“²¹⁵. 2004 metų spalio mėnesį referendumu buvo priimti nauji konstituciniai pakeitimai ir panaikintas apribojimas prezidentui kelti savo kandidatūrą į prezidento postą daugiau negu du kartus iš eilės. 2006-ųjų kovą vykusiuose rinkimuose Aleksandras Lukašenka buvo išrinktas trečiajai kadencijai. Dauguma tarptautinių organizacijų ir demokratiškų šalių atvirai įvardijo režimą kaip autoritarinį, o rinkimus pavadino „demokratijos imitacija“²¹⁶. Prezidento rinkimai 2010 metais²¹⁷ buvo gerokai dinamiškesni nei 2006-aisiais, vis dėlto, autoritarinis

²¹⁰Usov P. The neo-authoritarian regime in Republic of Belarus. 2008. http://www.lfpr.lt/uploads/File/2008-21/Usov_ENG.pdf, [žiūrėta 2011 04 11].

²¹¹Ten pat.

²¹²Constitution of the Republic of Belarus.

<http://www.law.by/work/EnglPortal.nsf/6e1a652fbefce34ac2256d910056d559/d93bc51590cf7f49c2256dc0004601db?OpenDocument>, [žiūrėta 2011-03-01].

²¹³Važgauskaitė J. Baltarusija be iliuzijų: nėra jokių svertų paveikti A. Lukašenką. 2011. <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-01-27-baltarusija-be-iliuziju-nera-jokiu-svertu-paveikti-a-lukasenka/56875>, [žiūrėta 2011-02-15].

²¹⁴Dambrauskaitė Ž. ir kt. Baltarusijos iššūkis naujai ES politikai: Ignoruoti reiškia legitimuoti. Analitinė apžvalga. 2010. Nr. 2 (1). http://www.eesc.lt/public_files/file_1292591861.pdf, [žiūrėta 2011-03-05].

²¹⁵Varanavičius D. Baltarusija – nesėkmingos demokratizacijos grimasa. 2007. <http://www.geopolitika.lt/?artc=926>, [žiūrėta 2010-10-11].

²¹⁶Jurkynas M. Tarp Rytų ir Vakarų.

http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:I4hTWHW0sOMJ:www.norcous.lt/download.php/fileid/354+Investicijos+Baltarusijoje:kada&hl=lt&gl=lt&pid=bl&srcid=ADGEESjXlcLibtIgeA64k_8M5DKyTVw1Ed2HPfACiC627fQ1rg28a4I0cQAsi_2RcP4jG2Ds_8EMleXojwzuCiR0c0YxsrEXURCyiq6cQt2TNuhCo8OoJZ3rPgQwxa5jBixOO3KtmDru&sig=AHIEtbQuqNkt_EQgf4ovw6d-8PYnMiDWRw, [žiūrėta 2011-03-05].

²¹⁷Iš viso 16 kandidatų išreiškė norą dalyvauti 2010 metų prezidento rinkimuose. Vienuolika iš jų (tarp jų ir A. Lukašenka) iki spalio 29 dienos rinkimų komisijai pateikė reikalingą kiekį rinkėjų balsų. Nors pati opozicija

režimas Baltarusijoje, „padaręs keletą nuolaidų savo oponentams bei truputėlį atleidęs vadeles“²¹⁸, dėl to netapo demokratinis. Atsakymas į klausimą, kas 2010 metais taps Baltarusijos prezidentu, deja nesiskyrė nuo to, „kuris buvo visą nepriklausomos Baltarusijos istoriją“²¹⁹.

Analizuodami Baltarusijos politinį režimą konstituciniu lygmeniu, pirmiausia, atkreipiame dėmesį į tai, kad Konstitucijos pirmasis skirsnis, apibrėžiantis Baltarusijos konstitucinės sistemos pagrindus, yra itin ryškaus demokratinio pobūdžio. Pirmajame Konstitucijos straipsnyje Baltarusijos Respublika skelbiama „unitarine, demokratine, socialine valstybe“, kurios valdymas yra grindžiamas „teisinei valstybei“ būdingais principais. Beje, siekis „tapti teisine valstybe“ kaip vienas iš konstitucinių siekių yra įvardijamas šiandien galiojančios Baltarusijos Konstitucijos preambulėje. Deja, kitas 1994 m. priimtos Konstitucijos preambulėje dominavęs pozityvus siekis „pakloti tvirtus demokratinės valstybės pamatus“, priėmus šio konstitucinio akto pataisas, pakeistas siekiu „išsaugoti tvirtus žmonių valdžios pamatus“ ir „demokratinės valstybės“ sąvoka daugiau nėra minima. Konstitucijoje deklaruojamas vienas reikšmingiausių demokratinio valdymo valstybėms būdingų principų - tautos suverenitetas, kuris, kaip minėjome ankstesniame skyriuje, daugiau nei prieš du šimtus metų buvo įtvirtintas JAV Konstitucijoje. „Vieninteliu Baltarusijos Respublikos valstybinės valdžios šaltiniu“ yra pripažįstama tauta, kuri savo valią išreiškia „tiesiogiai, per atstovaujamasias ir kitas įstaigas tokiais būdais ir tokiose ribose, kurias nustato ši Konstitucija“ (3 str.). Mūsų nuomone, rinkimai (kaip ir referendumai, kurie numatyti ir Baltarusijos Konstitucijoje) yra piliečių valios išraiškos forma ir būtinas demokratijos formavimosi elementas. Manytume, kad Baltarusijos Konstitucijoje yra nustatytos demokratinio rinkimų principams neprieštaraujančios rinkimų ir rinkimų teisės normos, reglamentuojančios visą rinkimų procedūrą. Rinkimai, kuriuose dalyvauja visi 18 metų sulaukę, turintys teisę balsuoti Baltarusijos piliečiai (išskyrus Konstitucijoje nustatytus asmenis), turi būti visuotiniai, laisvi, nešališki, vieši, lygūs, tiesioginiai, vykdomi slaptu balsavimu. Konstitucijos ketvirtajame straipsnyje pateikiama pliuralistinės demokratijos sampratos formuluotė, kurios įgyvendinimas Baltarusijos Respublikoje „remiasi

pripažįsta, kad realias galimybes surinkti reikalingą kiekį parašų turėjo tik Vladimiras Nekliaevas, Andrejus Sanikovas, Jaroslavas Romančiukas. Tačiau užregistruoti visus, net ir nesugebėjusius surinkti reikalingo kiekio parašų buvo sąmoninga valdžios politika, nes didelis kandidatų skaičius sudaro demokratinį ir skaidrų rinkimų įspūdį. Opozicijos kandidatai turėjo minimalias galimybes naudotis tiesioginiu eteriu, kitomis žiniasklaidos priemonėmis. Visi pagrindiniai opozicijos kandidatai gavo įspėjimus dėl nesankcionuotų susirinkimų organizavimo, pradėti preventyvūs (išankstiniai) pilietinės visuomenės aktyvistų suėmimai. Žr. Dambrauskaitė Ž. ir kt. Baltarusijos iššūkis naujam ES politikai: Ignoruoti reiškia legitiimuoti. Analitinė apžvalga. 2010. Nr. 2 (1). http://www.eesc.lt/public_files/file_1292591861.pdf, [žiūrėta 2011-03-05].

²¹⁸Narkevičiūtė J., Jurkonis V. Baltarusija ir ES: naujos galimybės ar cinizmo apraiškos? <http://www.eesc.lt/failai/Baltarusija%20ir%20ES.pdf>, [žiūrėta 2011-02-19].

²¹⁹Dambrauskaitė Ž. ir kt. Baltarusijos iššūkis naujam ES politikai: Ignoruoti reiškia legitiimuoti. Analitinė apžvalga. 2010. Nr. 2 (1). http://www.eesc.lt/public_files/file_1292591861.pdf, [žiūrėta 2011-03-05].

galima politinių institucijų, ideologijų ir nuomonių įvairovė“. Politinės partijos bei kiti visuomeniniai susivienijimai, „veikdami nepažeidžiant Konstitucijos bei Baltarusijos Respublikos įstatymų“ (5 str.), turi „teisę atstovauti ir išreikšti piliečių politinę valią“ bei dalyvauti rinkimuose. Dalis valstybės paskirties, manytume, išryškėja, kuomet „asmuo, jo teisės, laisvės ir apsaugos garantija“ (2 str.) Konstitucijoje nurodomi kaip visuomenės ir Valstybės aukščiausio lygio vertybė ir tikslas. Tačiau negalime nepastebėti, kad jau tame pačiame straipsnyje valstybės su piliečiu santykiuose išaukštinamas valstybės dominavimas, kuriuo įpareigojama pilietį „būti atsakingu valstybei, nedvejojančiai vykdyti pareigas, nustatytas Konstitucijos“. Neatmetamas ir kitas demokratinėms valstybėms būdingas principas - Konstitucijos viršenybė, kuri numatyta Konstitucijos 7 ir 8 straipsnyje. Teisės aktai ir konkrečios jų nuostatos, priimti pagal procedūrą, nustatytą įstatymo, prieštaraujančio Konstitucijai, „neturi teisinės galios“ (7 str.) ir kaip neatitinkantys Konstitucijos neturi būti taikomi. Neleistinas ir sutarčių, prieštaraujančių Konstitucijos nuostatoms, sudarymas. Taip pat priduriama, kad „veikti Konstitucijos ir jai neprieštaraujančių priimtų teisės aktų ribose“ (7 str.) yra įpareigoti ir Valstybė bei visos įstaigos, ir pareigūnai. Konstitucijos šeštajame straipsnyje įtvirtinta dar viena, manytume, labai svarbi, klasikinė, viena iš pamatinių konstitucionalizmo idėjų – valdžių atskyrimo principas. Skelbiama, kad „Baltarusijos Respublikos aukščiausiąją valdžią įgyvendina atskiros įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė valdžia“. Nurodoma, kad minėtosios valstybinės valdžios šakos „kiekvienai iš jų suformuluotų įgaliojimų srityje turi būti nepriklausoma viena nuo kitos“. Ši nuostata tame pačiame straipsnyje yra papildyta sekančiai, kad šios valdžios grandys joms suteiktą valdžią įgyvendina ne izoliuotos viena nuo kitos, bet veikia „įtakodamos viena kitą, kontroliuodamos“ ir tokiu būdu išlaikydamos pusiausvyrą viena kitos atžvilgiu.

Manytume, kad bent kiek demokratinį Baltarusijos politinės sistemos pobūdį atskleidžia tiesioginis tautos dalyvavimas valdant valstybę, kuris pasireiškia rinkimų organizavimu, politinis pliuralizmas, funkcionuojanti rinkimų sistema, ir valstybinės valdžios institucijų atskyrimas. Baltarusijos politiniame režime aktyviai taikomi demokratiniai mechanizmai ir metodai valdyti visuomenę bei „suteikti valdančiajam režimui legitimumo dozę“²²⁰.

Tačiau, kaip jau minėjome, Baltarusijos autoritarizmą akivaizdžiai įkūnija griežta, formalizuota ir konsoliduota hierarchinė valdžios institucijų struktūra. Pagal šalies Konstituciją Baltarusijos Parlamentas – Nacionalinė Asamblėja, sudarytas iš dviejų rūmų (žemieji Atstovų Rūmai ir aukštieji Respublikos Taryba), yra šalies „atstovaujamoji ir įstatymų leidžiamoji“

²²⁰ Dambrauskaitė Ž. ir kt. Baltarusijos iššūkis naujai ES politikai: Ignoruoti reiškia legitiuoti. Analitinė apžvalga. 2010. Nr. 2 (1). http://www.eesc.lt/public_files/file_1292591861.pdf, [žiūrėta 2011-03-05].

institucija (90 str.). Įstatymų leidyba koncentruojasi žemuosiuose rūmuose, o sprendžiamasis balsas dėl įstatymo priėmimo priklauso aukštiesiems rūmams (100 str.). Manytume, kad Parlamento įstatymų leidybos galios yra ribojamos, kadangi vykdomoji valdžia (prezidentas) iš esmės disponuoja kone analogiškėmis galiomis. Pirmiausia, atkreiptume dėmesį, kad Prezidentas turi teisę vetuoti Parlamento leidžiamus įstatymus, kuri (veto teisė) gali būti įveikta tik aukštiesiems ir žemiesiems rūmams surinkus du trečdalius deputatų balsų (100 str.). Prezidentas taip pat turi dvigubą įstatymų leidybos teisę, t. y. leidžia įsakus ir dekretus, kurie iš karto „įgauna įstatymo galią“ (85 str.). Prezidentas disponuoja teise riboti Parlamento įstatymų leidybą valstybės finansų srityje. „Įstatymų projektai, kurių pagrindu siekiama sumažinti ar padidinti valstybines lėšas“ gali būti svarstomi Atstovų rūmuose tik Prezidentui sutikus arba remiantis jo nurodymais – su Vyriausybės sutikimu (97 str.). Be šių įgaliojimų, Konstitucija Prezidentui nustato teisę dalyvauti Parlamento atviruose ir uždaruose posėdžiuose (103 str.), o svarbiausia, vienašališkai „skelbti ne tik eilinius, bet ir pirmalaikius Parlamento rinkimus“ (84 str. 2 d.). Baltarusijos Parlamentas neturi įtakos Vyriausybės formavimo procedūroje. Vieninteliu atveju yra reikalingas parlamentinis pritarimas – tai Ministro pirmininko kandidatūros tvirtinimas. Tačiau sutiktume su nuomone, kad „tai yra iš esmės formali rutininė procedūra“²²¹, kadangi Prezidentas gali paskelbti apie Atstovų rūmų paleidimą ir skelbti naujus rinkimus, šiems „du kartus atsisakius patvirtinti Ministro pirmininko kandidatūrą“ (94 str.). Minimali parlamentinė Vyriausybės darbo kontrolė galima keliais atvejais – per Parlamento narių paklausimus ir teisę, išklausius Ministro pirmininko pristatytą Vyriausybės programą, ją patvirtinti arba atmesti bei pareikšti nepasitikėjimą surinkus kvalifikuotą 2/3 balsų daugumą (97 str. 7 d.). Tačiau Prezidentas gali atmesti tokį Atstovų rūmų sprendimą arba paskelbti priešlaikinius Atstovų rūmų rinkimus. Šiandien Baltarusijos Parlamentas yra „praradęs politinę galią ir tapusi institucija, kuri tikrai legitimizuoja sprendimus, priimtus už jos ribų“²²². Manytume, kad tai yra vienas iš ryškiausių bruožų, leidžiančių Baltarusijos politinį režimą vadinti griežtai autoritariniu.

Vykdomoji valdžia Baltarusijos Konstitucijoje (106 str.) - ministrų kabinetas, vadovaujamas ministro pirmininko. Vyriausybės, kaip atskiro valdžios subjekto, dalyvavimas valstybės valdyme Konstitucijos yra apribotas. Sutiktume, kad „Vyriausybė visais politinio proceso atvejais yra aiškiai ir nedviprasmiškai subordinuota išimtinai prezidentui“²²³. Pirmiausia, dėl to, kad Vyriausybę formuoja Prezidentas savo nuožiūra, išskyrus Ministro pirmininko kandidatūrą, kuriai skirti, kaip jau minėjome, reikalingas Atstovų rūmų pritarimas, tačiau šiems

²²¹Vitkus G., Pugačiauskas V. Baltarusijos paradoksai. Įstrigusi transformacija ir regioninis saugumas. Monografija. - Vilnius: Lietuvos karo akademija. 2004. P. 24.

²²²Ten pat. P. 25.

²²³Ten pat. P. 19.

du kartus nesutikus dėl premjero skyrimo, Prezidentas gali arba paskirti be sutikimo, arba paleisti Atstovų rūmus ir paskelbti naujus rinkimus. Svarbus ir Vyriausybės kadencijos laikotarpis, kuris siejasi su Prezidento kadencija (Vyriausybė turi atsistatydinti, išrinkus naują šalies vadovą). Vyriausybė, pagal Konstitucijos 107 straipsnį, yra įpareigota „vykdyti Konstituciją, įstatymus, Prezidento dekretus, įsakus ir paliepimus“. Nors Prezidentas nėra Vyriausybės vadovas (šios pareigos Konstitucijoje numatytos Ministrui Pirmininkui), tačiau Prezidento teisė „vadovauti Vyriausybės posėdžiams“ (84 str. 15 d.), „panaikinti Vyriausybės nutarimus“ (84 str. 25 d.) bei Vyriausybės pareiga „informuoti Prezidentą apie Vyriausybės veiklos pagrindines kryptis ir visais svarbiausiais klausimais,“ (106 str. 4 d.), manytume, leidžia įžvelgti tiesioginį Vyriausybės Prezidentui pavaldumą. Pagal aptartų šių dviejų institucijų tarpusavio santykių pobūdį, galime teigti, kad Ministras pirmininkas negali savarankiškai vadovauti Vyriausybei, kuri tėra „tik ūkinė, techninė-administracinė institucija, veikianti prie prezidento tarsi koks sovietinių laikų statybos darbų vykdytojas“²²⁴.

„Valdžios vertikalės aukščiausias ir pirminis matmuo“²²⁵ yra prezidentas (renkamas tiesiogiai visuotiniuose rinkimuose), kuriam Konstitucija, garantuoja valstybės vadovo pareigas ir kuris valstybę valdo padedamas įvairios paskirties žinybų, išskirtinės jų, Prezidento administracija ir Prezidento reikalų valdyba. Prezidento institucijos išskirtinumą bei valdžios koncentravimą šiame asmenyje valstybės valdžių hierarchijoje, manytume, apsprendžia Konstitucijos 84 straipsnis, kuriame kruopščiai išdėstytos Prezidento prerogatyvos (ypač platūs įgaliojimai skyrimo į svarbiausias politines ir teises pareigas srityje), įskaitant jau aptartas funkcijas veikti vykdomosios valdžios srityje ir naudotis plačiomis galimybėmis įstatymų leidžiamosios institucijos atžvilgiu.

Klasikinio prezidentinio režimo prezidento įgaliojimus viršijantys Baltarusijos Prezidentui suteiktų galių svoris, tame tarpe, Prezidento įpareigojimas „apsaugoti šalies suverenitetą, nacionalinį saugumą ir teritorinį vientisumą, garantuoti šalies politinį ir ekonominį stabilumą, <..> įgyvendinti tarpininkavimą tarp valstybės valdžios institucijų“, pastebimas ir Konstitucijos 79 straipsnyje. Tokios konstitucinės formuluotės įgalina Prezidentą priimti sprendimus vadovaujantis išimtinai savo nuožiūra bet kurioje valstybės gyvenimo srityje.

Baltarusijos piliečių teisinis statusas yra įtvirtintas Konstitucijos antrajame skyriuje. Konstitucijos 21, kaip ir 2, straipsnyje, „piliečių teisių ir laisvių apsauga“ skelbiama aukščiausios svarbos Valstybės uždaviniu, tačiau ne viename straipsnyje akcentuojama piliečio pareiga, pavyzdžiui, „Baltarusijos gynyba turi būti <..> šventa kiekvieno piliečio pareiga“ (57 str.).

²²⁴Trimailovas V. Baltarusija – sąstingis ir transmutacija: žvilgsnis iš Lietuvos. Politologija. Vilnius: VU TSPMI. 2005. Nr. 2 (38), p. 132-144. - ISSN 1392-1681.

²²⁵Ten pat. P. 13.

Konstitucijoje yra suformuluotas Baltarusijos piliečių teisių katalogas, kuriame deklaruojamos asmens pilietinės, politinės, socialinės (socialinėje srityje ypač jaučiamas didelis valstybės vaidmuo), ekonominės, kultūrinės teisės. Konstitucijoje yra apibrėžtos elementarios kiekvieno asmens teisės: teisė į gyvybę (nors Konstitucija taip pat įtvirtina mirties bausmę, kuri turi būti taikoma teismo sprendimu kaip išskirtinė bausmė už ypač sunkius nusikaltimus); teisė į asmens laisvės, neliečiamybės ir orumo apsaugą, apsaugą nuo kankinimų (25 str.); teisė į lygybę prieš įstatymą ir apsaugą nuo diskriminacijos (22 str.); teisė į nekaltumo prezumpciją (26 str.); teisminę teisių apsaugą (60-61 str.); teisė į asmeninio gyvenimo apsaugą (28 str.); teisė į laisvo kilnojimosi ir gyvenamosios vietos pasirinkimo laisvę (30 str.); teisė į religijos, minties, sąžinės laisvę (31 ir 33str.); teisė gauti, saugoti ir skleisti informaciją, nurodytą Konstitucijos 34 straipsnyje.

Pastarosios konstitucinės teisės realizavimas pagal Konstitucijos 34 straipsnį gali būti „ribojamas įstatymais tam, kad būtų apsaugota piliečių garbė, orumas, asmeninis ir šeimyninis gyvenimas ir piliečiai visiškai suvoktų savo teises“. Pažymėtina, kad visuomeninės žiniasklaidos, tame tarpe ir virtualios erdvės, kontrolė Baltarusijoje yra ypač griežta. Dėl įvairių priežasčių per keletą pastarųjų metų uždaryta apie 20 visuomenės informavimo priemonių²²⁶. Pripažįstame, kad svarbu reguliuoti informacijos procesus ir santykius, tačiau negalima pamiršti, kad toks reguliavimas neturi pažeisti piliečių konstitucinių teisių. To negalėtume pasakyti apie situaciją Baltarusijoje, kurioje, deja, gyvuoja informacijos suvalstybinimo praktika.

Konstitucija įtvirtina ir tokias politines, įskaitant rinkimų, teises: teisė dalyvauti valstybės valdyme tiesiogiai ar per išrinktus atstovus, teisė į visuomeninius susivienijimus (34 str.) bei asociacijų laisvę (36 str.). Tačiau praktikoje bendrumo jausmo stoka Baltarusijos visuomenėje, sukurta baimės ir nepasitikėjimo atmosfera trukdo „atsirasti naujiems bendruomeniškumo daigams“²²⁷, plėtotis stipriai pilietinei visuomenei, ir tai lemia, kad visuomenė nesunkiai pasiduoda autoriteto (šalies Prezidento) įtakai. Baltarusijos valdžia disponuoja nemažais ekonominiais ir socialiniais svertais. Siekiant neprarasti užimamos padėties visuomenėje (prarandamos darbo ar studijų vietos) ir vengiant režimo bausmių (represijų), dažniausiai paklūstama autoriteto valiai, tokiu būdu suteikiant erdvės diktatoriaus sklaidai, ir tenkinamasi mechaniniais vaidmenimis. Baltarusijoje turi teisę veikti tik oficialiai įkurtos nevyriausybines organizacijos. Jokie neformalūs dariniai, koalicijos, sambūriai ar grupės Baltarusijoje veikti

²²⁶1996 m. – radijo stotis „Radio 101,2“, 1997 m. – laikraštis „Svoboda“, 1999 m. – laikraštis „Naviny“, 2001-2003 m. – laikraščiai: „Pagonia“, „Nasa Svoboda“, „Svobodnyje novosty“, „Mestnoje vremia. Žr. Vitkus G., Pugačiauskas V. Baltarusijos paradoksai. Įstrigusi transformacija ir regioninis saugumas. Monografija. - Vilnius: Lietuvos karo akademija. 2004. P. 56.

²²⁷Dambrauskaitė Ž. ir kt. Baltarusijos iššūkis naujam ES politikai: Ignoruoti reiškia legimituoti. Analitinė apžvalga. 2010. Nr. 2 (1). http://www.eesc.lt/public_files/file_1292591861.pdf, [žiūrėta 2011-03-05].

negali, kadangi neformalios grupės „traktuojamos kaip slaptos, nenuspėjamos ir galinčios neigiamai paveikti Baltarusijos interesams struktūros“²²⁸. Visos Baltarusijoje veikiančios ar kaip nors viešumoje pasireiškiančios neformalios grupės yra sekamos atitinkamų valstybės institucijų ir, kai kuriais atvejais, yra baudžiamos piniginėmis sankcijomis ar jų narių/lyderių laisvės atėmimu.

Konstitucijoje užtikrinamos ir asmens socialinės teisės, kurios apima teisę į darbą (įskaitant pareigas valstybiniame sektoriuje), laisvą darbo pasirinkimą, teisingą darbo apmokėjimą, poilsį, sveikatos priežiūrą, socialinę apsaugą Konstitucijoje nustatytais atvejais, mokslą ir kt. Tačiau manytume, kad apsaugoti teises, kurios apima "teisę į orų pragyvenimo lygį, įskaitant tinkamą maistą, drabužius, būstą ir taip pat nuolatinį gerinimą būtiniausių gyvenimo sąlygų" (21 str.), yra svarbiausias valstybės prioritetas, kuris yra pirmiausiai išdėstytas Baltarusijos piliečio teisinį statusą reglamentuojančiame skyriuje. Šios teisės yra suteikiamos visiems Baltarusijos piliečiam, iš kurių nei vienas „negali mėgautis privalumais ir privilegijomis, prieštaraujančiomis įstatymui“ (23 str.).

Asmenims, įgyvendinantiems savo teises, Konstitucija nustato klasikinę pareigą gerbti kito asmens teises ir laisves, suteiktas Konstitucijos. Tačiau, piliečių teisių ir laisvių įgyvendinimą ir apsaugą, manytume, akivaizdžiai iškreipia konstitucinė nuostata, suteikianti laisvę plačioms interpretacijoms, galimai palankioms egzistuojančiam režimui, kuria numatyta, kad „asmens teisės ir laisvės gali būti pašalintos dėl nacionalinio saugumo interesų“ (23 str.). Konstitucijos 63 straipsnyje, reglamentuojančiame žmogaus teises, nepaprastosios padėties ar karo taikymo praktika papildomai išbalansuoja žmogaus teisių įgyvendinimo Baltarusijoje praktiką.

Apibendrinant teigtina, kad Baltarusijos konstitucinė valstybės sąranga, suverenios valstybės idėjų iškėlimas ir deklaruojamas siekis tapti teisine valstybe yra ne kas kita, kaip demokratijos imitavimas. Tokia išvada tampa akivaizdi analizuojant konstitucinių normų ypatumus pagrindiniame šalies įstatyme. Nors, iš pirmo žvilgsnio, Baltarusijos konstitucinė sistema turi visus klasikinės demokratijos sudedamuosius elementus, tačiau prezidento institucijos įtvirtinimo ypatumai išryškina autoritarinio šalies politinio režimo formą, kuri konkuruoja su deklaratyviom demokratinėm Konstitucijos nuostatom. Teigtume, kad

²²⁸ Pilietinių iniciatyvų Baltarusijoje situacijos analizė.

http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:7SY79vgeX_8J:www.nisc.lt/baltarusijosnvo/docs/baltarusijos_nvo_situacijos_analize.doc+Baltarusijos+konstitucijos&hl=lt&gl=lt&pid=bl&srcid=ADGEESgUvS-oHhfj84LsqT5s2-K-njtTobj8a3GJLk7xEEWYbhz4y2axLxaMhxxAhbMD4NSA9oe-uIsAaGully7W6T6Tn3Wzj6Nkr2wDxsDkunhHqlsPqKHIR-vokObjabytpTPRIEFK&sig=AHIEtbSWAB-50axqZG2N8P4DTSMYqjwUfA, [žiūrėta 2011-03-05].

Baltarusijos „demokratinis“ fenomenas yra savitas prezidentinės santvarkos įgyvendinimo, išlaikant demokratijos idėjų balansą autoritarinio režimo funkcionavimui užtikrinti, pavyzdys.

4.3. Šiaurės Korėjos politinis režimas

Šiaurės Korėjos istorija formaliai prasideda nuo 1948 metų, kai susikūrė Korėjos Liaudies Demokratinė Respublika. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje, Korėją užėmė Tarybų Sąjungos ir Amerikos kariuomenės. 1953 metais Korėjos pusiasalis galutinai buvo padalintas į Pietų ir Šiaurės Korėją (pastarosios valdymą perėmė Tarybų Sąjungos kariuomenė). Demokratinės valstybės kelią pasirinkusi Pietų Korėja per kelis dešimtmečius savo išsivystymo lygiu gerokai pranoko „totalitarinį komunistinį režimą pasirinkusią“²²⁹ Šiaurės Korėją.

Šiuo metu galiojanti Korėjos Liaudies Demokratinės Respublikos, visuotinai žinomos kaip Šiaurės Korėja, Konstitucija²³⁰, preambulėje vadinama „Kim Il Sung Konstitucija“, buvo priimta ne tautos vardu ir išreiškianti Šiaurės Korėjos žmonių valią, tačiau galėtume teigti, kad yra „didžiojo vado Draugo Kim Il Sung čučhės ideologija paremtų idėjų ir žygdarbių kuriant valstybę kodifikacija“. Visuotinai yra laikomasi nuomonės, kad tai viena iš paskutiniųjų konstitucijų, įtvirtinusių „nesukalbamo komunizmo režimą pasaulyje“²³¹.

Analizuodami Šiaurės Korėjos pagrindinį įstatymą, pirmiausia pastebėtume, kad nors valstybėje yra įsitvirtinęs totalitarinis režimas, oficialiai Šiaurės Korėja deklaruoja ir skelbiasi esanti demokratinė, „nepriklausoma, socialistinė valstybė, atstovaujanti visų korėjiečių tautos interesus“ (1 str.) bei siekianti „sustiprinti liaudies demokratijos diktatūrą“, norėdama apginti tautą ir socialistinę sistemą „nuo visokių ją griaunančių, priešiškų veiksmų šalies viduje ir užsienyje“ (12 str.). Taip pat priduriamas valstybės rūpestis ginti „demokratines nacionalines korėjiečių teises užsienyje bei tarptautinės teisės pripažįstamas teises ir interesus“ (15 str.).

Manytume ryškiausias Šiaurės Korėjos politiniam režimui totalitarinį atspalvį suteikiantis elementas yra Konstitucijoje įdiegta oficiali, visiems visuomenės nariams privaloma čučhė arba „pasitikėjimo savimi“²³² ideologija (3 str.), kuria yra grindžiama visa dabartinė Šiaurės Korėjos teisinė sistema. Čiuchė ideologija yra sukurta „pirmojo politinio Šiaurės Korėjos lyderio Kim Il

²²⁹ Janulytė A. Ko siekia Šiaurės Korėja? 2009. <http://www.geopolitika.lt/?artc=3492>, [žiūrėta 2011-03-24].

²³⁰ North Korea Constitution. http://www.servat.unibe.ch/icl/KN00000_.html#1000_, [žiūrėta 2011-02-09].

²³¹ Xperience points // šiaurės korėjos teisinė sistema ir žmogaus teisės. <http://blog.hardcore.lt/katiba/archives/010434.html>, [žiūrėta 2011-02-24].

²³² Demick B. Neturime ko pavydėti: Šiaurės Korėjos kasdienybė (II). 2011. <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-04-06-barbara-demick-neturime-ko-pavydėti-siaures-korejos-kasdienybe-ii/60528>, [žiūrėta 2011-04-18].

Sung ir jo įpėdinio ir dabartinio šalies vadovo Kim Čen Iro²³³ išplėtotą savitą filosofinę sistemą, orientuojanti „šalies stiprinimą ir vystymą į socialistinę masės žmogaus šalį, socialistinę valstybę, kuri yra nepriklausoma, ekonomiškai savarankiška ir sugebanti savarankiškai apsiginti“ (preamble). Galime teigti, kad čučhė ideologijos pagrindas yra asmens, tautos, valstybės pakankamumas (tarptautinė izoliacija), „savarankiška gynyba“, nepriklausomumas (60 str.), kuris suprantamas kaip „didžiausias ir reikšmingiausias tiek individualus, tiek kolektyvinis idealas, atsisakant bet kokios išorinės įtakos“²³⁴. Ideologijos užuomazgos siejamos su „konfucianizmo ir marksizmo kombinacija“²³⁵ ir, kaip minėjome, su šalies lyderių Kim Il Sung ir Kim Čen Iro asmenybės kultu, kuris, manytume, yra dar vienas ypatingai ryškus šalies totalitariškumą atspindintis bruožas.

Konstitucijos preambulėje nurodoma, kad didysis vadas Draugas, „paklojęs tvirtus nepriklausomos ir suverenios šalies politinius, ekonominius, kultūrinius, gynybinius pagrindus“ yra Korėjos Liaudies Demokratinės Respublikos įkūrėjas. Teigtume, kad Šiaurės Korėjos totalitarinėje sistemoje pagrindinis vaidmuo tenka būtent totalitariniam lyderiui, kuris yra skelbiamas pagrindiniu tikėjimo, propagandos ir politinės doktrinos kūrėju, kurio „didingi valdymo pasiekimai yra Korėjos revoliucijos amžinos vertybės ir tvirtas Korėjos Liaudies Demokratinės Respublikos klestėjimo garantas“, už tai didysis vadas atitinkamai turi būti aukštinamas ir garbinamas kaip „tautos saulė“ ir „nacionalinio susivienijimo kelrodė žvaigždė“ (preamble). Atkreiptume dėmesį ir į čučhė ideologijos kūrėjo Kim Il Sung suformuluotą dar vieną svarbų principą, iškreipiantį asmens ir valstybės santykius, kuriuo šalies vadas valstybę sutapatina su „didele šeima, pasižyminčia vienamintiškumu“, o save patį sutapatina su „socialistinės Korėjos tėvu“ (preamble). Manytume, tokiu būdu yra ne tik stiprinamas, bet ir legitimuojamas absoliutinės valdžios režimas.

Kaip minėjome anksčiau, valdžių padalijimas – tai vienas iš svarbiausių demokratinės valstybės konstitucinių principų, kuris lemia valstybės valdžios organizaciją, jos funkcionavimą, garantuoja žmogaus teises ir laisves. Apžvelgdami Šiaurės Korėjos Konstitucijos straipsnius, reglamentuojančius svarbiausias šios šalies aukščiausiąsias valdžios institucijas, jų teisinį statusą, vietą ir vaidmenį valdžios institutų sistemoje, jų formavimo tvarką, galėtume teigti, kad Konstitucijoje yra įtvirtinta sovietinė valdžios ir valdymo institutų sistema, organizuojama ir vadovaujama Konstitucijos preambulėje įvardytos „Korėjos Darbo partijos“. Korėjos Darbo partijos, kaip svarbiausios valstybinio aparato dalies, kuriai priklauso visa šalies valdžia,

²³³Xperience points // šiaurės korėjos teisinė sistema ir žmogaus teisės.
<http://blog.hardcore.lt/katiba/archives/010434.html>, [žiūrėta 2011-02-24].

²³⁴Ten pat.

²³⁵Ten pat.

statusas yra įtvirtintas Konstitucijos 11 straipsnyje. Konstitucijos 5 straipsnyje atvirai yra nurodoma, kad visi Šiaurės Korėjos valstybiniai organai „yra formuojami bei valdžią įgyvendina demokratinio centralizmo būdu“, t. y. žemesnės pareigos einantis asmuo privalo besąlygiškai paklusti viršesniajam. Taip pat pagrindinis šalies įstatymas akcentuoja visų valdžios šakų atstovų atsakomybę deramai atstovauti savo rinkėjus ir pareigą „atsiskaityti už savo veiklos veiklą“, o tautos atstovų rinkėjus įgalina „išrinktuosius atšaukti bet kuriuo metu, šiems nepateisinus jų teisėtų lūkesčių“ (7 str.).

Pastebime, kad Konstitucijoje šalies aukščiausioji valdžia skirstoma ne į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę valdžias, kaip tai yra įprasta klasikiniame demokratiname valdžių padalijimo modelyje. Konstitucija aukščiausiomis Šiaurės Korėjos valdžios institucijomis išskiria vienerių rūmų parlamentą (Aukščiausiasis Liaudies Susirinkimas) (87 str.), kuriam priklauso įstatymų leidžiamoji valdžia, Korėjos Liaudies Demokratinės Respublikos Krašto apsaugos komisijos pirmininką, kuris yra laikomas aukščiausiuoju šalies lyderiu (100 str.), Krašto apsaugos komisiją, vadinamą Valstybės aukščiausiosios krašto apsaugos vadovybės organu (106 str.), Aukščiausiojo Liaudies Susirinkimo Prezidiumą, susidedantį iš Prezidento, Vice-prezidentų, Sekretoriaus ir narių, laikomą aukščiausiuoju valstybinės valdžios organu tais atvejais, kai „Aukščiausiasis Liaudies Susirinkimas neposėdžiauja“ (112 str.), ir „po termino, kuomet baigiasi Aukščiausiojo Liaudies Susirinkimo kadencija“ (114 str.), Kabineta, kaip „aukščiausiąją Valstybės administracinės ir vykdomosios valdžios instituciją bei visos valstybės administracijos organą“ (123 str.), Vietos Liaudies Susirinkimą (137 str.), Vietos Liaudies komitetą (145 str.), Valstybinių prokurorų įstaigą (153 str.), kuri yra įgaliota „taikyti legalius veiksmus prieš nusikaltėlius ir įstatymų pažeidėjus“ (156 str.) ir Teismus.

Kaip minėjome, Konstitucija įstatymų leidybos įgaliojimus suteikia Aukščiausiajam Liaudies Susirinkimui, tačiau manytume, kad parlamento vaidmuo šalyje yra menkas. Pirmiausia pastebėtume, kad Konstitucijoje yra numatyta parlamento veikla, vykdoma vienoje arba dvejose eilinėse (numatytos ir neeilinėmis) sesijose, kurias išimtinai šaukia Aukščiausiojo Liaudies Susirinkimo Prezidiumas (92 str.). Tuo tarpu, tarp sesijų, kuomet parlamentas neposėdžiauja, Konstitucija visus įstatymų leidybos įgaliojimus suteikia Aukščiausiojo Liaudies Susirinkimo Prezidiumui, kuris „svarsto įstatymų projektus ir priima naujus įstatymus, keičia esamus <...> ir susirinkus naujos kadencijos Aukščiausiajam Liaudies Susirinkimui turi teisę reikalauti nekeisti daugumos jo priimtų ir galiojančių įstatymų“ (116 str.). Jokiu įstatymu ar dokumentu nenustačius, kaip reguliariai parlamentas turi būti sušauktas, kas jame turi dalyvauti, kaip turi vykti posėdžiai, o šiam neposėdžiaujant, įstatymų leidybos galias perdavus valstybės

vykdomajai valdžiai (Prezidiumui, tame tarpe prezidentui preambulėje dar vadinamam „amžinuoju“), manytume, tokiu būdu parlamento institucija ne tik kad paverčiama formalia, bet visai eliminuojama iš valstybės valdžios konstrukcijos, taip visiškai atmetant valdžių padalijimo principą. Manytume, kad be minėtų neadekvačių prezidentui Konstitucijos suteiktų įstatymų leidybos funkcijų, sudarkančių įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios tarpusavio santykius, prezidento institucijai nustatytos kompetencijos kiekis santykyje su teisminės valdžios įgaliojimais taip pat paniekina valstybės valdžių atskyrimo ir jų savarankiškumo užtikrinimo principą. Akivaizdus skirtingų valstybės valdžios institucijų įgaliojimų sumaišymo viename asmenyje pavyzdys randamas Konstitucijos 116 straipsnyje, kuriame Aukščiausiojo Liaudies Susirinkimo Prezidiumui suteikiama teisė ne tik „interpretuoti Konstituciją bei galiojančius įstatymus“, bet ir vykdyti konstitucinę „Valstybės organų kontrolę“ ir „imtis atitinkamų priemonių“.

Minėta čučės ideologija ir Marksizmo teorijos nuostatos yra dabartinės teisinės sistemos, egzistuojančios Šiaurės Korėjoje, pamatai, kurie glaudžiai susiję ir su žmogaus teisių samprata, deklaruojama Šiaurės Korėjos Konstitucijoje. Analizuodami asmens teisinį statusą, įtvirtintą Konstitucijoje, pirmiausia pastebime, kad egzistuoja savita žmogaus teisių koncepcija. Manydama, kad „asmens poreikis atskirtas nuo kolektyvinio intereso būtų gobšumas ir egoizmas“²³⁶, valstybė, panaikina „gyvenimo būdą, paveldėtą iš savanaudės visuomenės“ ir įtvirtina kiekvienoje sferoje socialistinio gyvenimo būdą (42 str.). Konstitucijoje yra atmestos žmogaus klasikinės, universalios, individualios teisės, vietoj jų, yra akcentuojamos kolektyvinės teisės ir pareigos, grindžiamos kolektyvistiniu principu „vienas už visus ir visi už vieną“. Kadangi kaip jau minėjome, čučės ideologijos pagrindas yra savipakankamumas, šalies autonomija nuo išorinės įtakos, nepriklausoma ir savarankiška valstybė, pritartume nuomonei, kad „aukščiausia teise laikoma tautos teisė į nacionalinį suverenitetą“²³⁷.

Konstitucijoje įtvirtintas suverenitetas tautos, kuri „kyla iš darbininkų, valstiečių, kareivių, dirbančių intelektualų ir visų kitų dirbančių žmonių“ (4 str.). Teigtume, kad Konstitucijoje yra akcentuojamos tik socialinės, ekonominės, tačiau ne politinės ar pilietinės teisės, kuriomis gali naudotis dirbantys žmonės, kurie yra laikomi „viso ko šeimininkais ir viskas, kas egzistuoja visuomenėje, tarnauja jiems“ (8 str.). Atitinkamai, Konstitucija, siekdama garantuoti „materialinį ir kultūrinį gerbūvį savo piliečiams“ (64 str.) įtvirtina tokias teises: į darbą, apmokamą priklausomai nuo asmens sugebėjimų (70 str.), į poilsį (71 str.), į nemokamą

²³⁶Weatherley R., Jiyoung S. The Evolution of Human Rights Thinking in North Korea. http://pdfserve.informaworld.com/640676_792707215.pdf, [žiūrėta 2011-04-15].

²³⁷Experience points // šiaurės korėjos teisinė sistema ir žmogaus teisės. <http://blog.hardcore.lt/katiba/archives/010434.html>, [žiūrėta 2011-02-24].

sveikatos apsaugą, į išsilavinimą, į mokslinius, literatūrinius, meninius užsiėmimus (71-74 str.), laisvą kilnojimąsi ir judėjimą, motinystę ir kt. Taip pat deklaruojama, kad „valstybė įsipareigoja visus dirbančiuosius aprūpinti maisto atsargomis, apranga bei gyvenamuoju būstu“ (25 str.). Konstitucija be deklaruojamų žmogaus teisių, pateikia katalogą pareigų, iš kurių ypatingai „tauri pareiga ir kiekvieno piliečio pasididžiavimas“ yra darbas (83 str.), tačiau nacionalinė krašto apsauga nesvarstytinai yra „pats aukščiausias ir garbingiausias kiekvieno piliečio įsipareigojimas“ (86 str.).

Apibendrinant teigtina, kad yra Šiaurės Korėjos valstybinio valdymo forma yra radikalaus totalitarinio režimo įtvirtinimo pavyzdys pridengtas formaliai deklaruojamais demokratiniais principais. Visas šalies valdymas grindžiamas kolektyvinės ideologijos doktrina, neigiančia ir slopinančia bet kokias savarankiško politinio mąstymo apraiškas. Tai yra vieno asmens sukurtos ideologijos įtvirtinimas visai valstybinio valdymo sistemai ir jos kryptingam funkcionalumui užtikrinti. Matome, kad Šiaurės Korėjos Konstitucija yra ne vieno asmens liaudžiai primetamų ideologinių principų ir savo nuopelnų išaukštinimo kratinys.

IŠVADOS

1. Reformacijos laikotarpiu atsiradusi šiuolaikinės – moderniosios valstybės sąvoka leido sudaryti prielaidas suverenios, nepriklausomos valstybės atsiradimui, kurioje būtų užtikrinamas tinkamas visuomenės atstovavimas ir teisinė sistema. Valstybinio valdymo formos reikšmė priklauso nuo konstitucinės prigimties, kuri nustato valstybės valdžios šaltinį, nusako valstybinės valdžios organizacijos formą ir jos aukščiausių valdžios institucijų struktūros ypatumus bei teisinę padėtį. Pagal savo valdymo formą valstybės gali būti skirstomos į monarchijas, kurių valdymo forma remiasi titulą turinčio asmens valdymu, ir respublikas. Respublikos valdymo forma suponuoja išrenkamosios valdžios (atstovaujamosios) valstybinio valdymo prielaidas, todėl respublikos gali būti reprezentacinės/atstovaujamosios (kai valdžios atstovai yra renkami ir jiems suteikiama sprendimų priėmimo teisė) ir tiesioginės demokratijos (kai sprendimų priėmimo teisė perkeliama tautai ir jos piliečiams). Konstituciniu požiūriu respublikos gali būti išskiriamos į parlamentinę ir prezidentinę valdymo formas, kurios skiriasi tuo, jog pirmojoje visas sprendimų priėmimo teises prisiima demokratiu būdu išrinktas tautos atstovų (parlamentarų) būrys – parlamentas, o prezidentinei respublikai galioja griežtai nustatytas valdžios suskirstymo principas, užtikrinantis didesnes galias prezidento institutui. Taip pat egzistuoja mišrios valdymo formos, kurios priklausomai nuo to, kiek teisių ir galių yra suteikta valdžios atstovams gali būti pusiau parlamentinės, arba pusiau prezidentinės.
2. Valstybės skiriamos ir pagal santvarkos formas: vientisos (unitarinės), kurios pasižymi vienos centrinės valdžios buvimu ir sprendimų priėmimo teisės sutelkimu išimtinai vienam valdžios sektoriui, nėra politinio savarankiškumo administraciniuose vienetuose; federacinės, kurios sudarytos iš atskirų valstybinių junginių, turinčių savo valdymo organus, o valstybinio suvereniteto įgyvendinimas padalytas tarp aukščiausiųjų visos šalies valdžios organų; konfederacija – suverenių valstybių sąjunga, veikianti tol, kol susijungusios šalys to nori.
3. Politinis režimas – valstybės aparato metodai piliečiams valdyti, politinės sistemos funkcionavimo būdas. Politiniai režimai gali būti klasifikuojami, remiantis tipologijos kriterijais, kurie gali būti normatyviniai, ekonominiai, politiniai, kultūriniai, socialiniai arba mišrūs. Politiniai režimai priklauso nuo politinės sistemos tipo ir jo funkcionavimo: tipą lemia valstybės valdymo forma. Yra labai daug politinių režimų klasifikacijos būdų, kurie nusako valstybės valdymo mechanizmą, tačiau apibendrinus visus, galime teigti,

kad daugiausia politiniai režimai skirstomi į demokratinius ir nedemokratinus. Demokratinis režimas labai kito, mažumos dominavimas evoliucionavo iki galimybių pasireikšti daugumos valiai, o pati demokratija gali būti vertinama kaip piliečių įtakos didėjimo procesas. Nedemokratiniai režimai skirstomi į autoritarinius ir totalitarinius, kurių pagrindinis skiriamas bruožas – valstybinės prievartos dydis, užtikrinantis sprendimų priėmimo institucijoms valdžią. Politinio režimo įsitvirtinimą lemia konkrečios šalies istorinė raida, tradicijos, vertybinės orientacijos, geopolitinė padėtis ar politinio lyderio asmeninės savybės.

4. Išanalizavus Lietuvos XX amžiaus konstitucijas darytina išvada, kad politinis režimas Lietuvoje kito nuo demokratinio iki netgi autoritarinio, o šių laikų Lietuva yra valdoma remiantis tarpukario nepriklausomos Lietuvos demokratinėmis idėjomis. Demokratija buvo įtvirtinta pirmosiose valstybės konstitucijose (1922, su išlygom 1928), pakeista autoritariniu valdymu tarpukario laikotarpiu (1938), ir atkurta atgavus Nepriklausomybę (1992 metų Konstitucija), kai buvo įtvirtintas konstitucinis valdymas.
5. Išnagrinėti trys skirtingų užsienio valstybių politiniai režimai leidžia teigti, kad JAV yra įtvirtintos fundamentalios konstitucionalizmo idėjos, kurioms būdinga savita, centralizuota ir griežtai reglamentuota valstybinio valdymo sistema, kurios esminis savitumas – universalumas įtvirtinant konstitucinę demokratiją, atstovaujamąjį demokratinio pobūdžio valdymą, santykių tarp federacijos ir valstijų sureguliaciją ir valdžių padalijimo modelio įgyvendinimą; Baltarusijos politiniam režimui nors ir būdinga konstitucinė valstybės sąranga, suverenios valstybės idėjų iškelimas ir deklaruojamas siekis tapti teisine valstybe, tačiau šios prielaidos yra tik deklaracinio pobūdžio, o tikrasis politinis režimas yra paremtas vieno asmens autoritariniu valdymu, įtvirtintu konstitucijoje ir kuris išlaiko demokratijos idėjų balansą autoritariniame režime; Šiaurės Korėjos politiniam režimui yra taip pat būdinga konstitucinė valstybinio valdymo sąranga, tačiau galiojančioje konstitucijoje yra įtvirtintos tik socialinės ir ekonominės piliečių teisės, tačiau ne politinės ar pilietinės, būdingos demokratinėms valstybėms.

NAUDOTA LITERATŪRA

Teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.
2. Constitution of the Republic of Belarus.
<http://www.law.by/work/EnglPortal.nsf/6e1a652fbefce34ac2256d910056d559/d93bc51590cf7f49c2256dc0004601db?OpenDocument>, [žiūrėta 2011-03-01].
3. North Korea Constitution. http://www.servat.unibe.ch/icl/kn00000_.html#I000_, [žiūrėta 2011-02-09].

Specialioji ir metodinė literatūra:

1. Arendt H. Totalitarizmo ištakos. Vilnius, 2001.
2. Bacevičius V. ir kt. Konstitucinio reguliavimo įvairovė. Kolektyvinė monografija. -Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras. 2006.
3. Beneton P. Politikos mokslo įvadas. Vilnius: Mintis. 2009.
4. Birmontienė T. ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. Antrasis leidimas. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2002.
5. Birmontienė T. ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda: kolektyvinė monografija. - Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras. 2007. P. 19.
6. Braslauskas J. Politologija. Paskaitų ir seminarų konspektai/ mokomoji knyga. Vilnius: Biznio mašinų kompanija. 2006.
7. Čiočys P. Teisės pagrindai. Vilnius: Vilniaus vadybos kolegijos leidykla, 2000.
8. Diktatūriniai ir autoritariniai režimai Vidurio ir Rytų Europoje XX amžiaus pirmojoje pusėje. Ar išmoktos istorijos pamokos. Tarptautinė konferencija. Vilnius: Standartų spaustuvė. 2007.
9. Heringa A. W., Kiiver P. Constitutions compared. Oxford: Intersentia Antwerpen. 2007.
10. Jarašiūnas E., Mesonis G. Užsienio šalių konstitucijos. Antrasis leidimas. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2004.
11. Jovaišas K. Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras (I dalis). Vilnius: Teisės institutas, K. Jovaišo PĮ. 2000.
12. Katuoka S. Valstybės ir teisės teorijos pagrindinės kategorijos. Vilnius: Lietuvos teisės akademija. 1997.
13. Keciorytė V. Politologijos įvadas. Vilnius: Technika. 2005.

14. Koch H. Kas yra demokratija?. Vilnius: Agora. 1997.
15. Krupavičius A, Lukošaitis A. Lietuvos politinė sąranga ir raida. Kaunas: Poligrafija ir informatika. 2004.
16. Lamentowicz W. Šių laikų valstybė. Vilnius: Leidykla „Alma littera“. 1998.
17. Lane J. E. Konstitucija ir politikos teorija. Kaunas: Naujasis Lankas. 2003.
18. Laurėnas V. Normalios politikos genezės atvejais: Lietuvos politinės sociologijos studija. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. 2001.
19. Lopata R. Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. 1998.
20. Maksimaitis M. Lietuvos valstybės konstitucijų istorija: XX a. pirmoji pusė: Monografija. - Vilnius: Justitia. 2005.
21. Maksimaitis M., Vansevičius S. Lietuvos valstybės ir teisės istorija. Vilnius: Justitia. 1997.
22. Matakas J. Šiuolaikinė valstybė. Kaunas: Technologija. 1999.
23. Mesonis G. Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste – Monografija. - Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2003.
24. Novagrockienė J. Politikos mokslo pagrindai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 2001.
25. Prazauskas A., Unikaitė I. Politologijos pagrindai. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 2007.
26. Rakucevičius R. Politologija. Vilnius: Romaldas Rakucevičius. 2003.
27. Toliušis Z. Demokratija ir jos priešai arba Demokrato katekizmas. Vilnius: Lituanus. 1990.
28. Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. Vilnius: Justitia. 2009.
29. Vaišvila. A. Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990-2007 m.): kolektyvinė monografija. - Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras. 2009.
30. Vaišvila. A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo. 2000.
31. Vaitiekienė E., Vidrinskaitė S. Lietuvos konstitucinės teisės įvadas. Vilnius: Justitia. 2001.
32. Valančius K. L. Lietuvos valstybės konstitucijos. Vilnius: Ekonomikos mokymo centras. 2001.
33. Valančius K. L. Teisės pagrindai: konstitucionalistinis aspektas: mokomoji knyga. Vilnius: Technika. 2008.
34. Vitkus G. Politologijos įvadas. Vilnius: Leidybos centras. 1992.
35. Vitkus G., Pugačiauskas V. Baltarusijos paradoksai. Įstrigusi transformacija ir regioninis saugumas. Monografija. - Vilnius: Lietuvos karo akademija. 2004.

36. Zeigler. H. Politinė bendruomenė. Kaunas: Littera Universitati Vytauti Magni. 1993.
37. Žigaras F. Politologija. I dalis. Vilnius: Lietuvos karo akademija. 1997.

Straipsniai:

38. Beinoravičius D. Demokratijos kliūtys ir jų įveikimo teise galimybės // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2007, Nr. 10(100), p. 7-14. – ISSN 1392-6195.
39. Dambrauskaitė Ž. ir kt. Baltarusijos iššūkis naujai ES politikai: Ignoruoti reiškia legitimuoti. Analitinė apžvalga. 2010. Nr. 2 (1).
http://www.eesc.lt/public_files/file_1292591861.pdf, [žiūrėta 2011-03-05].
40. Demick B. Neturime ko pavydėti: Šiaurės Korėjos kasdienybė (II). 2011.
<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-04-06-barbara-demick-neturime-ko-pavydėti-siaures-korejos-kasdienybe-ii/60528>, [2011-04-18].
41. Fukuyama F. Ar demokratijos amžius baigėsi? 2010.
http://www.politika.lt/index.php?cid=9316&new_id=2386479, [žiūrėta 2011-03-15].
42. Jakniūnaitė D. Kad demokratija veiktų: pilietinės galios beieškant. Politologija. Vilnius: VU TSPMI. 2007. Nr. 3 (47), p. 135-140. – ISSN 1392-1681.
43. Janeliūnas T. Pavogta demokratija. 2010. <http://www.tspmi.vu.lt/lt/naujienos/destytojo-komentaras/tomas-janeliunas-pavogta-demokratija-76>, [žiūrėta 2010-11-2].
44. Janulytė A. Ko siekia Šiaurės Korėja? 2009. <http://www.geopolitika.lt/?artc=3492> [2011-03-24].
45. Jarašiūnas E. Apie pirmąsias konstitucijas ir jų reikšmę // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, Nr. 2(120), p.23-52. – ISSN 1392-6195.
46. Jarašiūnas E. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir konstitucinė justicija. <http://www.scribube.com/limba/lituaniana/MOGAUS-TEISI-IR-PAGRINDINI-LAI17314132411.php>, [žiūrėta 2011-03-19].
47. Jurkynas M. Tarp Rytų ir Vakarų.
http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:l4hTWHW0sOMJ:www.norcous.lt/download.php/fileid/354+Investicijos+Baltarusijoje:kada&hl=lt&gl=lt&pid=bl&srcid=ADGEESjXlcLlbtIgeA64k_8M5DKyTVw1Ed2HPfACiC627fQ1rg28a4I0cQAsi_2RcP4jG2Ds_8EMleXojwzuCiR0c0YxsrEXURCyiq6cQt2TNuhCo8OoJZ3rPgQwxa5jBixOO3KtmDru&sig=AHIEtbQuqNkt_EQgf4ovw6d-8PYnMiDWRw, [žiūrėta 2011-03-05].
48. Jurkonis V. Nesaties kodas: Baltarusijos tapatybės paieškos. Politologija. Vilnius: VU TSPMI. 2008. Nr. 4 (52), p. 104-110. - ISSN 1392-1681.

49. Laurėnas V., Šerpetis K. Sąvokų Politinė Sistema ir Politinis Režimas Analitinis Potencialas. 2010. <http://www.leidykla.vu.lt/fileadmin/Politologija/58/97-124.pdf> , [žiūrėta 2010 11 21].
50. Levitsky St., Way L. A. The Rise of Competitive Authoritarianism. 2002. Journal of Democracy. http://scholar.harvard.edu/levitsky/files/SL_elections.pdf, [žiūrėta 2011-02-23].
51. Maniokas K. Pasitenkinimas demokratija, gerovė ir viešoji politika: gerovės valstybės kūrimo perspektyvos Lietuvoje. Politologija. Vilnius: VU TSPMI. 2005. Nr.2 (38), p. 46-68. – ISSN 1392-1681.
52. Miliauskaitė K., Šapoka G. Pilietinė visuomenė kaip teisinės valstybės egzistavimo garantas: Lietuvos patirtis 1918-1940 metais // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, Nr. 1(115), p.183-198. – ISSN 1392-6195.
53. Narkevičiūtė J., Jurkonis V. Baltarusija ir ES: naujos galimybės ar cinizmo apraiškos? <http://www.eesc.lt/failai/Baltarusija%20ir%20ES.pdf>, [žiūrėta 2011-02-19].
54. Pilietinių iniciatyvų Baltarusijoje situacijos analizė.
http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:7SY79vgeX_8J:www.nisc.lt/baltarusijosnvo/docs/baltarusijos_nvo_situacijos_analize.doc+Baltarusijos+konstitucijos&hl=lt&gl=lt&pid=bl&srcid=ADGEESgUvS-oHhfj84LsqT5s2-K-njtTobj8a3GJLk7xEEWYbhz4y2axLxaMhxxAhbMD4NSA9oe-uIsAaGully7W6T6Tn3Wzj6Nkr2wdxsDkunhHqlsPqKHIR-vokObjabytpTPRIEFK&sig=AHIEtbSWAB-50axqZG2N8P4DTSMYqjwUfA, [žiūrėta 2011-03-04].
55. Pugačiauskas V. Pusiaus prezidentinio institucinio modelio įtaka demokratijos stabilumui: Lietuvos ir Lenkijos lyginamoji analizė. 1999. <http://www.oocities.com/Vykintas/lielen.pdf>, [žiūrėta 2010-10-22].
56. Račius E. Ar demokratija yra prigimtinė vertybė?. 2009.
http://www.politika.lt/index.php?cid=9316&new_id=2370914, [žiūrėta 2010-11-13].
57. Ramonaitė A. Gerovė ir parama demokratijai Lietuvoje. Politologija. Vilnius: VU TSPMI. 2005. Nr.2 (38), p. 69-90. – ISSN 1392-1681.
58. Šabasevičiūtė G. Demokratijos likimas saugumo politikos kontekste. 2009.
<http://www.geopolitika.lt/?artc=3222>, [žiūrėta 2010-11-21].
59. Taghiyev E. A. Measuring Presidential Power In Post-Soviet Countries. CEU Political Science Journal. 2006. <http://leader.viitorul.org/public/125/en/Elgun.Taghiyev.pdf>, [žiūrėta 2011-04-13].

60. Trimailovas V. Baltarusija – sąstingis ir transmutacija: žvilgsnis iš Lietuvos. Politologija. Vilnius: VU TSPMI. 2005. Nr. 2 (38), p. 132-144. - ISSN 1392-1681.
61. Trimailovas V. Lietuvos demokratinis diskursas: politologinės jungtys, istorinės sankirtos. Politologija. Vilnius: VU TSPMI. 2006. Nr. 2 (42), p. 97-108. - ISSN 1392-1681.
62. Usov P. The neo-authoritarian regime in Republic of Belarus. 2008. http://www.lfpr.lt/uploads/File/2008-21/Usov_ENG.pdf, [žiūrėta 2010-11-20].
63. Vaišvila A. Demokratija ir teisė tapatumo požiūriu // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2007, Nr. 11(101), p. 22-32. – ISSN 1392-6195.
64. Varanavičius D. Baltarusija – nesėkmingos demokratizacijos grimasa. 2007. <http://www.geopolitika.lt/?artc=926>, [žiūrėta 2010-10-11].
65. Važgauskaitė J. Baltarusija be iliuzijų: nėra jokių svertų paveikti A. Lukašenką. 2011. <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-01-27-baltarusija-be-iliuziju-nera-jokiu-svertu-paveikti-a-lukasenka/56875>, [žiūrėta 2011-02-15].
66. Weatherley R., Jiyoung S. The Evolution of Human Rights Thinking in North Korea. http://pdfserve.informaworld.com/640676__792707215.pdf, [2011-04-15].
67. Xperience points // šiaurės korėjos teisinė sistema ir žmogaus teisės. <http://blog.hardcore.lt/katiba/archives/010434.html>, [žiūrėta 2011-02-24].
68. Žmogaus teisės ir jų įtvirtinimas LR konstitucinėje teisėje. <http://www.manoteises.lt/index.php?lang=1&sid=466>, [žiūrėta 2011-03-19].
69. Žmogaus teisių samprata. <http://www.manoteises.lt/index.php?lang=1&sid=468>, [žiūrėta 2011-03-19].

Interneto svetainės:

1. Interneto enciklopedija – www.wikipedia.org
2. Lietuvos Respublikos Seimo tinklapis – www.lrs.lt
3. Teisingumo ministerijos tinklapis – www.tm.lt
4. Vidaus reikalų ministerijos tinklapis – www.vrm.lt
5. VĮ Teisinės informacijos centro tinklapis – www.litlex.lt

Daunoravičienė U., Politiniai režimai: sąvoka ir klasifikacija / Teisės ir valdymo magistro baigiamasis darbas. Vadovė doc. dr. Milda Vainiutė. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Teisės fakultetas, 2011. – 91 p.

SANTRAUKA

Politinės valdžios organizavimo būdas – politinė sistema – neapriboja politinės valdžios vykdymo būdo. Politinio režimo pasirinkimas valstybėje suponuoja pagrindinių režimo idėjų perkėlimą į teisinę sistemą ir teisės aktus, kuriais nustatomas režimo veikimas. Politinio režimo apibrėžimas ir nustatymas bei pritaikymas bet kokiai valstybei yra svarbus savaime reiškiny. Egzistuojančio režimo analizė gali padėti suprasti valstybėje vykstančius procesus ir įsigilinti į tai, kokiomis pagrindinėmis teisėmis disponuoja tiek valdžios vykdymo institucijos, tiek ir pagrindinė valstybės varomoji jėga – piliečiai. Tinkamai teorizuoti politinį režimą ir išanalizuoti jo veikimo būdus, nustatyti, kokiais teisės aktais režimas yra įgyvendinamas ir kokias pagrindines normas nustato – aktualu visais laikais. Todėl nagrinėjamos temos aktualumas pasireiškia per galiojančio politinio – teisinio režimo analizės svarbą istorinio formavimosi kontekste ir palyginimą su kardinaliai besiskiriančiais režimais kitose valstybėse. Temos objektas – politiniai teisiniai režimai, tikslas - išanalizuoti egzistuojančius politinius teisinius režimus. Darbo uždaviniai: išanalizuoti, susisteminti ir pateikti valstybinio valdymo formas; išanalizuoti ir susisteminti politinių režimų sampratą, pateikti jų diferencijacijas ir formas; atlikti du empirinius tyrimus: išanalizuoti politinio režimo kaitą Lietuvoje, lyginant XX amžiaus konstitucijų kaitą, bei palyginti trijų užsienio valstybių (JAV, Baltarusijos ir Š. Korėjos) politinius režimus.

Pagal savo valdymo formą, kuri yra teisinė kategorija ir suponuoja valstybinės santvarkos gaires, valstybės gali būti skirstomos į monarchijas ir respublikas. Respublikos gali būti reprezentacinės/atstovaujamosios ir tiesioginės demokratijos. Konstituciniu požiūriu respublikos gali būti išskiriamos į parlamentinę ir prezidentinę valdymo formas. Taip pat egzistuoja mišrios valdymo formos, kurios turi tiek parlamentinės, tiek prezidentinės valdymo formas apraiškų. Valstybės skiriamos ir pagal santvarkos formas: vientisos (unitarinės), federacinės ir konfederacija. Valstybinio valdymo formos reikšmė priklauso nuo konstitucinės prigimties, kuri nustato valstybės valdžios šaltinį.

Politinis režimas – valstybės aparato metodai piliečiams valdyti, politinės sistemos funkcionavimo būdas. Politiniai režimai gali būti klasifikuojami: normatyviniai, ekonominiai,

politiniai, kultūriniai, socialiniai arba mišrūs. Daugiausia politiniai režimai skirstomi į demokratinius ir nedemokratinus. Nedemokratiniai režimai skirstomi į autoritarinius ir totalitarinius. Politinio režimo įsitvirtinimą lemia konkrečios šalies istorinė raida, tradicijos, vertybinės orientacijos, geopolitinė padėtis ar politinio lyderio asmeninės savybės.

Išanalizavus Lietuvos XX amžiaus konstitucijas darytina išvada, kad politinis režimas Lietuvoje kito nuo demokratinio iki netgi autoritarinio, o šių laikų Lietuva yra valdoma remiantis tarpukario nepriklausomos Lietuvos demokratinėmis idėjomis. Demokratija buvo įtvirtinta pirmosiose valstybės konstitucijose (1922, su išlygom 1928), pakeista autoritariniu valdymu tarpukario laikotarpiu (1938), ir atkurta atgavus Nepriklausomybę (1992 metų Konstitucija), kai buvo įtvirtintas konstitucinis valdymas.

Išnagrinėti trys skirtingų užsienio valstybių politiniai režimai leidžia teigti, kad JAV yra įtvirtintos fundamentalios konstitucionalizmo idėjos; Baltarusijos politiniam režimui nors ir būdinga konstitucinė valstybės sąranga, tačiau tikrasis politinis režimas yra paremtas vieno asmens autoritariniu valdymu, įtvirtintu konstitucijoje ir kuris išlaiko demokratijos idėjų balansą autoritariniame režime; Šiaurės Korėjos politiniam režimui yra taip pat būdinga konstitucinė valstybinio valdymo sąranga, tačiau galiojančioje konstitucijoje yra įtvirtintos tik socialinės ir ekonominės piliečių teisės, tačiau ne politinės ar pilietinės, būdingos demokratinėms valstybėms.

Darbas sudarytas iš įvado, keturių dalių, išvadų ir naudotos literatūros sąrašo bei santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.

Pagrindiniai žodžiai: politinis režimas, valstybinis valdymas, demokratija, totalitarizmas, autoritarizmas, konstitucionalizmas.

Daunoravičienė U., Political regimes: definition and classification / Master's Work in Law and Ruling. Supervisor assoc. prof. M. Vainiutė. – Vilnius, Faculty of Law, Mykolas Romeris University, 2011. – 91 p.

SUMMARY

Political systems doesn't limit government enforcement mode. Adoption of political regime implies its implementation into legitimacy. Definition of political regime and its enforcement is a very important issue for every single state. The analysis of regime implied into legitimacy of particular state helps us understand political process and political ruling. The actuality of this theme mostly relies on the analysis of states' political regime and its development through historical, political and national changes. Object of this work is political regimes, and its aim - to analyse political regimes that exists in world. Main tasks given – to analyse and systematically present main state governing forms, fully analyse concept of political regimes, to present its' differentiations and forms, also – to provide two empirical research: to analyse the impact of development of political regime in Lithuania, analysing its Constitutions in XX century and to analyse three various political regimes – ones existing in USA, Belarus and North Korea.

States might be divided into republics and monarchies. Republics – presidential (representative) or direct democracy. Analysing republics by constitutional approach it may be also divided into parliamentary or presidential governing forms. Though mixed forms also exists. States, relying on theoretical approach and governing form may be also distinguished: unitary, federation and confederation. The governing regime depends on constitutional background that sets state's government.

Political regime – methods of governing. They may be distinguished: normative, economical political, cultural, social or mixed. But mostly these regimes are distinguished into democratic or nondemocratic. Nondemocratic are also distinguished into authoritarian and totalitarian. Development of political regime mostly depends on the states' historical development, traditions, values, geopolitics or political leader.

After analysing Lithuanian XX c. Constitutions, we conclude, that political regime developed from democratic to authoritarian, and nowadays – it's again democracy, that was established in the 1922 years' Constitution (with exceptions also in 1928), changed to authoritarian governing in 1938 and restored after Independency (1992).

Three different foreign political regimes let us to conclude, that USA is a presenter of fundamental constitutionalism, Belarus is a state, that though has constitution but its' regime is authoritarian, and North Korea has totalitarian political regime.

Master thesis consists of introduction, four parts, conclusions, list of used literature and summaries, in Lithuanian and English.

Keywords: political regime, governing form, democracy, authoritarianism, totalitarianism, constitutionalism.